

STOPA MAF POBIJENIH

SRPSKOM KOMITETU KOMPART. JUG.

MOSTAR

TIZVETAJ:

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«

nog dana 21. 05. 1945. god. kome
ek od strane mjeskog Kom.

P.J. nije niko prisustvovao.

Sastanak je održan sa sledećim dnevnim redom.

- 1/ Politička situacija
- 2/ Izveštaj o rādu po sektorima
- a/ Narodni front
- b/ Organizacioni sektor
- c/ Omladinski sektor
- d/ Narodni edberi
- g/ A. F. Ž.
- 3/ Razno

str. 30.-31.

Od prošlog našega sastanka pa do danas situacija na ovom terenu pogoršala iz razloga što se jedan veći broj naroda nalazi na ovom terenu i da se priključi, kao evropski mještani u različitim krajevima i na takav način vežm krvne crstave, te tako jedna egzistencija naroda ova opština odvijaće svoje pozicije i aktiviziraju ga potpuno na svoja služba, što se tek vrem podrži i naroda imaju još premožniji na ovom terenu, te bande moguće prenosi manevrima naše vojske kroz ova područja. Što nebi imaju sveje posade, i ih se vrši ekonomska krv i disciplinska kazna, jer imaju odlične priredbe, i višta a narod im dava mogućnosti za život. Pokušajem ustati da izvedu incident upad na pojedina mjesta, narod seli se u Ljubeticu, Britvice, Izbičnu i u Lekava pokušali sa svoje pravde i bezbjednosti lice, a što je uzdrmalo selo Mamić, dečem je ostala desetina osoba u selu Donji Mamići.

Milicija koja se u sastanku ovoj opštini potpuno je bezkorisna, je većinom nastrojena neprijateljstvom, gde su pokazali otvoreno svoje lice i kren ustaškog pokušaja i isto tako bez neke velike spremnosti dali u pambegstve ostavivši oružje i tako su ušli materijal izazev što su ostala mlijetari da bi što spasili. Povremeno voga svega, na svoj teren došao je drugi narodne edbrane, čije su komunikačionski štabovi ova povjereništvo kao okretar ova opština izmislili i stvorili a zatim rečerima kroj i njihov reakcionarni stav, me osnovna čega je uvođenja bataljon likvidiranje ova reakcionere ključnim neprijateljima ustaško-četničkih bandi. Prema našem uvidjaju narodu vlasti veliko poteškoće, ma daje kroz narod presviramo da su to bile ustaško-četničke bande, a o čemu je dokazantovala i fratetska služba u na njima bili ustaško-četnički grbovi. Narod povodom ubijstava ovih fratrema po svim uvidjanim učinjima u sastanku mišljenja naše propagande.

Po evoj tada učestti sa kredenci da se održi zbor na mohrami svih hrvata, preko krajeg u kojem se akazati narodu na zaledjeli ustaško-četničkih bandi, i preko daljih komunikacija akazivati na reakcionerski postup, raskrinkavati se na osnova kojih će se dokumenata govoriti o bratstvu i jedinstvu.

NARODNI FRONT: Čijev je organizacione stanje nepromenljivo. Opštinske edberi, za biranje edbera narodne fronte u evoj opštini nije održan iz razloga što nije dovoljala situacija te zbog i samog vašeg obavještajnog. Na vodimo seoskim edbera narodne fronte je neprijateljski stav, njihove slike i t.j. uzdizanje njihove svijesti nezapaža se, ma da im povjerimo da su učestale akaziva, pa čak i preko narodne vlasti. Na prošlog sastanka do danas održano je 8 konferencija, sa 1160 učesnika, ukupno radnih i političkih konferencija.

PARTIJSKO PRIZNANJE UBOJSIVA FRANJEVACA NA KOĆERINU

POBIJENI HERCEGOVACKI FRANJEVCI 1942. – 1945.

Široki Brijeg – mlinica

Široki Brijeg – samostan

Mostarski Gradac

Mostar

Kržni put

Ljuboški

Citluk

Izbično

Maceši

Kočerin

Zanaqline

Medugorje

Vrgorac

Čapljina

Zagreb

Velika Gorica

Tražimo svjedočenja glede njihova pogubljenja.
Ako znate nešto o tome,
što prije nazovite Vicepostulaturu.

Pridonesimo zajedno da jednoga dana postanu
blaženima i svetima!

Dekret pape Urbana VIII.
U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vat. sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudesna« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja.

STOPAMNI POBIJENI

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«, II, 2 (3)

Nakladnik:
Vicepostulatura postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
Vicepostulatura, Trg sv. Ante 1,
88320 Ljubuški – Humac, BiH;
Vicepostulatura, pp, 20352 Vid, RH
tel.: (039) 832-582
faks: (039) 832-585
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisk:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilo izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Godišnja pretplata:
BiH 6 KM, RH 24 KN,
EU 6 EUR, SAD i Kanada 10 USD

Slanje pretplate i dobrovoljnih
priloga (s naznakom za što):
a) poštanskom uputnicom
b) UniCredit Bank:
žiroračun: 33 8100 2 20234 8065
devizni račun: SWIFT: UNCRBA 22;
IBAN: Ba 393380604818137482

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3 EUR; 5 USD

ISSN: 1840-3808

Riječ urednika fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

Lijepo je ponovno se naći zajedno. Pola godine je prohujalo kao u trenu. Naravno, puno se toga i učinilo, što ste mogli redovito pratiti preko naših internetskih stranica koje smo obnovili pa se nadam da vam je bilo ugodnije njima ploviti. Preostaje nam još ih više napuniti sadržajem tako da postanu prepoznatljiv portal glede pobijenih hercegovačkih franjevaca. Ovom prilikom zahvaljujem svima onima koji su nam u tome pomogli i pridonijeli povezivanju drugih s našim stranicama.

Kroz proteklo vrijeme nipošto nismo zanemarili prikupljanje svjedočanstava još živućih svjedoka. Hvala Bogu, uspijevamo pronaći ne samo one koji prema nečijem priopovijedanju nešto znaju o tim događajima, nego i one koji su izravno nazočili nekom događaju. Izabrane dijelove određenih svjedočanstava, uz izričito dopuštenje svjedoka, počinjemo polako donositi i na stranicama ovog našeg glasilista.

Novost koju smo od zadnjeg broja glasila uveli jest znanstveni simpozij. Održan je 17. svibnja u franjevačkom samostanu na Širokom Brijegu. Nadamo se da će postati tradicionalan i tako pridonijeti saznavanju istine o ubijenim hercegovačkim franjevcima, ali i o vremenu u kojem se sve to dogodilo. Oni

koji su nazočili, kao i oni koji su o svemu čitali na našim internetskim stranicama, jamstvo su da je namisao pala na plodno tlo. Simpozij su popratila i javna glasila na čemu im hvala.

Polako popunjavamo i riznicu predmeta koji se odnose na ubijene fratre. O mnogima još nemamo ništa. Zbog toga molimo sve one koji nešto posjeduju da nam to jave. Predmete ćemo snimiti i zapisati kod koga se nalaze, a na vlasnicima je hoće li ih ili ne jednoga dana darovati Vicepostulaturi koja će ih brižno čuvati i po potrebi izložiti, odnosno govoriti o njima.

I na kraju, zahvaljujem vam na širenju istine o pobijenim hercegovačkim franjevcima. Što o njima mislite, možete ne samo izreći dopisom nego i upisom u Knjigu uspomena koja se nalazi na našim internetskim stranicama. Na taj će način vaš zapis biti dostupan i drugim čitateljima pa će se i sami možda odvaziti izreći svoju misao. Naravno, ako ste na zagovor ubijenih franjevaca dobili neku milost, što prije nam to javite. Takvi znakovici zacijelo su potvrda njihove svetosti.

Ako Bog dadne, ponovno ćemo se susresti u siječnju. Vjerujem da ćemo imati o čemu pričati.

Mir i dobro!

IZ SADRŽAJA

Iz ljetopisa	4	Razgovor	33
Podsjetnik	9	Pobijeni	37
Povijesne okolnosti	18	Odjek u umjetnosti	54
Stratišta	30	Izdavaštvo	55
Svjedočenje	32	Darovatelji	55

ODRŽANA 2. SJEDNICA POVJERENSTVA ZA ISTRAŽIVANJE I PRIKUPLJANJE GRAĐE ZA POSTUPAK MUČENIŠTVA »FRA LEO PETROVIĆ I 65 SUBRAĆE«

Humac, 20. siječnja 2009. (Vicepostulatura) – Danas je u prostorijama Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« održana 2. sjednica Povjerenstva Vicepostulature za istraživanje i prikupljanje građe. Predsjedao je fra Miljenko Stojić, vicepostulator, a nazočili su članovi: fra Slavko Soldo, fra Jozo Zovko, fra Vendelin Karačić, fra Ante Marić, fra Branimir Musa, fra Robert Jolić i fra Miljenko Šteko. Opravdano su izočili fra Bazilije Pandžić i fra Andrija Nikić. Sjednici se u jednom dijelu pridružio i provincijal fra Ivan Sesar pozdravivši nazočne i uputivši im nekoliko smjernica.

Nakon usvajanja zapisnika s prošle sjednice, prešlo se na dnevni red. Uz ostalo razgovaralo se o otkopavanju posmrtnih ostataka šest tijela u Vrgorcu, o potrebi i načinu obilježavanja stratišta ubijene braće, o posjetu župama i obiteljima ubijenih, o tijeku ispitivanja još živućih svjedoka, o prikupljanju građe o ubijenima, o Širokom Brijegu kao središnjem mjestu našeg žrtvoslovlja, o posjetu Generalnoj postulaturi u Rimu, o glasili *Stopama pobijenih*, o pothvatima u tijeku kao i o nekim novim pothvatima. Braća će podrobniјe biti izvešćena čim se obave potrebne predradnje za oživotvorene nekih zamisli.

PROMIDŽBA GLASILA STOPAMA POBIJENIH

Humac, 30. siječnja 2009. (Vicepostulatura) – Ovih dana obavijestili smo javnost da je izšao novi broj glasila *Stopama pobijenih* koji izdaje Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«.

Stoga se ovom prilikom obraćamo svima onima koji nam mogu pomoći u njegovoj promidžbi. Iz dosadašnjeg se iskustva pokazalo da mnogi još za njega ne znaju iako časopis donosi teme koje ih zanimaju. Tamo gdje bi se s oltara, ili na neki drugi prikladan način progovorilo o glasilu, ono bi jednostavno bilo razgrabljeno.

NA ŠIROKOM BRIJEGU OBILJEŽENA 64. OBLJETNICA POGIBIJE FRATARA

Široki Brijeg, 8. veljače 2009.
(IKA) – »Što ćeš naučiti, čovječe, na ovom mjestu? Zašto dolaziš ovamo? Zašto ovaj Brijeg svake godine u veljači mami tvoje korake? Zašto svake godine želiš čuti istu priču?«, pitanja su kojima je širokobriješka Franjevačka mlađež započela molitvu na grobu u kojem počivaju kosti dvadeset i jednog ubijenog franjevca u crkvi na Širokom Brijegu, na 64. obljetnicu smrti dvanaestorice od njih.

Partizani su 7. veljače 1945. upali u franjevački samostan na Širokom Brijegu u kojemu su našli dvanaestoricu franjevaca, sve ih pobili i potom zapalili. Prije tri godine pokrenute su pripreme za službeno otvaranje postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, a generalni postulator franjevačkog reda fra Luka M. de Rosa imenovan je postulatorom kauze. On je, pak, kao svoga vicepostulatora, kako je to uobičajeno u franjevačkom redu, imenovao fra Miljenka Stojića.

Hercegovačka franjevačka provincija izabrala je dan 7. veljače i Široki Brijeg kao središnje mjesto obilježavanja pogubljenja hercegovačkih franjevaca u II. svjetskom ratu i poraču. Misu zdušnicu u širokobriješkoj bazilici predslavio je provincial fra Ivan Sesar zajedno sa 63 svećenika. »Braćo naša ubijena, puče ubijeni diljem krvavih križnih putova i razbacan po različitim jamama, evo nas danas na mjestu žrtvo-

slova Hercegovačke franjevačke provincije da za Vas i patnje Vaše, koje dragi Bog ima na svom dlanu upisane, slavimo ovu misu i da se nadahnemo za naš život, naše vrijeme, ovaj naš i vaš prostor kojeg ste krvlju svojom zalili da raste i cvjeta u miru i ljubavi. Budite našim nadahnucem i utjehom u vremenu u kojem živimo da bismo unatoč svim izazovima današnjeg svijeta ostali vjerni Bogu i božjim zapovijedima«, rekao je u propovijedi fra Ivan.

Vjernicima se obratio i širokobriješki gvardijan fra Branimir Musa, a pri kraju sv. mise fra Miljenko Stojić, vicepostulator postupka mučeništva. Vicepostulatura nastoji prikupiti svjedočenja i građu koja bi pomogla u postupku uzdizanja hercegovačkih franjevaca na čast oltara. Zbog toga su pozvani svi oni koji nešto

znaju o tim događajima, bilo da su nazočili samom događaju ili su o tome čuli od nekoga tko je nazočio, da o tome što prije obavijeste Vicepostulaturu.

U II. svjetskom ratu poginulo je 66 hercegovačkih franjevaca. Pobili su ih komunisti u vrlo kratkom roku. Jedan je ubijen 1942., jedan krajem 1944., a svi ostali od siječnja do srpnja 1945. Srednja im je životna dob bila 41 godina. Danas se zna za grobove njih 30.

Na Širokom Brijegu komunisti su 7. veljače ubili i zapalili 12 franjevaca te zatrli glasovitu Franjevačku klasičnu gimnaziju. Sveukupno su iz širokobriješke samostanske zajednice pogubili 30 franjevaca. U samostansku crkvu na Širokom Brijegu preneseni su posmrtni ostatci 21 pogubljenog franjevca.

MISA ZA FRATRE UBIJENE U MOSTARU I PREDSTAVLJANJE KNJIGE »LEO PETROVIĆ, PRVI HERCEGOVAČKI FRATAR DOKTOR ZNANOSTI«

Mostar, 15. veljače 2009. (MIRIAM) – U prigodi obilježavanja 64. obljetnice smrti sedmice fratara, u subotu 14. veljače 2009. u crkvi sv. Petra i Pavla u Mostaru slavljenja je sv. misa za dušnica za ubijene fratre, kao i za sve žrtve II. svj. rata i porača iz ovoga kraja.

Prije početka misnog slavlja izveden je prigodni recital autora fra Ante Marića koji su čitali mostarski framaši. Misno slavlje predvodio je mostarski gvardijan fra Mate Dragičević u sumisništву s provincijalom fra Ivanom Sesarom, župnikom fra Šimunom Romićem te još 28 svećenika.

Fra Mate je u uvodu misnog slavlja istaknuo da se kroz povijest hercegovačkih fratra i hrvatskog naroda mučeništvo provlači kao crvena nit te je dodao da nikada, pa ni u najtežim vremenima, nije nedostajalo Kristovih svjedoka koji su za istinu i vjeru bili spremni položiti i vlastiti život. Ti isti

mučenici, svjedoci, nama su uzor, primjer i poziv da danas, u vremenu drukčije torture nad onima koji slijede Krista, odvažno i slobodno svjedočimo svoju vjeru. Misno slavlje je svojim uistinu lijepim pjevanjem, pod vodstvom s. Slavice Filipović, animirao župni zbor sv. Petra i Pavla.

Nakon sv. mise za ubijene mostarske fratre, u dvorani kripte franjevačkog samostana sv. Petra i Pavla u Mostaru predstavljena je knjiga »Leo Petrović, prvi hercegovački fratar doktor znanosti«. Tom je prigodom obilježena 100. obljetnica fra Leova doktorata: Fribourg 15. studenoga 1908. – Mostar 15. studenoga 2008.

To je druga knjiga nakladničkog niza Recipe Franjevačke knjižnice Mostar, a u nakladništvu Hercegovačke franjevačke provincije. Knjiga donosi fra Leov životopis s bibliografijom i pospisom njegove pisane ostavštine (prof. dr. Pavao Knežević), pri-

jevod njegove disertacije s latin-skog na hrvatski (prof. dr. Šime Demo), »Sada i u času smrti naše – monolog fra Lea Petrovića« (fra Ante Marić) i fotoalbum s fotografijama iz Leova života (42 lista). Recenziju potpisuju hercegovački fratri fra Bazilije dr. Pandžić i fra Serafin ddr. Hrkač. Glavni je urednik knjižničar fra Ante Marić, a u ime nakladnika potpisuje se provincijal fra Ivan dr. Sesar. Knjigu su predstavili: provincijal Hercegovačke franjevačke provincije fra Ivan dr. Sesar, prof. dr. Pavao Knežević i fra Ante Marić. Poštansku marku u ime HP-a Mostar s likom fra Lea Petrovića predstavila je Željka Šaravanza. U programu je sudjelovala Frama Mostar koju je predvodio fra Stipe Marković, a program je vodila Ana Babić. Dvorana je bila premalena da bi primila sve poklonike lika i djela ubijenog hercegovačkog franjevca fra Lea Petrovića.

STRATIŠTA HRVATSKOG PUKA U HERCEGOVINI POZNATA, ALI NEISTRAŽENA

Mostar, 26. ožujka 2009. (IKA) – Dok se u Sloveniji uz brojne poznate otkrivaju i istražuju nove masovne grobnice uglavnom iz razdoblja nakon II. svjetskog rata, sve se više govori o mjestima masovnih stradanja Hrvata u istom razdoblju u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini.

Nakon što je otkrivena masovna grobnica u Vrgorcu, u kojoj su nađeni ostatci 30 do 40 mještana Ljubuškog, žrtava partizanskog zločina iz 1945., ovih je dana otvoreno pitanje još neistraženih, a među pukom i franjevcima poznatih stratišta Hrvata na samom prostoru Ljubuškog. Riječ je o grobnicama uz zgradu općine u Ljubuškom te kod Autoprijevoza, uz cestu. To mjesto, označeno križem, pobožni puk posjećuje i pali svijeće. Pretpostavlja se da bi se u tim masovnim grobnicama, kao i u onima kod Vrgorca, mogli nalaziti i posmrtni ostatci ubijenih hercegovačkih franjevaca. Na sličan je način u jednom vrtu u Zagvozdru kod Imotskoga 2005. pronađena masovna grobnica iz koje su do sada identi-

ficirana tri hercegovačka franjevaca. Od 66 ubijenih hercegovačkih franjevaca za grobove njih 36 još se ne zna.

»Ljudi su u Ljubuškom bez suda ubijali sve do 1949., a jedno od najvećih stratišta je ledina gdje se sastaju rijeke Trebižat i Vrioštica«, posvjedočio je 92-godišnji fra Vinko Dragičević, koji je bio vjeročitelj u Ljubuškom 1946. – 1949. »Trudimo se saznati istinu, a nadamo se i da će političke prilike i u RH i u BiH što prije sazrjeti tako da se ove stranice naše povijesti pročiste i budu nam opomena na potrebu neprestanoga zajedništva, a ne ono pomoću čega će nas svađati i dijeliti«, rekao je fra Miljenko Stojić, vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«.

Prije tri godine krenulo se u pokretanje kauze mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, a generalni postulator franjevačkog reda fra Luka M. de Rosa imenovan je postulatorom kauze.

SIMPOZIJ »STOPAMA POBIJENIH« U ŠIROKOM BRIJEGU: LJUBAV MOŽE POBIJEDITI SAMO ONDA AKO POBIJEDI ISTINA

Široki Brijeg, 18. svibnja 2009. (IKA) – U organizaciji Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« 17. je svibnja u franjevačkom samostanu u Širokom Brijegu održan simpozij pod nazivom Stopama pobijenih.

Suslavljenu sv. misu prije početka simpozija predvodio je fra Ante Marić, izaslanik i definitor Hercegovačke franjevačke provincije te član Povjerenstva Vicepostulature za istraživanja i prikupljanje građe, uz susavlje fra Miljenka Stojića, vicepostulatorka, fra Branimira Muse, širokobriješkog gvardijana i fra Andrije Nikića, člana Vicepostulatura za prikupljanje i istraživanje građe.

U samostanskoj dvorani prvi predavač o temi *Skupljanje svjedočanstava o komunističkom pogubljenju hercegovačkih franjevaca* bio je prof.

dr. fra Andrija Nikić, predsjednik mostarskog HKD-a Napredak, koji je podsjetio da dolaskom demokracije počinje prikupljanje svjedočanstava, dokumenata i slika o stradanju hrvatskog naroda i Crkve u njemu. Međutim, pojedini hercegovački franjevci su, sjećajući se upozorenja dr. fra Dominika Mandića iz Rima te provincijala fra Krešimira Pandžića i fra Lea Petrovića, još od ranije potajno, ali ustrajno prikupljali podatke o stradanju katoličkog puka sa svojim franjevcima i svećenicima za vrijeme komunističkih olovnih vremena – o više od 17.500 sinova i kćeri i više od 70.000 uznika.

Nakon pogubljenja hercegovačkoga provincijala i šezdeset petorice njegove subraće, stavljeni su na optuženičku klupu njegovi nasljednici dr. fra Marijan

Zubac, dr. fra Jerko Mihaljević, dr. fra Didak Burić, fra Mile Leko s više od osamdeset i pet njihove subraće, a 1948. pridružili su im i biskupa dr. Petra Čulu.

U montiranim sudskim procesima hercegovački su franjevci, zajedno s mostarskim biskupom, bili osuđeni, kažnjeni i utamničeni na 358 godina, 6 mjeseci i 28 dana robije, a sami franjevački uznici svjedoče: »dvjesto dvadeset i pet ljeta, četiri mjeseca i šesnaest dana domovini darovane slobode.«

Hrvatski sabor poništio je kazneni postupak protiv dr. Alojzija Stepinca, a kod nas se i ne pokušava o tome razmišljati.

»Ubijeni i osuđeni hercegovački franjevci stoje kao simboli na čelu povorke svih onih tisuća moralno i politički nevinih uhićenika, zatvorenika, utamničenika, robijaša, patnika i kažnjениka po ljubuškim, mostarskim, zeničkim, bilećkim, fočanskim, golootočkim i inim zatvorima i logorima smrti. U njihovoј žrtvi sublimira se poštovanje prema tisućama onih bezimenih žrtava Bleiburga, mariborskih rovova, Tezna, jama poput sv. Barbare, Jazovke, Maceljske šume, Zaljika, Sjevernoga logora, Bišine, više stratišta u Ljubuškom, unapokolo Širokog Brijega (Dubrava, Mosor...), kod katoličke crkve u Čapljinji i na suslijednim mjestima, te brojnih jama po Hercegovini – posebno diljem istočne Hercego-

vine... koji su likvidirani bez suda i zakonskih paragrafa.«

»Dubrava u Knešpolju i druge masovne grobnice II. svjetskog rata i porača u Širokom Brijegu« naslov je teme o kojoj je izlagao dr. sc. Mile Lasić, docent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru i predsjednik Skupštine Hrvatskog intelektualnog zabora u BiH.

Do sada je utvrđeno oko 2.200 žrtava na području Širokog Brijega. Masovne likvidacije su se dogadale sve do 1951. Predavač je spomenuo stradanja u svim širokobriješkim naseljima, a posljednja žrtva, ubojstvo bez suđenja, bio je Karlo Ljubić Kajina iz Uzarića.

U Širokom Brijegu postoje brojne masovne grobnice do sada neutvrđene i neistražene. Najveću pozornost izazvala je, do sada malo poznata, informacija o masovnoj grobnici u naselju Dubrava u Knešpolju. Radi se o dvama većim grobištima na lokalitetu zvanom Stipetina ograda i jednog manjeg na lokalitetu zvanom Barbarića kruška.

Predavač se podsjetio da ga je na to mjesto, kao dječaka, vodio njegov tetak Gojko Ćavar ne služeći da će se mnogo godina poslijevatiti istraživanjem te masovne grobnice. U suradnji s Vicepostulatom ispitano je više svjedoka koji su svjedočili zatvaranju stradalnika, kopanju masovne grobnice, njihovom strijeljanju i ukupu.

Obilazak grobnice bivše komunističke vlasti strogo su zabranile. Samo je udovica Kajetana Tavzes sa svojom djecom dolazila na mjesto ubojstva svoga muža. Naime, to je jedina žrtva za koju se zna ime i prezime. Svjedoci go-

vore da je ubrzo nakon ubojstva tih ljudi u Knešpolje došao Bože Barbarić iz Čitluka, vijećnik ZAVNOBIH-a, i raspisivao se za zatvorenike. Radilo se, naime, o njegovim sumještanima koji su kao izbjeglice bili smješteni kod Barbarića i Solda u Knešpolju. Požalio je što nije ranije došao ne bi li ih spasio.

Na mjestu stradanja je Mladen Ćavar 1988. postavio mramornu zavjetnu ploču, a svake godine o Dušnom danu susjedi na ovom mjestu zapale svjeću i pomole se za nevine stradalnike.

Jedna od živućih svjedokinja izjavila je da je nazočila dovođenju na stratište dviju skupina od po dvadesetak osoba vezanih u žicu među kojima je bio i jedan fratar.

Na kraju je predavač dr. Lasić zaključio: »Masovnu grobnicu Dubrava u Knešpolju, prema dosadašnjim saznanjima najveću na području općine Široki Brijeg, treba najprije „otkopati“ u našim glavama, prikupiti sve raspoložive informacije o njoj, a tek onda sustavno i stručno zemno otkopati i istražiti. Pronađenim žrtvama napraviti dostojan ukop. Tek po njezinu iskapanju saznat ćemo leži li u njoj 40, 70 ili čak 120 žrtava.«

O Komunističkim zločinima u II. svjetskom ratu i poraču i odnosu hrvatskih i hercegbosanskih vlasti prema njima govorio je Tomislav Jonjić, odvjetnik, publicist i dugogodišnji urednik lista *Politički zatvorenik*.

Predavač je podsjetio da nitko u Hrvatskoj, pa ni u drugim državama nastalih raspadom Jugoslavije, nije odgovarao za partizanske ratne zločine učinjene nad

brojnim civilima i svećenicima. Naveo je i vlastiti primjer u kojem je kao opunomoćenik podnio kaznene prijave za ratni zločin sa svim dokazima protiv nekoliko osoba. Nijedan predmet nije riješen.

U ime domaćina, širokobriješkog samostana, fra Vendelin Karačić je dodao: »Bilo bi pogubno kazati: bilo pa prošlo. Šutnja može biti preveliki grijeh, a čini se da ustrajavamo u tom grijehu.«

Moderator simpozija fra Miljenko Stojić, vicepostulator Postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, kazao je da bi nakon svega rečenoga bilo logično da hrvatske vlasti, s obje strane granice, malo više istražuju što se dogodilo i tko je što učinio.

Predavanja su izazvala pozornost nazočnoga puka, a na poseban način vijest o masovnim grobnicama na području Širokog Brijega. Simpozij je sigurno pridonio pronalasku istine o minulim događajima što je i bio krajnji cilj. Živimo u vremenu kad se svim sredstvima trebamo truditi da ljubav pobijedi svako zlo. A ljubav može pobijediti samo onda ako pobijedi istina, naglašeno je na simpoziju.

Iako se čulo izvjesno razočarenje u hrvatsku vlast glede rasvjetljavanja i osude partizanskih zločina, poruka simpozija, na dan izbora u Republici Hrvatskoj i dan poslije komemoracije u Bleiburgu, bila je da Hrvatska treba živjeti u svim ljudima bez obzira na trenutne predstavnike vlasti.

Predavanja sa simpozija objavljena su na službenim stranicama Vicepostulature: www.pobijeni.info.

**Glasoviti intervent hrvatskih katoličkih biskupa na početku stvaranja nove Jugoslavije.
Hrabo i otvoreno progovorilo se i o pogubljenju hercegovačkih franjevaca
na Širokom Brijegu.**

PASTIRSKO PISMO*

*katoličkih biskupa Jugoslavije, izdano s općih Biskupskih Konferencija u Zagrebu,
dne 20. rujna 1945.

Predragi u Kristu vjernici!

Mi, katolički biskupi, sakupljeni na plenarnim konferencijama u Zagrebu, smatramo svojom pastirskom dužnošću da s ovih konferencija upravimo nakoli o riječi Vama, svojim dragim vjernicima.

Nakon teških i dugih godina čekanja konačno je završen rat, koji je iskrvario čovječanstvo, kao nijedan prije, što ga ljudi pamte. Njegov krvavi bič nije poštadio ni naše zemlje. Ratne grozote po više su puta prohujale nekim krajevima naše domovine. Iza sebe su ostavile pustoš, garišta i suze. Prorijedile su se čitave pokrajine. Razorene su tolike obitelji, ostavljena brojna siročad bez roditelja, ožalošcene majke i supruge, očevi i djeca. Nema tako reći nikoga, tko ne bi žalio za kojim dragim pokojnikom. Svi smo osjetili oskudicu, glad i bolesti, koje redovno prate svaki rat. Pače, ovaj je svjetski rat pogodio našu zemlju dvostruko teški. Krvave borbe vodile su se, na našu veliku žalost, između braće po hrvi. Bratobilački bortni, koja je nekada razdvajala članove iste obitelji, nosila je sačito krvave posljedice. I ratna razaranja, unijeli posebnih okolnosti dvostrukе ekspedicije stranih vojska te umjetničkih torta, dosegla su takav začin, kao u rijetko kojoj zemlji. Zato smo na vijest, da je rat u svijetu i kod nas konačno završen, osjetili duboku potrebu, da svevišnjem Bogu zahvalimo mato, što nas je poštadio od dužuga trajanja ratnih novelja i bratobilačkih borbi.

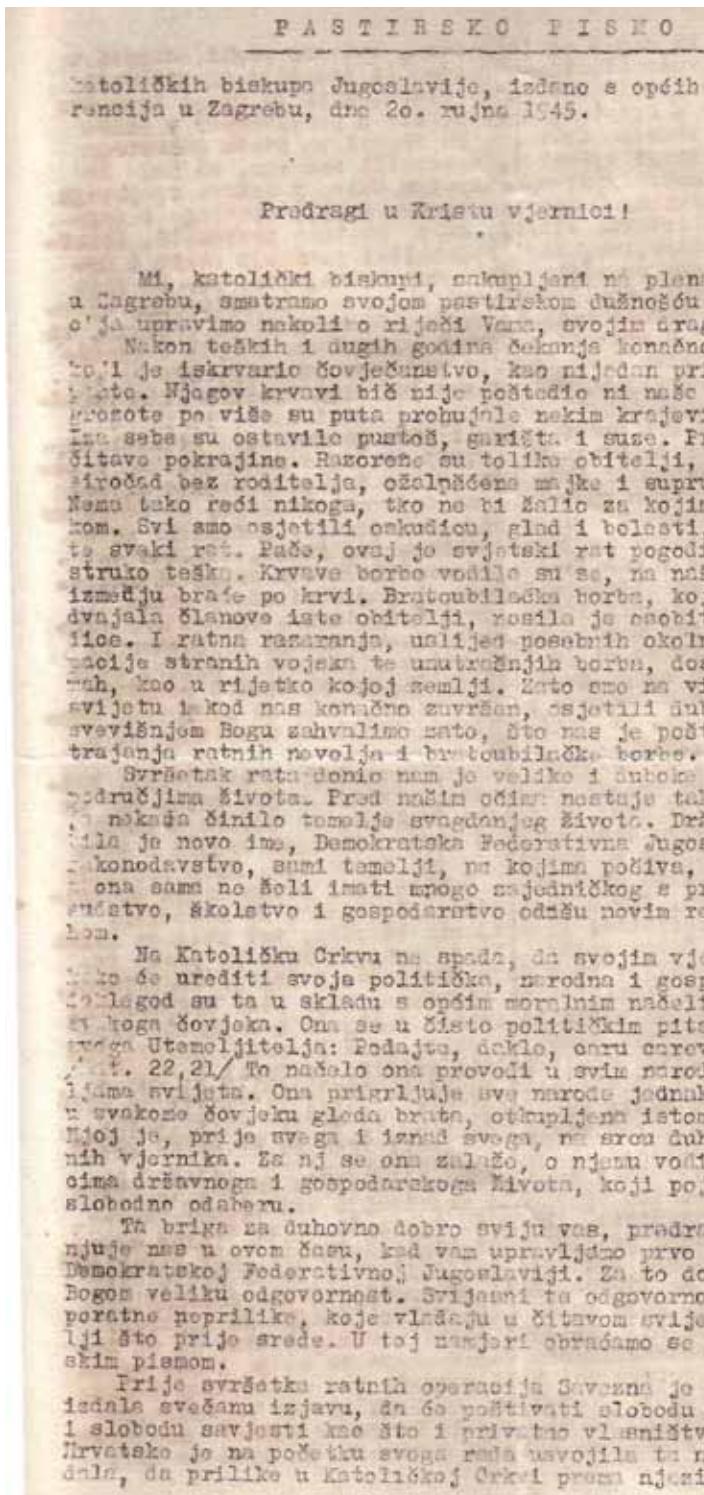
Svršetak rata donio nam je veliko i duhovne promjene na svim područjima života. Pred našim očima nastaje tako reći svega, što nekada činilo temelje svagdanjeg života. Državna zajednica došla je novo ime, Demokratska Federativna Jugoslavija. Njezino konovateljstvo, sumi temelji, na kojima pođiva, jesu sasvim novi, ona sami ne želi imati mnogo zajedničkog s prošlošću. Vlast i ustav, školstvo i gospodarstvo odišu novim revolucionarnim duhom.

Na Katoličku Crkvu ne spada, da svojim vjernicima propisuje, što će urediti svoja politička, narodna i gospodarska pitanja, nego su ta u skladu s općim moralnim načelima, koja obvezuju svega čovjeka. Oni se u čisto političkim pitanjima drži nauke svoga Utvrditelja: Podajte, dokle, onu carevo, i Bogu Božje. L. 22/21 To načelo oni provode u svim narodima, u svim zemljama svijeta. Ona prigrajuje sve narode jednakom ljubavlju, jer su svakome čovjeku glada brata, otkupljene istom Kristovom krvlju. Njoj je, prije svega i iznad svega, na srcu duhovno dobro njezinih vjernika. Za nj se oni zalaze, o njemu vodi brigu u svim oblicima državnoga i gospodarskoga života, koji pojedini narodi sebi slobodno odabiju.

Ta briga za duhovno dobro sviju vas, predragi vjernici, nadahnjuje nas u ovom času, kad vam upravljamo prvo pastirsko pismo u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Za to dobro mi nosimo pred Bogom veliku odgovornost. Srđavni su odgovornosti selimo, da se poratne poprilične, koje vlažeaju u čitavom svijetu, i u našoj zemlji što prije srede. U toj namjeri obraćamo se na vas cvim pastirskim pirom.

Irije svršetku ratnih operacija Savezni je vladu u Beogradu izdala svečanu izjavu, da će poštivati slobodu vjeroispovijedanja i slobodu savjesti kao što i privatno vlastništvo. Vlada Federalne Hrvatske je na početku svoga reza usvojila tu načela, ali je i dolila, da prilike u Katoličkoj Crkvi prema njezinu ohvatnju nisu

* Pismo donosimo prema izvorniku koji se čuva u arhive Hercegovačke franjevačke provincije. Tekst je lektoriran, ispravljene su samo tipografske pogreške.

braće po krvi. Bratoubilačka borba, koja je nekada razdvajala članove iste obitelji, nosila je osobito krvave posljedice. I ratna razaranja, uslijed posebnih okolnosti dvostrukе okupacije stranih vojska te unutrašnjih borba, dosegla su takav zamah, kao u rijetko kojoj zemlji. Zato smo na vijest, da je rat u svjetu i kod nas konačno završen, osjetili duboku potrebu, da svevišnjem Bogu zahvalimo zato, što nas je poštudio od dužega trajanja ratnih nevolja i bratoubilačke borbe.

Svršetak rata donio nam je velike i duboke promjene na svim područjima života. Pred našim očima nestaje tako reći svega, što je nekada činilo temelje svagdanjeg života. Državna zajednica dobila je novo ime, Demokratska Federativna Jugoslavija. Njezino zakonodavstvo, sami temelji, na kojima počiva, jesu sasvim novi, ona sama ne želi imati mnogo zajedničkog s prošlošću. Vlast i sudstvo, školstvo i gospodarstvo, odišu novim revolucionarnim duhom.

Na Katoličku Crkvu ne spada, da svojim vjernicima propisuje, kako će urediti svoja politička, narodna i gospodarska pitanja, dokle god su ta u skladu s općim moralnim načelima, koja obvezuju svakoga čovjeka. Ona se u čisto političkim pitanjima drži nauke svoga Utjemeljitelja: Podajte, dakle, caru carevo, i Bogu Božje /Mt. 22, 21/ To načelo ona provodi u svim narodima, u svim zemljama svijeta. Ona prigrajuje sve narode jednakom ljubavlju, jer u svakome čovjeku gleda brata, otkupljena istom Kristovom krvlju. Njoj

je, prije svega i iznad svega, na srcu duhovno dobro njezinih vjernika. Za nj se ona zalaže, o njemu vodi brigu u svim oblicima državnoga i gospodarskoga života, koji pojedini narodi sebi slobodno odaberu.

Ta briga za duhovno dobro sviju vas, predragi vjernici, nadahnjuju nas u ovom času, kad vam upravljamo prvo pastirsko pismo u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Za to dobro mi nosimo pred Bogom veliku odgovornost. Svjesni te odgovornosti želimo, da se poratne neprilike, koje vladaju u čitavom svijetu, i u našoj zemlji što prije srede. U toj namjeri obraćamo se na vas ovim pastirskim pismom.

Prije svršetka ratnih operacija Savezna je vlada u Beogradu izdala svečanu izjavu, da će poštivati slobodu vjeroispovijedanja i slobodu savjesti kao što i privatno vlasništvo. Vlada Federalne Hrvatske je na početku svoga rada usvojila ta načela, ali je i dodala, da prilike u Katoličkoj Crkvi prema njezinu shvatanju nisu zadovoljavajuće. Mi smo u prvim danima, kad smo mogli stupiti u vezu s novim državnim vlastima, nastojali izložiti mjerodavnim faktorima potrebe i stav Katoličke Crkve. Kako je mnogo toga, što je donio novi duh u državnoj upravi, bilo u protivnosti s položajem i stečenim pravima Crkve, a po tome i na štetu duhovnoga dobra po vas, predragi vjernici, upozorili smo one, na koje to spada, da se sva sporna pitanja izmedju Crkve i države rješavaju medjusobnim sporazumom. U tome smo pravcu dobili obećanje s najvišega mesta nove državne vlasti, da

će se tako postupati. Konačnu riječ o svim pitanjima koja zajednički zanimaju Crkvu i državu, imat će, prema propisima crkvenog ustrojstva, što se tiče Crkve, Sveta Stolica. Ona je vrhovni sudac u svim pitanjima vjerskoga i crkvenoga života svih vjernika. Od vremena na vrijeme, mi smo pismenim putem nastojali upoznati mjerodavne vlasti s gledištem, što ga Katolička Crkva ima na pojedina pitanja, što ih je život pred nas postavljao. Uvijek smo kod toga imali u vidu zajedničko dobro sviju.

Međutim, uza svu dobru volju i naše nastojanje, prilike su se razvijale drugim pravcem. Gledajući na taj razvoj prilika i položaj, u koji je dovedena Katolička Crkva i neprocjenjiva duhovna dobra milijuna njezinih vjernika, mi osjećamo dužnost, da otvoreno iznesemo sve poteškoće i sve nevolje, u kojima se katolička Crkva nalazi.

Svi mi sačinjavamo jednu duhovnu zajednicu, otajstveno Kristovo Tijelo. »Jer kao što u jednom tijelu ima mnogo udova, ... tako smo mnogi jedno tijelo u Kristu, a pojedini udovi jedan drugome«. /Rimlj. 12., 5/ I nama je u ovim danima upravljena dirljiva poruka apostola naroda sv. Pavla: »... Držeći se istine da u svakom pogledu uzrastemo u ljubavi, u jedinstvu s njime, koji je glava: Kristu. Od njega je i cijelo Tijelo složeno i združeno svakim vezom da jedan drugome pomaze silom, koja je odmjerena svakome pojedinom dijelu. To čini da raste Tijelo i usavršuje se u ljubavi.« /Efež. 4,15-16./

Ponajprije nas, predragi vjernici, rastužuje i zabrinjuje

bolna i strašna sudbina mnogih svećenika, pastira vaših duša. Već za vrijeme rata velik je broj svećenika poginuo, ne toliko u samim ratnim borbama, koliko više uslijed osuda sadanjih vojnih i gradjanskih vlasti. Kad su se svršile ratne operacije, nisu prestale smrtne osude katoličkih svećenika.

Njihov broj

prema našim podacima iznosi: 243 mrtva, 169 u zatvorima i logorima, 89 nestalih, svega 491. K tome pridolazi 19 ubijenih klerika, tri ubijena laika redovnika i četiri časne sestre. To je broj, kakvog

ne pozna povijest balkanskih zemalja kroz duga stoljeća. A što je najbolnije, njima, kao ni drugim stotinama ni tisućama, nije bilo dozvoljeno, što je inače dozvoljeno u civiliziranim zemljama i najgorim zločincima: da u posljednjim časovima prime sv. Sakramente. Sudovi, koji su izricali te smrtne osude vršili su svoj postupak kratko i sumarno. Optuženici najčešće nisu znali za svoju optužnicu do pred samu raspravu. Njima često puta nije bilo omogućeno da se brane onako, kako to traži narav svake rasprave, t.j. da se brane pomoću svjedoka i odvjetnika.

Upravo zato je poštena i nepristrana javnost u pravu, da osporava ovim smrtnim osudama svećenika najbitniju vlastitost sudske presude, a to je pravednost. Tko može doka-

zati, da su toliki na smrt osuđeni katolički svećenici uistinu zločinci, koji zasluzuju smrtnu osudu? Zar su oni svi bili koljaci? Tako su na pr. u franjevačkom samostanu na Širokom Brijegu poubijani bez sudskega postupka svi franjevci, koji su se tamo nalazili-njih 28 na broju

– premda nitko od njih nije uzeo ni puške u ruke, a kamo li se borio protiv narodno-oslobodilačke vojske – kako ih se je lažno optuživalo – i premda su gotovo svi bili poznati kao protivnici fašističke ideologije. Bilo je slučajeva, gdje

su tisuće vjernika, široke mase naroda, tražile od vlasti, da im puste njihove svećenike na slobodu, jer oni jamče, za njihovu nevinost. Pa ipak su bili osuđeni.

Očevidno je, da takvo sudjenje nije vršeno u ime naroda i njegove kršćanske pravde. Nespojivo je naime s naravnim kršćanskim osjećajem pravde, koji je vrlo budan u našim vjernicima, da se izriče smrtna osuda zato, što je netko drugoga političkog mišljenja, a nije inače počinio nijednog drugog zlodjela. Zakoni su pravde iznad pojedinih političkih nazora i vrijede za sva vremena i za sve ljudе podjednako. U ime te vječne pravde mi dižemo svoj glas pred svima vama, predragi vjernici, na obranu nepravično osudjenih svećenika. Ali ne samo njih, nego i drugih tisuća

i tisuća, vaših sinova i vaše braće, koji su kao i oni osuđeni na smrt, a da nisu mogli dati svoje obranu, kako je dozvoljava svaka kulturna država.

Time, što uzimamo u zaštitu tolike nevino osuđene svećenike, nikako ne mislimo braniti krvce. Dopuštamo, da je bilo i takvih svećenika, koji su se – zavedeni nacionalno-stranačkom strašcu – ogriješili o sveti zakon kršćanske pravde i ljubavi i koji su radi toga zasluzili, da odgovaraju pred sudom zemaljske pravde. Moramo međutim istaći, da je broj takvih svećenika više nego neznatan, i da se teške optužbe, što su se u štampi i na skupštinama iznose protiv velikog dijela kataličkog svećenstva u Jugoslaviji, imaju uvrstiti u red tendencionalnih pokušaja, da se svijesnim lažima zavara javnost i oduzme ugled Katoličkoj Crkvi.

Velik broj svećenika leži po raznim logorima, osuđen na dugogodišnji prisilni rad. Da pače je sve do danas grkokatolički vladika dr Janko Šimrak lišen slobode, dok nam je sudbina biskupa Carevića nepoznata. U logorima, koji nisu priredjeni za dulji i ljudi dostojan boravak, gdje često nemaju dovoljno hrane i najjednostavnijih ležaja, moraju mnogi obavljati poslove, koji ponizuju njihovo svećeničko dostojanstvo. Nije im često puta omogućeno, da prisustvuju nedjeljnoj službi Božjoj, premda za to postoje uvjeti, a još manje im se dozvoljava, da sami čitaju sv. misu, i ako bi to bilo od velike utjehe i duhovne koristi ne samo za njih nego i za ostale brojne zaštićenike. Njihova je sva krivnja u tome, što su možda drugačije

Komunisti obećaju narodu da će poštivati slobodu vjeroispovijesti, slobodu savjesti te privatno vlasništvo, a s Crkvom da će sva sporna pitanja riješiti međusobnim sporazumom. Međutim, sve se odvijalo drugim tijekom: ubija se i crkveno osobljje i pučanstvo. Takvu je sudbinu iskusio i Široki Brijeg.

Pobjeni hrvatski svećenici, redovnici, časne sestre, bogoslovi i sjemeništari,
don Anto Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*

politički mislili, nego što misle oni, koji su ih osudili. Za mnoge pak od svećenika, koje su odveli organi vlasti, danas ne znamo gdje su. Ne koriste ni sva pitanja, ni sva potraživanja. Zameo im se svaki trag.

Toliki gubitak svećenika teško se osjeća u duhovnoj pastvi. Brojne župe nemaju svojih svećenika. Uslijed toga slabivjerski život vjernika, koji su u novim prilikama izvrgnuti velikim vjerskim i duhovnim pogiblima. Svećenstvo se u novinama napada, a onemoguće mu se obrana. Dok je zakonom dozvoljeno podvrći kritici rad vjerskih službenika, dotele se svećenicima oduzima svaka praktička mogućnost, da se u štampi brane.

Katolička je štampa je druga bolna točka u životu Katoličke Crkve. Od nekih 100 časopisa, koliko smo ih imali prije rata, danas ni jedan ne izlazi. Kada

se je tražila dozvola za izlaženje, navodili su se svi mogući razlozi, da se dozvola ne izda. Spominjala se i nestaćica papira. A iz samog zagrebačkog nadbiskupskog dvora odvezeno je nekoliko vagona papira, spremljena za katoličku štampu. Katoličke tiskare su većinom zatvorene i onemogućene. Zagrebačku Narodnu Tiskaru nastojalo se svim mogućim načinima onemogućiti. Kad nije išlo drugačije, onda se ravnatelja tiskare osudilo na gubitak nacionalne časti, a tiskaru, koja nije njegovo vlasništvo, zaplijenilo. Tek prije nekoliko dana tiskara nam je na naš protest povraćena. Velika tiskara Katoličkoga tiskovnog društva u Ljubljani oduzeta je iz katoličkih ruku. Ista je sudbina zadesila i katoličke tiskare u Mostaru, Šibeniku, Mariboru i Sarajevu. Tako se sistematski i po planu postupa s katolič-

kom štampom. A sloboda je katoličke štampe za Katoličku Crkvu pitanje, o kojem ovisi dobro tolikih duša. Kako će se pod tim uvjetima moći razvijati katolička štampa, kad joj je oduzeta podloga, tiskare pa i papir?

Nije bolje stanje ni sa sjemeništa katoličke Crkve. Crkva je najvećim materijalnim žrtvama sagradila i ona uz najveće napore uzdržaje svoja dječačka i bogoslovna sjemeništa. Kroz njih su prošle stotine i tisuće naše najbolje seljačke, gradjaniske i radničke djece, današnjih svećenika i uglednih laika svih struka. Danas su ta sjemeništa praktički gotovo onemogućena za svoju svrhu. Premda je rat već dovršen, neka su još uvijek djelomice okupirana po vojsci, druga opet rekvirirana kao ona u Zagrebu na Šalati, u Splitu i Travniku, Šent Vidu, Ljubljani, Mariboru, Sinju i drugdje.

Na odgojnom području zadan je Katoličkoj Crkvi čitav niz udaraca. Ponajprije, u pitanju vjeronauka u školama. U svima je školama vjeronaučna obuka proglašeno neobvezatnom tako, da se onaj, koji hoće vjersku pouku, mora za to prijaviti. S priznanjem i ponosom ističemo, da su katolički roditelji upravo plebiscitarno glasovali za vjeronaučnu obuku u svim školama, gdje su za to bili pitani. U godišnjim svjedodžbama u Hrvatskoj vjeronauk je stavljen na posljednje mjesto, kao najmanje važan predmet, iza svih vještina. Osim toga je u svim školama, osnovnim i srednjima, vjerska obuka skraćena od dva sata tjedno na jedan sat. A to je u današnja vremena, kada su potrebe vjerskog odgoja povećane, osjetljiv nazadak, koji znači kočenje vjerske slobode, pa i same mogućnosti vjerskoga odgoja. U višim razredima srednjih škola u Hrvatskoj vjerska je pouka sasvim ukinuta. Taj se postupak obrazložio načelom slobode savjesti. Ne može se medjutim shvatiti, zašto su vlasti u Hrvatskoj tako postupale. One su sasvim nejednako primijenile načelo slobode savjesti u nižim te višim razredima srednjih škola. Sloboda savjesti treba da jednako vrijedi u nižim kao i u višim razredima srednjih škola. Jer inače se dogadja, kao u ovom slučaju, da je mlađim učenicima nižih razreda srednjih škola ili njihovim roditeljima dana sloboda odluke za vjeronauk, a oduzeta je učenicima viših razreda, od kojih oni sa 18 godina već imaju i izbornno pravo, a nemaju prava slobode savjesti u pitanju izbora vjeronaučne

obuke, jer im je ona upravo u ime slobode savjesti oduzeta.

Mislimo, da će biti dobro, ako vas kod ove prilike upozorimo, da o dobровoljnem pohadjanju vjeronauka imaju odlučivati ne samo djeca ili djaci – priznavati takvu slobodu nedorasloj djeci, koja jedva počinju misliti, bilo bi i smiješno i ludo – nego njihovim roditeljima. Tako naime izričito određuje Nacionalni komitet oslobođenja

Jugoslavije, povjereništvo za prosvjetu, k br. 83, Beograd, februara 1945. Protivna praksa nekih učitelja i nastavnika, koji samoj djeci prepuštaju slobodu odlučivanja, hoće li slušati vjeronauk ili ne, protivi se dakle jasnoj odredbi zakona.

Katolička crkva podržavala je veći broj privatnih srednjih škola s pravom javnosti. Tim školama su još u predratnoj Jugoslaviji, priznavali vrsnoću državnih nadzornica i roditelji, koji su im povjeravali odgoj svoje djece. Njihovi su uspjesi bili uvijek medju najboljima u čitavoj državi.

Zato su te škole posjećivali ne samo katolici, nego i inovjerci, dajući im tako puno povjerenje. Te su škole bile u čitavom svom radu izjednačene s državnim školama. Danas se u štampi, koja stoji blizu prosvjetnim vlastima, pojavljuje, da one ne će moći više raditi i da će biti ukinute. Ne može se shvatiti, zašto bi trebalo ukinuti te škole, kad im sami roditelji, koji su najpozvаниji da odlučuju u pitanju odgoja

djece, daju povjerenje i traže da nastave s radom. Duh prave demokracije traži, da se poštije volja roditelja pogledom na školovanja djece. To više, što i crkva ima naravno pravo podizati privatne škole. To joj pravo priznavaju sve kulturne države. One se mogu samo veseliti, da ih Crkva pomaže u skupnom izvršivanju njihovih dužnosti i tako zajednički s njima nosi teret uzdržavanja škola.

Nova vlast silom nameće svoj sustav vrijednosti u tisku, odgoju, braku, školi, gospodarstvu, bolnicama... Ni mrtvima ne dopuštaju miran počinak.

Pored privatnih škola Katolička je Crkva imala veći broj internata, zavoda za odgoj srednjoškolske i radničke mladeži, kao što i male djece. Ti su zavodi najvećim dijelom danas zatvoreni, ili su u njima gotovo svagdje postavljeni komesari i komesarice. O radu tih katoličkih crkvenih zavoda pronose stanoviti ljudi, koji nikada ne potpisuju svojih sastavaka u dnevnoj štampi, neistinite optužbe i nedostojne karikature. Oni proglašuju vjerski odgoj u tim zavodima sredovječnim i mračnjačkim. Kako nema katoličke štampe, koja bi mogla iznijeti pravo stanje stvari u svakom pojedinačnom slučaju, a ostala dnevna štampa ne prima i ne donosi članaka pisanih protiv onoga, što je sama iznijela, ostaju ti zavodi bez najsavojnijeg prava samoobbrane. Kraj toga imenovani komesari i komesarice otvoreno i prikrijeveno nastoje onemogućiti djelevanje katoličkih odgojitelja.

Sloboda savjesti i vjeroispovjedanja ostala je na tome području prazna riječ, koja vrijedi

samo onda, ako se njome hoće opravdati protucrkveni stav.

Mladež po selima i gradovima izvrgnuta je novim moralnim pogiblima stalnim predjivanjem plesova, koji se proteže do duboko u noć, pa sve i do zore. Tako se dogadja, da muška i ženska mladež ostaje nekada čitave noći zajedno, pod utjecajem alkohola, a bez nadzora roditelja. Neka nitko ne kaže, da se u tome ne kriju velike pogibli za čudoredni odgoj te mladeži. Iskustvo, koji je najbolji svjedok, pokazuje, da su toliki mladići, a djevojke pogotovo godinama okajavali ovakve prigode i njihove posljedice. Što nas kod toga najviše zabrinjuje jest okolnost, da se roditelji i odgojitelji ne usuđuju svojoj vlastitoj djeci radi toga prigovarati.

Vršenje nedjeljne dužnosti prisustvovanjem sv. misi u mnogo je slučajeva onemogućeno radi mitinga, skupština i sastanaka, koji se priredjuju u vrijeme trajanja sv. mise. Isto se tako u nekim krajevima mladež sili, da upravo nedjeljom sudjeluje u t.zv. udarničkom radu. Tako se mladež svjesno otudjuje i odbija od vršenja vjerskih dužnosti. Ako još pripomenemo, da se u mnogim vojnim jedinicama, u kojima služe najviše seljački mladići, u bolnicama pa u omladinskim organizacijama, nastoje propagirati teorija o majmunskom porijeklu čovjeka, onda je jasno, kakav se pravac odgoja hoće nametnuti našoj katoličkoj mladeži. Slika postaje još jasnija ako se ima pred očima postupak u srednjim školama, gdje se ističe, da mladež ne će trebati slušati vjerskih priča o

postanku čovjeka, nego da će se o tome »naučno« govoriti.

Kršćanskom je braku oduzeta njegova svetost time, što je putem prakse uveden građanski brak. Sva je prošlost naših naroda, odgojenih u kršćanskoj vjeri, smatrala bračnu vezu izmedju muža i žene svetinjom, sakramentom, koji se sklapa pred Božjim oltarom u crkvi. Danas je i to promijenjeno. Jasno je, da će čvrstoća braka, sklopljena pred građanskim vlastima biti sasvim drugačija, no što je nerazrešiva čvrstoća sakramenta ženidbe. Osim toga, građanske vlasti razrješuju u svojem djelokrugu brakove sklopljene u Katoličkoj Crkvi mimo njezina znanja i protivno jasnim odredbama Božjega zakona. Broj tako razriješenih brakova u nekoliko posljednjih mjeseci u samom Zagrebu vrlo je velik. Kakvim će to posljedicama urođiti za sredjeni obiteljski život, koji je temeljna stanica svakog napretka i sreće naroda i države, to je očevидno. Koliko će djece biti i bez svoje krivnje, lišeno najvećega dobra svoga djetinstva i svoje mladosti: skladnog obiteljskog glijezda, na to se ne smije ni pomisliti.

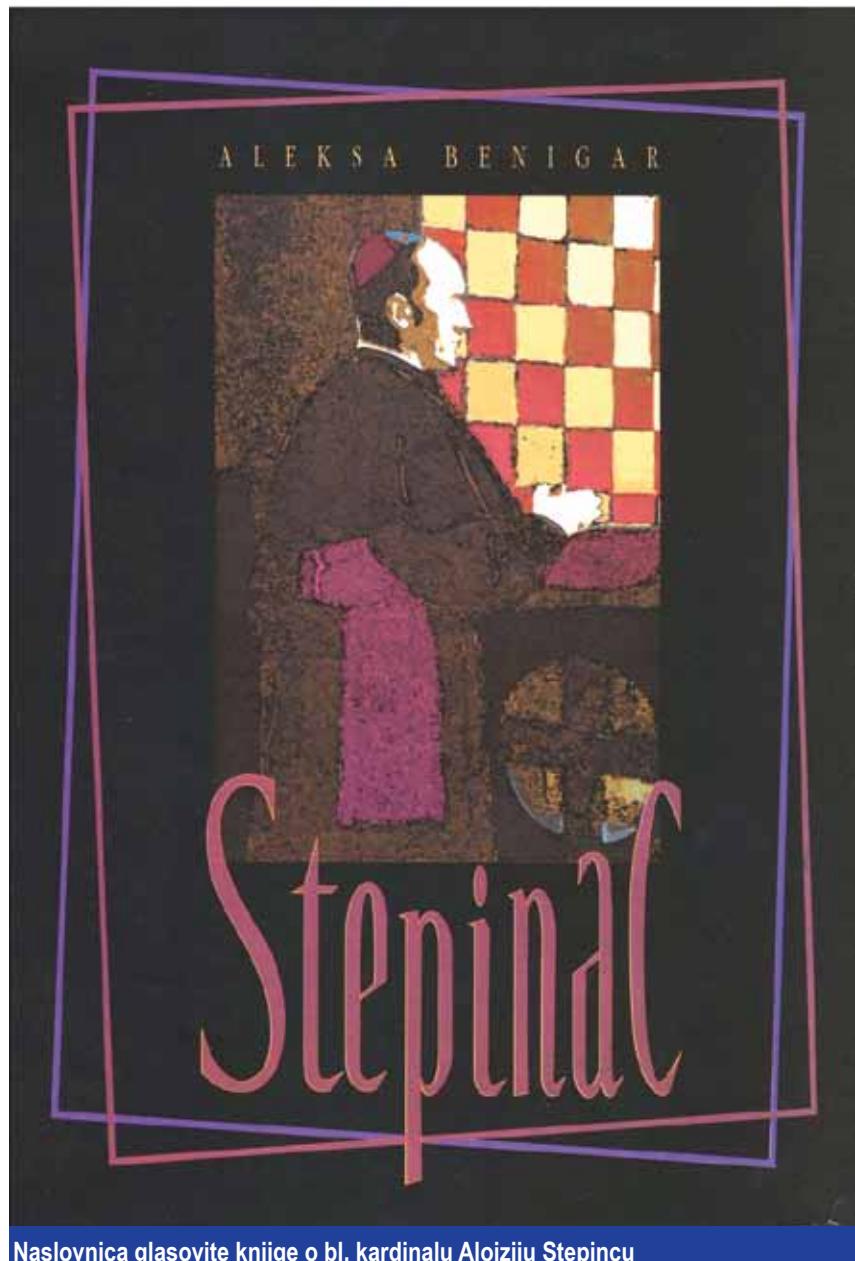
I na području čisto karitativnog djelovanja stavlju se Katoličkoj Crkvi stalne zaprake. Poznato je, koliko je dobra učinila Nadbiskupska Karitas u Zagrebu. Svojim je djelovanjem spasila oko 7.000 djece, bez razlike vjere. Ona je našoj braći u pasivnim krajevima slala hranu u desecima vagona i tako spasila mnoge stotine ljudi od gladi i smrti. Ona se brinula za prehranu naše braće po krvi, koja su bila odvedena u

logore u Italiju. Te nesretnike je prehranjivala i onda, kada su se vratili kućama, u domovinu. Danas ima i Karitas državnog povjerenika, jer država nema povjerenje u njezin rad. A čitava javnost zna vrlo dobro, da je Karitas redovno davala izvještaj o svojim primicima i izdacima i tako opravdavala povjerenje, koje su joj poklanjale široke mase naroda.

Agrarna reforma, koja je uzakonjena u Privremenoj narodnoj skupštini, velika je nepravda prema Katoličkoj Crkvi. Zemljišne posjede, što ih ima, stekla je Crkva zakonitim i poštenim načinom. Ti posjedi nisu služili Crkvi za nedozvoljeno sticanje novoga imetka. Njima je Crkva uzdržavala svoje službenike, svoja biskupska i nadbiskupska sjemeništa i središnje urede. Nije dakle mali broj ljudi živio od njihovih prihoda, nego upravo veliki, i to najvećim dijelom sinovi seljačkih i siromašnjih slojeva. Osim toga crkveni službenici, uživatelji tih posjeda, bili su darovnim ugovorima obvezani, da vrše odredjene obveze prema darovateljima tih zadužbine.

Kraj svega toga, toliki su i toliki svećenici darovali za kulturne i narodne svrhe velike, upravo kraljevske darove, kojima su ostvarili trajna kulturna i socijalna djela. Da spomene samо zagrebačko sveučilište, koje može i mora ubrojiti medju svoje najveće dobročinitelje biskupa Strosmajera, nadbiskupa Dra Bauera i župnika Jurja Žerjavica.

Agrama reforma oduzimlje i izvlašćuje od Crkve sva zemljišta sa svim gospodarskim alatom bez ikakve otstete, kao

Naslovica glasovite knjige o bl. kardinalu Alojziju Stepincu

da ih je Crkva stekla kradjom. Onaj minimalni dio zemlje, koji se Crkvi ostavlja, ne će ni izdaleka biti dostatan da se njime uzdržavaju sjemeništa, središnji biskupski uredi, stolne crkve, župske crkve i tolike druge crkve, pa središnje biskupsko svećenstvo. Tako se agrarnom reformom onemoćuje redovno vršenje crkvenoga života. A na daleko veći broj vjernika, no što su oni, koji će dobiti dijelak otete crkvene zemlje, stavljaju se novi tereti

uzdržavanja crkvenih ustanova i njezinih službenika.

Da se kako tako opravda oduzimanje crkvenih posjeda, nastojalo ih se u dnevnoj štampi prikazati kao slabo obradjene i zapuštene. Kada se pak htjelo ispravkom ustanoviti pravo stanje stvari, te iste novine nisu donijele ni slova obrane onih, koji su nepravedno napadnuti, jer je svima poznato, tko je te posjede stavio u žalosno stanje, u kojem se danas nalaze. Svakako ne Crkva!

Moramo medjutim i ovom prilikom naglasiti, da se Crkva nikada nije protivila opravdanim socijalnim reformama, pa ni onda, kada su time bili pogodjeni njezini materijalni interesi. Crkva dakako tvrdi, da se u tim stvarima, koje tako bitno zasižu na područje crkvenog života, država ne služi jednostranim metodama sile i diktata nego da se prethodno sporazumije s Crkvom kao sa samostalnom i ravnopravnom strankom.

Katolički ženski redovi, njihove odgojne i karitativne ustanove imaju gotovo svaki dan novih neprilika i poteškoća s novim duhom, koji ih okružuje. Koliko šikanacija moraju trpjeti časne sestre bolničarke, ne samo u državnim, nego i u vlastitim bolnicama! Postupak nekih imenovanih upravitelja u sestarskim bolnicama pokazuje očitu namjeru, da se časnim sestrama onemogući njihovo karitativno djelovanje na dobro bolesnika i da im se oduzmu bolnice, koje su svojom mukom, svojim rukama i svojim neprocjenjivim žrtvama sagradile i uzdržavale.

Napokon, još jednu bolnu i neobičnu činjenicu moramo vam napomenuti, predragi vjernici. Ni grobovi pokojnika nisu ostali poštedjeni. Na grobljima u Zagrebu, Varaždinu i drugim mjestima, odredbom neposredno prepostavljenih vlasti, skidaju se križevi s grobova ustaša i njemačkih vojnika. Sami grobovi nивelirani su tako, da se ne može raspozнатi, gdje je tko pokopan. Ovakav postupak mora se osuditi. Pred smrću klanjaju se svi ljudi. I neprijatelj prestaje poslije smrti

biti neprijatelj. I njemu pripada po nepisanim zakonima čovječanske uljudbe, koja izvire iz kršćanske ljubavi, pravo na pristojan grob. Poznato je, da su poslije prvoga svjetskoga rata nekadašnji neprijatelji i te kako poštivali i čuvali grobove vojnika, koji su kao osvajači pali u stranim zemljama. Danas se to kod nas uskraćuje vlastitim sinovima.

Predragi vjernici! Naša brig-a nije se zaustavila samo na neposrednim potrebama Crkve, njezinih ustanova i svećenika. Znajući za patnje i nevolje tolikih naših vjernika, mi smo sa svoje strane sve učinili, da im olakšamo i pomognemo u danima kušnje i križa. Tako smo se kod mjerodavnih faktora u više navrata, što usmeno što pismeno zauzimali za one, koje su sudovi osudili na smrt, da budu pomilovani. Tražili smo uporno, da im se u posljednjim časovima podijele vjerske utjehe. Tražili smo, da se rodbini justificiranih označe grobovi njihovih pokojnika. Sve su to usluge, koje smo isto tako vršili i u vrijeme prijašnjih ratnih režima, kad su nas

za to molili rođaci nesretnih žrtava bratoubilačkog klanja.

Za one, koji su bili odvedeni u logore, tražili smo, da im se olakšaju uvjeti života: da mogu redovno dobivati hranu, da se rodbini označi mjesto, gdje su smješteni. Zauzimali smo se,

da se što prije puste na slobodu, ako im nije dokazana никакva posebna krivnja. Potakli smo pitanje tolike inteligencije, koja je ostala bez službe i koja nije u stanju da sebi i svojim obiteljima pribavi potrebni svagdanji kruh. Svima koji su nas molili za pomoć, nastojali smo, prema našim silama, izaći u susret imajući pred očima jedino zapovijed kršćanske ljubavi i pravde prema svakome, tko traži našu pomoć. Nismo pri tome gledali, kakvog je tko političkog mišljenja, baš kao što ni u vrijeme rata nismo pitali, koje je tko vjere ili narodnosti. Nije nas mogao spriječiti nepravedni prigovor, da se tim putem vodi nedozvoljena propaganda u stanovite političke ciljeve, jer smo bili svjesni, da se ne upuštamo u političke akcije, nego da vršimo jedino svoj poziv u duhu Kristove ljubavi prema bližnjemu. Ako nismo uspjeli u najglavnijim pitanjima, nije naša krivnja. Svijseni smo, da smo potpuno izvršili svoju dužnost. Boli nas da nismo mogli pomoći tamo, gdje je pomoć bila potrebna i gdje bi otrla mnogo suzu.

Još nas nešto osobito boli. To je materijalistički i bezbožnički duh, koji se danas javno i potajno, službeno i neslužbeno, širi po našoj domovini.

Mi, katolički biskupi Jugoslavije, kao učitelji istine i zastupnici vjere, odlučno osu-

djujemo ovaj materijalistički duh, od kojega se čovječanstvo ne smije nadati ničemu dobru. A zajedno s tim osudujemo dakako i sve one ideologije, i sve one društvene sisteme, koji svoje životne oblike izgradjuju ne na vječnim načelima objave i kršćanstva, nego na šupljim temeljima materijalističke, dake bezbožne, filozofske nauke.

Sve što smo iznijeli, nastojali smo dobro ispitati. Iz svega ovoga jasno se vidi, da Katolička Crkva u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji ima drugačiji položaj i drugačije poteškoće, no što ih je imala prije. Današnje stanje Katoličke Crkve u Jugoslaviji razlikuje se, po našem mišljenju, samo imenom, od stanja otvorenog progona Crkve.

To smo željeli iznijeti pred vas, predragi vjernici, da bude-te na čistu s položajem, u kojem se nalazi Katolička Crkva.

Dogodilo se ma što, mi s pouzdanjem gledamo u budućnost. U tome nas ohrabruje probudjeni vjerski život širokih masa vjernika u svim krajevima naše države. Osobito nas pak tješi i raduje probudjeno i upravo nabujalo štovanje Majke Božje, tako draga i blisko srcu naših katoličkih masa. Ono se pokazuje u ogromnom posjetu naših narodnih Marijinih prošteništa, koja su posjećivana kao nikada prije. Njetite i nadalje u svojim dušama, i u svojim obiteljima to iskreno štovanje Majke Božje. Molite zajednički njezinu krunicu, naslijedujte njezine kreposti, pa je sigurno, da će Majka Božja biti naša osobita zaštitnica. Njezin moći zagovor izmolit će našem vjernom puku, da u svim

Hrvatski se biskupi zauzimaju ne samo za crkvene službenike nego i za sve one koji su u nevolji. Osuđuju širenje materijalističkog duha i sve one društvene sustave koji se izgrađuju na njemu. Unatoč svim nevoljama, s pouzdanjem gledaju u budućnost jer se u pučanstvu probudio vjerski duh, osobito štovanje Majke Božje.

prilikama i u svim poteškoćama ostane vjeran svojoj djedovskoj vjeri i njezinim zapovijedima. Majka Božja ne će nas napustiti nego će nam izmoliti obilati Božji blagoslov u svim našim potrebama. Neka bi taj Božji blagoslov bio što obilatiji za sve vas i sve vaše potrebe!

I kada sve to iznosimo pred vas, predragi vjernici, mi to ne činimo u želji, da izazivamo borbu s novom državnom vlašću. Mi te borbe ne tražimo, niti smo je tražili. Naše su misli uvijek bile upravljene k miru i sredjenju državnoga i javnoga života. Taj mir nam je danas svima tako potreban. No mi smo duboko uvjereni, da se smirenje i liječenje ratom zadanih rana može u našoj državi ostvariti samo poštivanjem

zasada kršćanske vjere i njezina morala. Zato nas neće smetati nepravedni napadaji i krive optužbe, da pomažemo reakciju i neprijatelje naroda. Mi smo uz svoj narod i čuvamo njegove najdragocjenije vrednote, njegovu nerazorivu djedovsku baštinu: njegovu vjeru, njegovo poštenje i njegove želje, da živi slobodan na svome, u slozi i ljubavi sa svima državljanima ove države, bez razlike na vjeru i narodnost.

Zato tražimo i od toga nikada i ni pod kojim uvjetima odustati ne ćemo: tražimo punu slobodu katoličke štampe, punu slobodu katoličkih škola, punu slobodu vjeronauka u svim razredima nižih srednjih škola, potpunu slobodu katoličkog udruživanja, slobod-

du katoličke karitativne djelatnosti, potpunu slobodu ljudske ličnosti i njezinih neotudjivih prava, puno poštivanje kršćanskog braka, vraćanje svih oduzetih zavoda i institucija. Samo pod tim uvjetima moći će se srediti prilike u našoj državi i ostvariti trajan unutrašnji mir.

Neka Svemogući blagoslovi sva nastojanja sviju, koji su dobre volje, da se ovi ciljevi ostvare. Neka On, koji je jedini izvor mira, kakovoga svijet ne može dati, dade svima vama, da konačno doživite dane pravoga i trajnoga mira! A kao zalog toga neka na sve vas sadje blagoslov Boga Oca i Sina i Duha Svetoga!

U Zagrebu, dne 20. rujna 1945.

(P.S. Za ovu okružnicu snosi isključivu odgovornost cjelokupni katolički Episkopat D. F. Jugoslavije).

Dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački i predsjednik biskupskih konferencija v. r.
 Dr. Nikola Dobrečić, nadbiskup barski i primas srpski v. r.
 Dr. Josip Ujičić, nadbiskup beogradski i apostolski administrator banatski v. r.
 Dr. Fr. Jerolim Mileta, biskup šibenski v. r.
 Dr. Kvirin Klement Bonefačić, biskup splitski, nekada solinski i makarski v. r.
 Dr. Josip Srebrnić, biskup krčki v. r.
 Mons. Miho Pušić, biskup hvarska v. r.
 Dr. Josip Tomažić, biskup mariborski v. r.
 Dr. Viktor Burić, biskup senjsko-modruški v. r.
 Dr. Smiljan Fr. Čekada, biskup skopljanski v. r.
 Dr. Petar Čule, biskup mostarski v. r.
 Dr. Antun Akšamović, biskup, apost. administrator djakovački v. r.
 Mons. Lajčo Budanović, biskup, gener. vikar subotički v. r.
 Dr. Antun Buljan, gen. vikar sarajevski v. r.
 Mons. Božo Ivaniš, gen. vikar banjalučki v. r.
 Anton Vovk, gen. vikar ljubljanski v. r.
 Ivan Jerić, gen. vikar prekumurski v. r.
 Dr. Ivan Djuro Višošević, provikar križevački v. r.

[Da se pročita 30. IX. 1945. /nedjelja/]

PATNJE HERCEGOVACKIH FRANJEVACA

1945. – 1990.

► Piše: prof. dr. fra Andrija Nikić

Predgovor

*Nema čovjeka u ovoj državi (Jugoslaviji),
kojega mi nismo kadri staviti pred sud i suditi*

(Visoki komunistički funkcionar).¹

Donosim podatke o hercegovačkim franjevačkim uznicima koji su u namještenim komunističkim sudskim postupcima proglašeni »narodnim neprijateljima« koje je trebalo »popraviti« u udabaškim zatvorima mučilištima: Čelovini, Zenici, Foči... Prema dosadašnjim podatcima čini se da nijedna franjevačka redodržava (provincija) nije tako ubijana i proganjena, zajedno sa svojim vjernim pukom, da nijedan europski narod nije tako oplakao svoje sinove i kćeri kao što je to moj hrvatski narod oplakao. Podatke sam ustrajno prikupljao četrdesetak godina te ih dopunjivao i popravljaо na temelju dostupnih mi pismohranskih podataka. Ovaj je tekst nastao kao nadahnuće Isusovom porukom da istina oslobađa krivce i žrtve i da je treba izreći ma koliko ona bila teška. Uspio sam prikupiti podatke o 91 hercegovačkom franjevcu koje su komunisti htjeli zaraziti mržnjom, ali nisu uspjeli. Oni su živjeli samo za istinu, a ona bijaše njihova jedina suputnica. Namijeňiš im križ, a oni su od svoga

Učitelja naučili da ga treba nositi uvjereni da sve veliko i sveto mora proći svoju kalvariju. Naši uzniči, s kojima sam u Hercegovini razgovarao, nisu rado spominjali mučitelje da ih ne bi prokazali ili uvrijedili. Oni to nisu ni umjeli. Njihovo je životno pravilo bilo: istina se mora saznati, a nesreće se ne smiju ponavljati. Iz njihovih je rečenica bjelodano da ima pravo svjedočiti samo onaj tko ne dopusti da ga mržnja zarazi.²

Godine II. svjetskog rata i po-rača (1942. – 1945.) u Hercegovini su bile godine pokolja kada je stradalo više od 17.500 civila, ali i 66 hercegovačkih fratara i hrvatskih rodoljuba. Ubili su ih partizani koji do danas nisu optuženi za mnoge zločine. Vrijeme između 1945. i 1990. bilo je vrijeme uzništva nekolicine preživjeлиh hercegovačkih franjevaca naše Provincije, koja je za komuniste bila moćna i »opasna« zajednica, i više od 70.000 Hrvata iz Hercegovine koji su proglašeni narodnosnim isključivcima (šovinistima) i neprijateljima umjetnoga »bratstva i jedinstva jugoslaven-

skih naroda i narodnosti«. Sve je to učinjeno s porukom da se ne bi trebalo približavati tim osobama, da mlađež ne bi išla u franjevce. Franjevci su postali istoznačnica za dopuštenu metu u koju je svatko mogao pucati bez pogubnih posljedica. Moj odgovor i moje brojne subraće je osobni odgovor. Mi smo postali sljedbenici ubijenih i zatvaranih. Tako smo pomogli da Hercegovačka franjevačka provincija ne samo procvjeta (1971. imala je 271 člana) nego sigurno napreduje prema budućnosti.³

S najvećim se poštovanjem trebamo sjećati njihovih žrtava, biti im zahvalni i ponosni na njih. Hrvati su se u svojim patnjama i žrtvovanju poistovjetili s bogoljubljem, domoljubljem i čovjekoljubljem. Trebalо je tim vrijednostima dati lice, konkretni izgled. Trebalо je zajedno ostvarivati svoju pripadnost hrvatskom narodu i svoju vjerničku pripadnost Crkvi kao temeljima na kojima smo gradili nadu da se može ostvariti višestoljetni san naše slobode i dostojanstva na to-

¹ »Rekao je to jedan od vaših ljudi višeg položaja« – vjerojatno Vladimir Bakarić zagrebačkom nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu. To svjedočanstvo kardinala Alojzija Stepinca iz 1946. može se primijeniti na montirane procese gotovo svih hercegovačkih franjevaca. Isti su i istinoljubivost partizani i komunisti su prekrižili. Komunistički umišljenici terorizirali su katolički puk u Hercegovini da svjedoči protiv svojih svećenika i franjevaca. Oznaši su širili famu: Ozna sve dozna! Knoj-evci, ozna-ši, udba-ši, sdb-ovci... strahom su i terorom proširili svoje suradnike i razvili široku mrežu doušnika i čuvara Jugoslavije.

² Usp. RAMIJAČ, JULIJAN, *Nečastiva utora – zapisi o hapšenju i tamnovanju*, Visovac, 1994., str. 7. – 8.

³ Usp. tablicu uznika.

liko iskušanim prostorima našeg zemaljskog postojanja. Krist nije zanijekao domoljublje, nego je postavio temelje ljudskomu odnosu prema domovini. Otvorio je pogled prema Božjoj stvarnosti koju je želio unijeti u svijet, otkriti narodu Božju prisutnost i upozoriti na sve postojeće. Ne može se savjesno prihvati i vršiti građanske obveze ako čovjek ne uspostavi odnos slobodne i čudoredne odgovornosti prema Bogu: čovjek na temelju Božjega zakona gradi svoj odnos prema svemu što ga okružuje.

Drugi svjetski rat (1941. – 1945.) i porače (1945. – 1965. – 1970. – 1990.) umalo da nisu uništili Hercegovačku franjevačku provinciju Uznesenja BDM. Komunisti su ubili 66 hercegovačkih franjevaca, a mnogo ih je, spašavajući goli život, pobjeglo u tuđinu. Nakon rata je 91 naš franjevac osuđen na 348 godina, 0 mjeseci i 28 dana zatvora, a u sotonskim komunističkim mučilištima odležali su 225 godina, 4 mjeseca i 16 dana. Nakon rata u Hercegovini nije ostala trećina predratnih franjevaca. Unatoč svemu, oni su ostali sa svojim ispaćenim i zlostavljanim narodom svjedočeći o ljudskomu i kršćanskому dostojarstvu. Teško da bi igdje drugdje franjevci toliko čamili u zatvoru kao u jednoumnoj i umobolnoj komunističkoj bivšoj državi.

Komunistička je vlast zatvorila i zabranila ponovno otvorene svih odgojnih ustanova u Redodržavji: gimnaziju na Širokomu Brijegu, novaštvo (novicijat) na Humcu i Franjevačku bosiloviju u Mo-

staru. Zaposjela je sve, ili veći dio, samostana u Hercegovini, mnoge župne stanove i kuće. Bila je pripremljena i uredba o ukinuću Hercegovačke franjevačke provincije, a izdan je i nalog da franjevci posve napuste središnji samostan u Mostaru. Kada je za to doznao redodržavnik (provincijal) fra Mile Leko, krvka zdravlja, ali neslomljiva duha, s Božjom se pomoću zaputio s fra Jozom Markešićem u Beograd k Titu na razgovor. Čim je Tito čuo da ga čeka i hercegovački redodržavnik, došao je i odmah mu predbacio:

– Vi ste taj provincialj čiji su fratri pucali na moje partizane.

– Možda to, druže Tito, nije istina?

– Zašto ste došli?

– Za vrijeme Turske fratri su išli sultantu jer nisu imali komu drugomu. Ni ja, druže Tito, nemam kome drugom doći, pa sam zato došao k Vama.

– Hajde za mnom! – reče Tito.

Fra Milin je susret s Titom spasio Hercegovačku franjevačku provinciju od ukinuća. Otišavši k predsjedniku bivše države Josipu Brozu Titu, fra Mile je uspio spasiti Redodržavu od zatora. Na sreću, naredba o ukinuću Hercegovačke franjevačke provincije je, nakon nekoliko sati, opozvana.

Redodržava je, Božjim čudom, ponovno oživjela, razvila se i ojačala. Krv mučenika bila je sjeme

novih franjevaca koji su odgoj i izobrazbu primali u izobrazbeno-odgojnim ustanovama drugih franjevačkih redodržava, redovničkih ustanova i biskupija, a najviše u Bosni Srebrenoj.

1. Montirani procesi

Nakon neopravdane dosude smrtne kazne časnim i uglednim franjevcima dr. fra Mladenu Barbariću, fra Nikoli Ivankoviću i fra Miji Čujiću, drastične presude sustizale su brojne hercegovačke franjevce, a mediji su širili famu protiv hercegovačkih franjevaca da bi ih omrazili među suvremenicima, a posebice katoličkim puškom u Hercegovini. Primjerice, fra Ferdo Vlašić je u tri navrata osuđen na dugogodišnja robija-nja. On je sa svojom uzničkom subraćom pripadao onom naraštaju franjevaca koji je živio i dje-lovalo u teškom, do danas jednom od najtežih, povijesnom razdoblju za hercegovačke franjevce i kato-like – u tom je razdoblju u samoj Hercegovini procesuirano više od 70.000 Hrvata. Bilo je to vrijeme komunističke vlasti kad su franjevcima oduzeta ne samo materijalna dobra nego i djelatnost. Franjevci su jednostavno istje-ravani kroz jedna vrata iz svojih kuća, ali su se oni vraćali na druga. Takav je čin bez presedana u hrvatskoj povijesti. Nijedna vlast, osim komunističke, nije progona-la one koji su činili samo dobro, koji su se zauzimali za najslabije i najsromišnije, a istodobno nisu imali baš nikakvih pretenzija na političku ili bilo koju drugu dje-latnost koja bi ugrozila one na vlasti. O razlozima takvog bizarnog čina neka govori povijest, no namjera je bila jasna: ukloniti fratre i časne sestre iz javnog života značilo je ukloniti i Crkvu i potisnuti je na marginu društva. I to baš Crkvu jer je ona bila pokretačka snaga hrvatskoga duha, kulture, morala, nacionalne svijesti i ponosa, ukratko: duhovnog bića hrvatskoga naroda.

Franjevci su i u tim okolnostima dijelili dobro i zlo sa svojim narodom: bila je to sudbina ranjenika na Križnom putu, bila je to

Silinom svoga bezbožnoga uma komunistička se vlast obrušila na hercegovačke franjevce: pozatvarala ih u tamnice, zabranila rad crkvenim ustanovama i donijela odluku o ukinuću Provincije.

gorčina prisilne emigracije ili su, pak, zajedno s većinom Hrvata, ostavši u granicama komunističke Jugoslavije, dijelili teret straha, neizvjesnosti i terora totalitističkog režima. Bilo je to vrijeme mučenika – znanih i neznanih. Neki su fratri zaista poginuli – njih 66, trećina Provincije, poginulo je mučenički i sud o njima prepustamo crkvenoj i nacionalnoj povijesti, a ona trećina koja je ostala na braniku vjere u Hercegovini svjedoči da su bili izloženi udbaškom zlostavljanju i svakodnevnoj nesigurnosti. A mnogi su, poput fra Ferde Vlašića, podnosići dugotrajno i nevidljivo mučeništvo: gubitak osobnosti, vidljivu i nevidljivu policijsku prismotru. No, fratri su ostajali postojani prema riječima psalmista: *Izvršit ču Gospodinu zavjete svoje pred svim pukom njegovim.* Oni se nisu dali odvojiti od svoga naroda: kad su im oduzeli jednu djelatnost, oni bi pronalazili nove, bolje rečeno, nove načine služenja. A Bog, koji i po krivim crtama ravno piše, dao je da i u tome olovnom vremenu, a po Božjoj providnosti i milosti, zablista služenje, stvaraštvo, plodovi uma i srca koji su izvan dosega totalitarizma. Um i srce fra Ferde Vlašića pripadali su riječi, hrvatskoj riječi, hrvatskoj kulturi na kojoj nam mogu pozavijjeti europski narodi. Kad kažemo riječ, svjesni smo da je to i nada, hrvatska riječ proizšla iz

Riječi, s velikim slovom R, Riječi s kojom je sv. Ćiril započeo svoj prijevod Svetoga pisma: *V iskoni bje Slovo!* S tom su Riječi započeli i naši franjevcici svoje djelovanje prije gotovo 800 godina; ona ih je dozivala u redovnički život, ta ih je Riječ, nadamo se, čekala u vječnosti bilo kao mučenike ili kao uzniče istrošene na njivi Gospodnjoj. Franjevcici su odreda ostali vjerni evanđelju, franjevačkoj karakterizmi i svojim vlastitim pozivima.

Hercegovački franjevački uzniči pokušavali su dozvati u svijest vlastodršcima Tolstojevo upozorenje ruskim carevima »da se karakter jedne vlasti ogleda u tome kakvi su joj zatvor«, no ta upozorenja nisu dolazila do ušiju partijskih jednoumnika jer su oni svi odreda gradili svoja napredovanja u karijerama na što nečovječnijem i okrutnijem postupanju prema političkim zatvorenicima. Nije moguće, razumije se, precizno odrediti dokle su bile granice tog policijskog i sudskog progona. Njihov život nije vrijedio ništa. Nad njima je visjela pogubna gilotina.⁴

Tada su vojarne i tolike jedinice JNA bile pravi poligoni u kojima se franjevci, svećenike, bogoslove i sjemeništare proganjalo i mučilo. I kada nije išlo po planiranom programu KOS-a, onda su priređivali montirane procese o kojima ima još živilih svjedoka. Potom su uslijedila suđenja, ismijavanja na

račun evanđelja, crkvenog prava, te dugogodišnja robijanja u najgorim životnim uvjetima. Jedan mi je tadašnji vojnik rekao kako mu je došao isljednik i predložio tri načina razgovora: – Možemo razgovarati kao ljudi, a i ne mora biti baš tako, ljudski, mogu te i ubiti i da nikome za to ne odgovaram.

Kad je fratar pregorio svoj život, odgovorio je: – Podi od posljednjeg.

Hercegovačka franjevačka provincija je 28. listopada 1949. u Hercegovini imala 59 svećenika raspoređenih u više od 40 župa, a 26 je fratara u to vrijeme bilo u zatvoru. Znači da ih je u zatvoru bilo oko 30%. Prema razmještaju osoblja od 26. travnja 1950., Provincija je imala 86 svećenika, a od njih je 23 bilo u zatvoru. Prema izvješću iz 1962. u vremenskom razdoblju 1945. – 1962. u komunističkim kazamatima čamilo je 68 hercegovačkih franjevaca.⁵ U kasnijem vremenskom razdoblju broj se franjevaca povećavao, ali ni SUP-ovci nisu mirovali, nego su s vremenom na vrijeme izdvajali pojedince, montirali procese, osuđivali ih na drastične kazne (fra Miju Čuića, fra Ferdu Vlašića, ...te posljednjih godina – na izdisaju komunističke strahovlade, fra Jozu Križića, fra Franju Vidovića i fra Jozu Zovku).

⁴ Muk i nesigurnost osvajali su Hercegovinu. A i sama lica preživjelih fratara, svjedoče onodobni svjedoci, izgledala su gotovo smrznuta i zar je potrebno reći kako je sve to djelovalo na preživjele mlade svećenike koji su nadživjeli ta tragična vremena, jer su čuvali stražu u nekom usputnom mjestu. Nakon krvoprolaća nastala su uhićenja i suđenja tisuće Hrvata koji su ubrzano nestajali s liste preživjelih pa je tako omča uhvatila i glave novih devedeset i jednog hercegovačkog franjevca.

⁵ Popis uznika s godinama uhićenja i trajanju izdržane kazne vjerojatno su prikupili dr. fra Boničije Rupčić, dr. fra Rufin Šilić i dr. fra Leonardo Oreč za vrijeme kapitula 1962. Original na latinskom jeziku vjerojatno su poslali po generalnom vizitatoru u Rim. Kopija dokumenta čuva se u franjevačkoj pismohrani u Mostaru. Iz opreznosti i straha da ne dođe do premetačine arhivskih dokumenata, popis nije arhiviran, nego je sačuvan u posebnom fasciklu. FRANJEVAČKI ARHIV U MOSTARU. *Frates OFM Provinciae Hercegovinae qui carceris poenam luxerunt annis 1945. – 1961.* – dalje FA, Fretres. i progresivni broj.

2. Tablični popis uznika

HERCEGOVAČKI FRANJEVAČKI UZNICI							
Redni broj	UZNICI Ime i prezime	I.			II.		
		OSUĐENI			ODROBIJALI U ZATVORU		
		Godina	mjeseci	dana	Godina	mjeseci	dana
1.	fra Lovro Babić	15	-	-	7	7	7
2.	dr. fra Ivo Bagarić	3	1	-	3	1	-
3.	fra Bonifacije Barbarić	5 ⁶	4	15	-	3	5
4.	dr. fra Mladen Barbarić ⁷	Na smrt – pa preinačeno na 9	8	-	9	8	-
5.	fra Ante Bašić	-	1	15	-	1	15
6.	fra Milivoj Bebek	-	6	-	-	6	-
7.	fra Ivan Boras	-	3	10	-	3	10
8.	fra Blago Brkić	1	-	5	1	-	5
9.	fra Darinko Brkić	8	-	-	3	6	-
10.	fra Božo Bubalo	???	4	10	?	4	10
11.	fra Janko Bubalo	-	5	-	-	5	-
12.	fra Vlado Buntić	-	2	-	-	2	-
13.	dr. fra Didak Burić	15	-	-	4	6	-
14.	fra Honorije Čilić ⁸	3	-	-	2	9	-
15.	fra Mijo Čujić	20	-	-	7	6	-
16.	fra Božidar Čorić	2	11	23	2	11	23

⁶ Osuđen uvjetno na dvije godine.⁷ Fra Mladena su na montiranom procesu najprije osudili na smrt pa su presudu preinačili na dugogodišnje uzništvo koje je trajalo devet godina i osam mjeseci. Bili su tako velikodušni da mu robiju nisu ni za dan skratili.⁸ Fra Honorije Čilić bio je župnik u Blagaju. Blagaj se protezao od Bivoljeg Brda do Kamene, Žuberina i Rabine, od Rotimlje do Trijebrnja, Ljubljnice i Dabrice, a prema jugu se vezao sa župom Prenj – Dubrave i Stolac. Na tom je području fra Honorije između 4. studenoga 1945. i 24. ožujka 1947. isповјedio i pričestio 2.100 osoba. Kad je opremio Tereziju Puljić-Vlahić u Kamenoj 1. travnja 1947., Udba ga je otjerala u zatvor. U subotu 6. travnja 1947. fra Honorije je osuđen na tri godine zatvora. Pri izlasku iz zatvora bio je potpuno skršen. Načelnik Udbe Ćimić ga je i dalje maltretirao To je Ćima, kako su ga zvali, činio i ostalim svećenicima i intelektualcima. Uskoro je preminuo. Usp. MILAS, KAMILO, *Uspomene na fra Honorija Čilića (+1950.), Kršni zavičaj*, br. 33., (2000.), str. 83. – 84.

17.	prof. fra Didak Ćorić	8	1	-	8	1	-
18.	fra Mutimir Ćorić	-	6	-	-	3	-
19.	fra Dominik Ćorić	-	-	20	-	-	20
20.	fra Zlatko Ćorić	-	3	-	-	3	-
21.	prof. fra Mirko Čosić	10	11	-	7	11	-
22.	fra Vinko Dragičević	3	9	20	3	3	20
23.	prof. fra Srećko Granić	3	1	15	2	10	15
24.	fra Karlo Grbavac	15	-	-	3	10	10
25.	fra Nikola Hrkać	Zatvoren ⁹	-	1	-	-	1
26.	dr. fra Gaudencije Ivančić	10	-	-	5	3	-
27.	fra Nikola Ivanković	Na smrt – pa preinačeno na 7	1	3	7	1	3
28.	fra Marinko Jelić	-	4	-	-	4	-
29.	fra Alfonzo Jukić	-	3	-	-	3	-
30.	fra Krešo Jukić	-	4	7	-	4	7
31.	dr. fra Ignacije Jurković	-	6	-	-	-	-
32.	fra Blago Karačić	1	7	-	1	5	-
33.	fra Jerko Karačić	-	-	3	-	-	3
34.	fra Andrija Kordić	-	2	-	-	2	-
35.	fra Ratimir Kordić	6	-	-	3	-	-
36.	dr. fra Vencel Kosir	-	2	-	-	2	-
37.	fra Petar Krasić	-	3 ¹⁰	-	-	-	

⁹ Kao župnika u Posušju udbaši su ga zatvorili. Nije se znalo na koliko je osuđen. Iznenada je došao u Posušje partizan Tuna Ramljak koji je u Udbi rekao da ide posjetiti fratra. Odgovorili su mu da nema nikoga u fratarskoj kući. On je upitao gdje je fra Nikola Hrkać. Odgovorili su da su ga jučer odveli u zatvor. On im naredi da ga odmah dovezu iz zatvora. Tako je u zatvoru – bez osude – odrobio samo jedan dan. U to vrijeme fra Nikola je pastorizirao područje od Zavelima do Privalja. Fratara, naime, nije bilo ni u Kočerinu, a ni biskupijskih svećenika u Viru. Malo kasnije počeli su fratri dolaziti sa Širokog Brijega i područje fra Nikoline pastorizacije se sužavalо.

¹⁰ Kao župnik na Kočerinu osuđen je 1972. zbog toga što su hodočasnici iz Kočerina išli na Široki Brijeg i nosili hrvatsku za-stavu. U zatvoru nije bio. Kaznu je isplatio u novčanom protuiznosu.

38.	fra Jozo Križić	5	6+2		2	7+2 ¹¹	
39.	fra Teofil Leko	1	2	-	1	2	-
40.	fra Sebastijan Lesko	-	-	15	-	-	15
41.	fra Umberto Lončar	-	3	7	-	3	7
42.	fra Jakov Lovrić	8	-	-	8	-	-
43.	fra Mirko Magzan	12	6	-	5	-	-
44.	fra Ferdo Majić	-	1	25	-	1	25
45.	fra Velimir Mandić	-	1 ¹²	-	-	-	-
46.	dr. fra Živko Martić	2	-	-	2	-	-
47.	dr. fra Jerko Mihaljević	12	-	-	6	-	-
48.	fra Berislav Mikulić	-	11	-	-	11	-
49.	prof. fra Vojislav Mikulić	2	3	-	2	3	-
50.	fra Vinko Mikulić			5 ¹³			
51.	fra Kamilo Milas	-	-	3	-	-	3
52.	ing. arh. fra Pio Nuić	-	7	2	-	7	2
53.	fra Vinko Nuić	7	-	-	7	-	-
54.	dr. fra Kruno Pandžić	-	3	-	-	3	-

¹¹ Fra Jozo Križić je čelik značaj hercegovačkog franjevca u razdoblju između 1970. i 1993. Poput uzorne subraće fra Smiljana Zvonara, fra Mije Čujića, fra Nikole Ivankovića i brojnih hercegovačkih franjevačkih uznika i patnika, a posebno fra Ferde Vlašića, fra Jozo je visoko nosio stijeg katoličke i franjevačke pripadnosti hrvatskom narodu. Bio je dosljedan i uzoran hercegovački franjevac. Volio je svoju Crkvu, katolički i hrvatski narod i franjevački red. Tu se nije dao pokolebiti, a kamoli povući s pravoga puta. To je isticao pred komunističkim propagatorima i oni ga nisu mogli podnosititi. To je bio razlog njegova uhićenja, montiranoga procesa i drastične presude. Kada ga nisu mogli psihički slomiti, prešli su na podmuklo ubijanje – trovanjem. Bez ikakve sumnje komunisti su ga otrovali i na taj način skratili život ovom plemenitom, ali po partijskoj odluci nepodobnom i nepopravljivom hercegovačkom fratru i svećeniku. Unatoč komunističkoj mržnji koja se i ovog puta poslužila otrovom, fra Jozo je postao i ostao svjetionik u hercegovačkoj i franjevačkoj opstojnosti. On je proživljavao s nama teška vremena i slovio kao glasnogovornik i svjedok istine bez obzira na cijenu. Fra Jozo Križić, svjedoči njegov suuznik fra Jozo Zovko, bio je raspoređen na teško radno mjesto: u lakirnicu gdje je radio bez zaštitne maske. Tu je stekao svoju neizlječivu bolest – rak od kojeg je i umro. Usp. ČOVIĆ-RADOJČIĆ, SABRINA, *Susreti s fra Jozom*, Široki Brijeg, 2008., str. 62. i 65. Trovanje mi je potvrdio 7. veljače 2009. fra Vinko Mikulić.

¹² Osuđen je 1982. zbog održavanja vjeronauka u privatnoj kući u Grabu.

¹³ Fra Vinko Mikulić je, kao župnik u Mostarskom Gracu, putovao sa Širokog Brijega opremiti bolesnika u Gradac. Na povratku kod crpke za gorivo u Lištici zaustavio ga je milicionar Ljubomir Čorić, i u vrijeme kad su se vozila kretala po pravilu par-nepar prijavio sudcu za prekršaj. Sudac Božo Kraljević ga je kaznio novčanom kaznom u visini od 500 dinara. Fra Vinko se žalio Vrhovnom судu Bosne i Hercegovine i Ustavnom судu SFR Jugoslavije. Kazna mu je pretvorena u pet dana zatvora. Poslije je fra Vinko dobio pismenu obavijest da je uslijedila zastara i nije bio u zatvoru. Spomenuti milicionar Čorić je, prema svjedočenju fra Vinka Mikulića, poznat i sa suđenja fra Jozu Zovku. Čorić je svojim lažnim iskazom teretio fra Jozu Zovku.

55.	fra Placid Pandžić	5	-	-	5	-	-
56.	fra Inocent Penavić ¹⁴	8	3	-	1	3	-
57.	fra Ante Perković	-	2	-	-	2	-
58.	dr. fra Svetozar Petric	3	10	-	3	10	-
59.	fra Martin Planinić	-	2	-	-	1	20
60.	prof. fra Rajko Radišić	3	-	-	3	-	-
61.	fra Jozo Radoš	-	3	15	-	3	15
62.	dr. fra Bruno Raspudić	-	2	15	2	15	-
63.	fra Krsto Ravlić	6	-	-	4	-	-
64.	fra Damjan Rozić	5	2	-	5	-	-
65.	dr. fra Bonicije Rupčić	8	2	-	6	7	-
66.	dr. fra Ljudevit Rupčić	5	3	-	4	11	-
67.	fra Filip Sivrić	-	3	-	-	3	-
68.	fra Hadrijan Sivrić	-	2	-	-	2	-
69.	fra Zlatko Sivrić	-	3	-	-	3	-
70.	fra Miroljub Skoko	-	4	-	-	4	-
71.	fra Vice Skoko	-	3	-	-	3	-
72.	fra Drago Stojić	7	-	-	3	-	-
73.	fra Luka Sušac	-	4	-	-	4	-
74.	dr. fra Rufin Šilić	1	3	-	1	3	-
75.	fra Velimir Šimić	-	6	15	-	6	15
76.	prof. fra Čedo Škrobo	1	-	-	1	-	-
77.	fra Drago Škrobo	2	-	-	-	1	20
78.	fra Andrija Šoljić	2	-	-	2	-	-
79.	fra Eugen Tomić	-	3	-	-	3	-

¹⁴ Fra Inocenta su u zatvoru na sotonski način mučili, a kasnije, opterećen mukama, imao je poteškoća te je, konačno na »slobodi«, napustio franjevačku zajednicu i preminuo u Heilbronnu (Njemačka).

80.	fra Stanko Vasilj	10	10	21	6	10	21
81.	dr. fra Vendelin Vasilj	2 ¹⁵	-	-	-	-	-
82.	dr. fra Franjo Vidović ¹⁶	6	-	-	4	6	-
83.	fra Ferdo Vlašić	16+5 i pol g.+2 mj.? - 22	7	13	14	-	19
84.	fra Vlado Vlašić	2	6	-	1	6	-
85.	fra Bosiljko Vukojević	5	8	-	3	8	-
86.	fra Željko Zadro	5	-	-	3	-	-
87.	fra Zdravko Zovko	-	6	-	-	6	-
88.	fra Jozo Zovko	3	6	-	1	6	-
89.	dr. fra Marijan Zubac	1	-	-	1	-	-
90.	dr. fra Smiljan Zvonar	15 ¹⁷	-	-	8	-	-
91.	Ivan Turudić, đak	8	-	-	5	10	-
	UKUPNO	<u>348 godina</u>	<u>- mjeseci</u>	<u>28 dana</u>	<u>225 godina</u>	<u>4 mjeseca</u>	<u>16 dana</u>
<u>Prosječno osuđeni</u> <u>3,81 godina</u>					<u>Prosječno odrobijali</u> <u>2,47 godina</u>		

Kao rijetko koja zajednica hercegovački franjevci ponavljaju:

**DVJESTO DVADESET I PET LJETA, ČETIRI MJESECA I ŠESNAEST DANA
 SVETA VJERO I DOMOVINO NAŠA,
 MI SLOBODE SVOJE
 TEBI DAROVASMO!**

¹⁵ Osuđen u odsutnosti. To su, vjerojatno, učinili da bi pokazali kako im je bio na popisu.

¹⁶ Fra Franjo je nakon izdržane zatvorske kazne nastavio studij i kasnije doktorirao.

¹⁷ U svom autobiografskom zapisu, koji je nastao u uzništvu, piše da je osuđen na 14 godina zatvora. Taj podatak upućuje na fizički i moralni pritisak.

3. Povratak časti uznicima

Skupljujući podatke o hercegovačkim franjevačkim i hrvatskim uznicima, zaključio sam da su oni nepravedno osuđeni čime je nanesena nepravda i uvrjeda franjevačkoj zajednici i katoličkomu hrvatskom narodu, a da ni Provincija, ni hrvatski narod, ni Katolička crkva nikada nisu priznali osudu hercegovačkih franjevaca i svećenika, hrvatskih rodoljuba. Vrijeme je da najviše predstavničko tijelo Bosne i Hercegovine ispravi povjesnu nepravdu izricanjem jasnoga stava prema nepravednoj osudi mostarsko-duvanjskoga biskupa dr. Petra Čule, franjevačkih uznika, svećenika i hrvatskih rodoljuba. Prema općeprihvaćenom mišljenju u javnosti, a osobito među pravnim stručnjacima, sazrela je zamisao da se obnovi postupak protiv biskupa dr. Petra Čule, franjevačkih uznika, svećenika i hrvatskih rodoljuba. Njih su sudovi bivše države osudili u doba komunističke vladavine za politička kaznena djela, politički osmišljena i obrazložena kaznena djela ili druga kaznena djela, a osuđeni su zlorabom političke moći. Budući da ratni zločini ne zastarijevaju, a pogotovo ne bi smjeli zastarijevati »zločini nepravde«, tj. »juridički zločini« prema devedeset i jednom hercegovačkom franjevcu, desetak biskupijskih svećenika, nekolicini časnih sestara i tisućama hrvatskih domoljuba koji su nevinu osuđeni, a izdržavali su zatvorskou kaznu u jugoslavenskim tamnicama samo zato »što su drukčije

mislili«, uvjeren sam, na temelju pravnih propisa, da je sazrelo vrijeme da se ta povjesna nepravda ispravi.¹⁸

Povratak časti i dostojanstva bivšim političkim zatočenicima ne bi smio biti odbačen zato što se nije radilo samo o disidentima, nego i o policijsko-sudskom progonu franjevaca koji su drukčije mislili od komunista. Radi se o »političkim krivcima« koje nazivamo zatočenicima savjesti. Bez zakonodavnog otklanjanja, makar nekih posljedica, ne može se izvršiti prijelaz iz planskoga u tržišno gospodarstvo, koje je toliko nužno, a uvjet je povratka (ili ulaska) Bosne i Hercegovine u europsku zajednicu naroda kojoj ona pripada zemljopisno, zemljopolitički, kulturološki, uljudbeno i vjerski.

Brojni osuđeni više nisu živi, ali je živa franjevačka provincija, bliži rođaci i prijatelji. Da bi se otklonila ova očigledna i povjesno neopravdana pogrješka, treba odmah započeti vraćati čast i dostojanstvo uznicima i osuđenicima pa predlažem da to bude sveobuhvatno. Ne bi se smjela prihvati politička, narodnosna, vjerska ili bilo koja druga mjerila izbora. To bi se odnosilo na žive, pokojne i političke osuđenike.

Pravosudni je posao kako to treba ostvariti. Povratak časti i dostojanstva političkim osuđenicima mogao bi se ostvariti donošenjem pravnih odredaba:

- poništenjem presuda na temelju kojih su politički neistomišljenici komunističke vlasti bili osuđeni;

- vraćanjem imovine političkim osuđenicima kojima je osim zatvorske kazne izrečena i sporedna – oduzimanje imovine;
- nadoknadom duhovne i tvarne štete bivšim političkim osuđenicima, ovisno o izdržanoj zatvorskoj kazni;
- živim političkim osuđenicima vrijeme provedeno u pritvoru ili u zatvoru priznati kao radni staž te kao staž za stjecanje mirovine;
- imenovanjem ulica u Mostaru i drugim velikim gradovima u Bosni i Hercegovini, gradnjom spomenika kao i drugim oblicima čuvanja spomena otrgnuti od zaborava sjećanje na nevine žrtve komunističke vlasti.

Ovaj poticaj podrazumijeva i novac za to ostvarenje. Ako država nema taj novac, predlažem da Vlada ili nevladine udruge traže taj novac od država europske zajednice kako je to činjeno za neka dobrotvorna djela.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ovaj je tekst spomen na bezbožničku mržnju prema 91 hercegovačkom franjevačkom uzniku i 225 godina, četiri mjeseca i 16 dana njihova dugotrajnoga ubijanja, čamenja, mučenja i raspadanja u komunističkim zatvorima. To je bilo razdoblje franjevačkog zajedništva koje su s tugom i patnjom proživljivali, ali s ponosom nadživjeli. U povijesti Hercegovine, gdje franjevci postoje i rade gotovo osam stoljeća, nije bilo

¹⁸ Usp. Izjavu sa znanstvenoga skupa »Kardinal Alojzije Stepinac – svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće«, koji su priredile Varaždinska biskupija i župa Lepoglava, 5. prosinca 2008.; DARKO PAVIČIĆ, Crkva traži reviziju procesa Stepincu, Jutarnji list, 7. prosinca 2008., str. 4.

Pribor za sv. misu kojim su se u zeničkoj tamnici služili fra Smiljan Zvonar i drugi.

toliko osuđenih franjevaca kao za vrijeme komunističke umišljene i stvarne strahovlade. Posredni ili neposredni tužitelji krivci su za optužene franjevce. Mučitelji, sinovi tame i mržnje, posezali su za najstrašnjim neljudskim sredstvima i načinima mučenja samo da bi franjevcima zagorčili život. Suvremeni svijet, pod zaštitom međunarodne zajednice, nije o tomu progovorio, niti krivce po-

zvao na odgovornost. Kao da naši franjevci nemaju pravo na život i opstojnost! Toliko naglašavano čovjekovo pravo kao da se ne odnosi na hercegovačke franjevce.

Svi sudski postupci hercegovačkim franjevcima imaju nekoliko razina, odnosno može ih se i treba promatrati i prosuđivati s različitih motrišta. Donekle se pokušavalo očuvati izvanjski oblik pravnoga postupka, ali je

svakomu jasno da je to bila samo vješto korištena krinka i laž. Svojim su držanjem i jasnim očitovanjem optuženi franjevci to znali i dosljedno tomu se ponašali. Bilo im je u svijesti da nisu izvedeni pred sud zbog počinjenih djela, za koja bi ih trebalo suditi, nego je ishodište svega politička pozadina komunističke vlasti. Sastavljači optužnice bili su zaduženi optužnicu sastaviti, sročiti i uputiti. O

tomu je odlučeno u Sarajevu, a možda i u Beogradu (ili u kojoj Titovoj vili). Njihovi su odvjetnici po službenoj dužnosti stavljeni pred dvojbu: kako ih braniti, jer se u optužnici navodi uglavnom ono što su činili drugi, a ne optuženici.

Postupak je imao političku i predrasudnu označnicu. Trebalo je u Herceg Bosni pronalaziti i sudit nekim važnim osobama za državu i Crkvu da bi se u njima osudio i slomio katolicizam te navodni ozloglašeni »nacionalizam« i »separatizam«. Franjevci su bili zapriječka stvaranju narodnosne Katoličke crkve. To je bila zamisao jugoslavenskih slobodnih zidara u službi Kraljevine Jugoslavije. Na tomu su se zadatku zajedno našli masoni i boljševici. Stoga su, s komunističkim predrasudnicima (ideoložima), i vodeći jugoslavenski masoni odgovorni za suđenje, osudu, mučeništva i smrt hercegovačkih franjevaca. U tomu su zajedničkom dogovoru mržnje i osvete spaljeni franjevci u protuzrakoplovnomu skloništu na Širokom

Brijegu, a drugi ubijeni kao psi i bačeni u Neretvu. U njihovu spaljivanju i bacanju u Neretvu htjelo se sotonički oskrvnuti sve katoličke, hrvatske, vjerske i narodne svetinje.

Svjedoci istine dr. fra Leo Petrušić, dr. fra Mladen Barbarić,

dr. fra Vendelin Vasilj, dr. fra Svetozar Petrić, dr. fra Gaudencije Ivančić, dr. fra Rufin Šilić, dr. fra Bonice Rupčić i drugi franjevci u svojim stavovima, koje su jasno i glasno iznosili u propovijedima, bili su ljudi s osobitim prepoznatljivim crkvenim, tj. katoličkim načelima, u bogoslovnim (dogmatskim), čudorednim i političkim (narodonosnim) stavovima. Slijedili su i provodili nauk i stav Crkve. Bili su jasni protivnici fašizma, nacizma i boljševizma (komunizma). Na tragu povijesnoga i misaonoga surječja, u kojem je cijela Crkva, naročito u Europi, živjela u prijelomnim zbivanjima i pometnji predrasuda (ideologija), politikā i svjetonazorā, naši su franjevci veoma naglašeno uočili kolika i kakva opasnost i protimba Crkvi i njezinu radu i poslanju prijeti i dolazi od masonstva. Prenoсеći te stavove u hercegovačko-bosansku i hrvatsku sredinu, uočili su »predrasudnu« spregu koja postoji između »boljševizma i masonstva«. Franjevci su proživljivali i veoma dobro bili upoznati s neuspjelim pokusajem sklapanja konkordata. Znali su s kime su u sprezi ti boljševici, s »nevidljivim« masonima, i da im služe. O tomu su otvoreno govorili i pisali u *Kršćanskoj obitelji* i knjigama (djela

Ubijeni franjevci bili su jasni protivnici fašizma, nacizma i komunizma. Takvi su bili i oni koje su komunisti uhićivali. Na kraju je pobijedila istina. Franjevci su ostali, a komunista je nestalo s društvene pozornice. Ostao je samo vječni spomen na njihova nečasna djela.

dr. fra Vendelina Vasilja o komunizmu). Stoga su i postali »glavni

neprijatelji« jugoslavenskim masonima i komunistima (boljševicima). Znali su da te dvije zablude međusobno surađuju i rade na zajedničkomu naumu i na uništenju Rimokatoličke Crkve.¹⁹

Ipak, ostali su neshvaćeni. Njihova je prerana smrt posljedica zatočeništva. Umirali su iznenada, rekao bih, najviše od neslobode hrvatskoga naroda u Herceg Bosni. Sloboda je za časne ljudе uvijek smrtonosna, a dostojanstvo, čini se, traži najveće žrtve. Osim toga, njihovo osobno domoljublje, rodoljublje, vjera i odanost katoličkomu puku bilo je ono što im je život učinilo velikim i zahtjevnim.

Smrt ih je u hipu pretjecala. Umirali su puni zanosa, zamislja, snovâ, zlokobno, bolno nesretni, duboko razočarani vremenom. Živjeli su za svoje katoličanstvo, za hrvatstvo, za Crkvu, Hrvatsku i Herceg Bosnu. To im je bila obitelj i majka. Umirali su uspravno boreći se za hrvatsku baštinu, kulturu i pravlicu, ali su prešućivani, zaboravljeni i brisani od onih za koje su živjeli i umirali. Ima ljudi koji će nastaviti borbu za hrvatske vrhovne ciljeve za koje su oni živjeli i umirali.

Činjenica je da je većina hercegovačkih uznika prerano premirnula. Rijetki su se od njih usudili ostaviti svoje pisano svjedočanstvo o svojim patnjama. Malo više ih je povjerljivima ostavilo svoje svjedočanstvo. Prije nekoliko godina prvi smo put slušali svjedočanstvo dvojice poznatih hercegovačkih uznika. Osobno, u ime svih čitatelja i članova Crkve

¹⁹ Usp. MUSA, VLADIMIR, *U Titovim kandžama*, München, 1973.; GRUBIŠIĆ, SLAVKO, *Nad ponorom pakla*, Zagreb, 2000., VUKUŠIĆ, Bože, *Tajni rat UDŽB-a protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 2002.

i hrvatskoga naroda, hvala im na tom jedinstvenom svjedočanstvu. Fra Blagu Brkića, fra Jozu Zovku, fra Franju Vidovića i druge žive uznike, zamolio bih, u ime sadašnjosti i budućnosti, da, ako ikako mogu, svoja svjedočanstva zapišu i objelodane.

Smrću starijih franjevačkih uznika suvremena je hercegovačka hrvatska baština zakinuta za još koju pripovjedačku moćnu i jezično zanimljivu stranicu. O njima će biti ispisane mnoge stranice kao o povijesnim istraživačima i uznicima, ali je već danas neprijeporno da su iza sebe ostavili trajan, dubok i častan trag.

Franjevce su napadali od 1945. do Gospinih ukazanja 1981. i presuda fra Jozu Zovki, fra Jozu Križiću i fra Ferdi Vlašiću.

Godine 1981. bilo je jasno, kao i danas, da se sudeći hercegovačkim franjevcima sudilo katoličkoj Hercegovini, hrvatskomu katoličkom puku u Hercegovini i franjevcima kao vjernim sinovima svoga naroda. Trebalo ih je slomiti ili saviti. Neprijatelji nisu uspjeli ni jedno ni drugo. Krvnici nisu poznavali dušu, vjeru, svijest snagu hercegovačkoga čovjeka. To se tako jasno očitavalo prije, za vrijeme i poslije suđenja uhićenim hercegovačkim franjevcima. Suvremeni je zatvorenik bio i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. On je, konačno, proglašen blaženim mučenikom. I na njih bih primijenio ono što se primjenjuje za blaženoga Alojzija Stepinca: oni su u svojim svjedočanstvima sabrali svjedočanstva vjernosti franjevaca, svećenika, redovnika, redovnica i mnoštva vjernika. Posve prožeti evanđeljem bili su zauzeti za čast Božju, za slobodu

Crkve i naroda, za dostojanstvo i prava svake ljudske osobe. Crkvu su ljubili svim srcem, a hrvatski narod i svoj franjevački red ljubili su nepokolebljivo odani i vjerni.

Svako je suđenje bila potvrda najavljenih namještenih sudskih postupaka, prema onoj komunističkoj da *nema čovjeka u ovoj državi – Jugoslaviji, kojega mi nismo sposobni staviti pred sud i suditi mu*. Stvarno, možda i nesvjesno, komunisti su sudili ljudima, a ne nitkovima. Ponosni smo što su među ljudima bili brojni hercegovački franjevci. Gledajući danas na sve ondašnje patnje i smrti, nije teško uvidjeti da su naši franjevci i svećenici bili žrtvovani prema Mojsijevu propisu: bez mane, mlado i muško i bez mane (usp. Izl 12,5), ali isto tako da su svoje mlade živote ugrađivali u život ondašnje mučeničke Crkve koja je pomalo hvatala korak s izazovima vremena i života da bi provodila obnovu hrvatskoga naroda budeći u njemu svijest o samobitnosti, osjećaje za Crkvu i za onda porobljenu zemlju u čiju su mladu slobodu naši franjevci ugradili svoje živote, davno prije *Hrvatskoga tjednika*, prije Hrvatskoga proljeća i prije Domovinskoga obrambenog rata, što je vrjednije od svih priznanja i odličja.

Nakon istraživanja o patničkomu doprinisu hercegovačkih franjevaca i katolika Crkvi i Lipe-poj Našoj, zaključio sam da su se tvorci bivše države bespošteđno borili protiv hrvatskih narodnosnih usmjerjenja jer je jasno tko su i gdje su nositelji narodnosne misli. Zato je vrijedeđanje i ponižavanje nekih hrvatskih područja, osobito Hercegovine, u javnim glasilima, uvedeno kao neka vrsta slobodnog udarca u boksu pa se

pripadnike tih područja u njima slobodno vrijeda i ismijava. Nakon svega, unatoč uzastopnim velikim uvrjedama, hrvatski se katolički puk u Hercegovini, s franjevcima na čelu, probudio i postao bolno svjestan što se u nekim umišljenim glavama u hrvatskomu glavnom gradu misli o Hercegovcima.

Danas u mlađeži treba poticati poštovanje prema kršćanskim i domovinskim vrijednostima. Svi-ma nam trebaju temelji evanđelja za uspostavu pravednoga društva i odgovornoga naraštaja. Svjesni smo da je najbolji način stvaranja hrvatskoga društva u kojemu će vladati poštjenje i ponos, odgoj svakoga čovjeka koji će na kršćanskim čudorednim načelima izgraditi domovinu u kojoj nitko ne će biti zaboravljen i ponžen. To s Božjom pomoći može svatko od nas postići. Crkva će se truditi da bude duhovnom okomicom koja joj po naravi poslanja pripada jer tako izgrađuje Božje kraljevstvo u hrvatskom narodu. Najbolje mu služi moleći za Božji blagoslov radniku, seljaku, vojniku, intelektualcu, svima bez razlike. Treba naglasiti da sve što činimo treba biti u zajedništvu jer je ono snaga i blagoslov.

Hercegovački su franjevci i naši vjernici znali da je krv mučenika sjeme novih kršćana, duhovnih zvanja i mnogih drugih Božjih darova koje Bog, zahvaljujući krvi mučenikâ i patnikâ, kao nebeski cvijet daje svomu vjernom i odanom narodu. Jučer više nego danas u hercegovačkomu su kršu duhovno zrnje sijale i klasje žele muške i ženske redovničke i crkvene zajednice. ☩

Fratre na Kočerinu partizani su likvidirali jer su »reakcija«, a mjesno pučanstvo drže neprijateljski nastrojenim

OPŠTINSKO POVJERENIŠTVO K.P.J.*

PART. JUG.

Za KOČERIN

SRESKOM KOMITETU KOM.

M O S T A R

Dana 21-V 1945 god.

12 V E S T A J:

IZVJEŠTAJ:

Sa sastanka ovoga povjereništva održanog dana 21-V-1945 god. kome su prisustovali svi članovi ovoga povjereništva, dok od strane Sreskog Kom. K.P.J. nije niko prisustovao.

Sastanak je održan sa sledećim dnevnim redom:

1/ Politička situacija

2/ Izveštaj o radu po sektorima

a/ Narodni Front

b/ Organizacioni sektor

c/ Omladinski sektor

d/ Narodni odbori

g/ A. F. Ž.

3/ Razno

Od prošlog našeg sastanka pa do danas, situacija na ovome terenu se pogoršala iz razloga što se jedan veći broj banada nalazi na ovome terenu koje su se prikupile, kao ovdašnji mještani, iz raznoraznih krajeva i na takav način vežu krvna srostva, te tako jedan ogroman dio naroda ove opštine odvlače na svoje pozicije i aktiviziraju ga potpuno u svoju službu, što sa takvom podrškom bandi u narodu imaju još premoć veza na ovom terenu, a te bande nemoguće je pronaći manervima naše vojske kroz ove krajeve što nebi imala svoje posade, te da se

vrši ekonombska i disciplinska kazna, jer imaju odlična prirodna skrovišta a narod im dava mogućnosti za to. Pokušajem ustaša da izvedu incident i napad na pojedina mjesta, narod sela Kočerina, Ljubotića, Britvice, Izbična i Crnih Lokava pokazali su svoje pravo neprijateljsko lice, a što je uzdrmalo selo Gornje Mamiće, dočem je ostalo dostoјno samo selo Donji Mamići.

Milicija koja se nalazi pri ovoj opštini potpuno je bezkorisna, jer je većinom nastrojena neprijateljski, gde su pokazali otvoreno svoje lice prilikom ustaškog pokušaja i isti su se bez neke velike opasnosti dali u panično bjegstvo ostavivši oružje i sav ostali materijal izuzev što su ostala njih tričetiri da bi što spasili. Povodom svega ovoga, na ovaj teren došao je drugi bataljon narodne odbrane, čijeme je štabu ovo povjereništvo kao i sekretar ove opštine iznio stav fratera u samom Kočerinu kao i njihov reakcionerski stav, na osnovi čega je navedeni bataljon likvidirao ove reakcionere pod klaumfažom ne-

prijatelja/ustaško-četničkih bandi/. Prema našem uvidjanu kod naroda vlada veliko ožalošćenje, ma daje kroz narod prosvirano da su to učinile ustaško-četničke bande, a o čemu je dokumentovala i fratotska sluškina da su na njima bili ustaško-četnički grbovi. Narod povodom ubijstava ovih fratora, po svim uvidanjima, stoji u suprotnom mišljenju naše propagande.

Po ovoj tački uzeti su zadatci: da se održi zbor na sahrani ovih bandita, preko kojega će se ukazati narodu na zlodjela ustaško-četničkih bandi, kao i preko daljih konferencija ukazivati na reakcionarski posao, raskrinkavati ih, te na osnovu kojih će se dokumenata govoriti o bratstvu i jedinstvu.

NARODNI FRONT: čije je organizaciono stanje nepromjenljivo. Opštinski zbor, za biranje odbora narodne fronte u ovoj opštini nije održan iz razloga toga što nije dozvoljavala situacija te zbog i samog vašeg obavljenja.

Kod većine seoskih odbora narodne fronte je neprijateljski stav,

* Tekst je nelektoran, prepisan prema izvorniku.

nivo njihove svijesti t. j. uzdizanje njihove svijesti nezapaža se, ma da im ovo povjereništvo stalno ukaziva, pa čak i preko narodne vlasti.

Od prošlog sastanka do danas održano je 8 konferencija, sa 1160 osoba t.j. ukupno radnih i političkih konferencija.

Naša štampa i propaganda na ovome terenu neuspjeva može se reći nikako, izuzev u jednome selu Donjem Mamićima.

Po ovoj tački uzeti su zadatci: dok se ne izabere opštinski odbor Narodne Fronte, da ovo povjereništvo sazove sve odbornike narodne fronte i da se njima održi sastanak, da bi na takav način ukazali im na pravilnosti rada i otklonili ih makar koliko od neprijateljskih pozicija.

O R G A N I Z A C I O N I :

Na ovom terenu t.j. na terenu ove opštine postoji jedno povjereništvo sa tri člana. Rad članova ovoga povjereništva jest priličan, a i oni se zalažu u radu, ali je uspjeh neznatan. Uzrok je velika reakcija. Drug Stipe Brekalo član ovoga povjereništva osjeća se potpuno nezadovoljan sa radom na terenu zbog velikih udaraca reakcije i iznosi na ovome sastanku da će po svojoj inicijativi ići u vojsku u koliko mu se ne dozvoli neki drugi teren, dok uopšte ne želi teren. Ostali članovi ovoga povjereništva sa predlogom druga se neslažu, jer ovaj teren ne može da se otrgne od reakcije ni sa svojim ljudima a ne kada bi ostali stranci, te koji u stvari nijesu iste vjeroispovjeti, zbog čega nemaju uopšte autoriteta u narodu, jer je narod vjerski zagrižen. Povodom navedenog pitanja potrebno bi bilo da što prije isadje jedan drug

napomenutog Komiteta radi savjetovanja po istom pitanju. Na terenu ove opštine ima tri kandidata i ovo povjereništvo predlaže da se primi u partiju drug Marko Knezović i drug Stipe Leko, dok Blaž Pezer ostaje i dalje kandidat sa kojim će se raditi. Sa istim predloženim kandidatima se stalno radilo, što im je omogućilo da udju u partiju.

Kao zadatak uzelo se da ovo povjerenstvo založi svojoj teoretskoj izgradnji kako bi na taj način moglo pomoći i svima drugima.

O M L A D I N S K I :

Na terenu ove opštine postoje dva SKOJ-eva aktiva i to: jedan novoformirani u mjestu Kočerinu i SKOJ-ev aktiv u selu Mamićima proširen sa pet članova. Nivo svijesti ovih članova je vrlo nizak, dok izmedju ostalih otskaču tri člana. Njihov rad kao novoformiranih aktiva medju ostalom omladinom u nekoliko osetljiv, dok se svi ovi članovi osjećaju kao SKOJ-evci. Ovde se zaključilo da im je potrebna ogromna pomoć u radu kao prerada SKOJ-evske literature, a naročito treba raditi o njihovoj inicijativi u radu.

POSTOJE četiri omladinska odbora t.j. odbora USAOJA čiji je rad neznatan. Imaju svoje omladinske domove u kojima se sastaju i održavaju svoje konferencije. Formiran je jedan pionirski odred u školi Donjem Mamićima gde ih ima oko 200 u odredu. Ovim formiranim pionirima postavljeni su konkretni zadatci u svome radu. Po ovome je uzet zadatak da se posveti pažnja omladinskom sektoru u svome radu.

N A R O D N I O D B O R I :

Opštinski odbor ove opštine ima 8 članova čiji su članovi na vrlo ni-

skom stupnju kulture i sve dok mi nijesmo sa njima počeli održavati sastanke sa njima niko nije prije održavao prave sastanke što im nije dalo samoinicijative u radu. Sve do našega održavanja sastanka sa odborom isti nije imao pravilnog rasporeda rada. Od kako smo mi održali sastanak sa njima njihov je rad osjetni, te smo im na istom sastanku dali pravilnu raspodjelu u radu. Seoskih narodnih odbora ima 7 sa 33 člana, koji su većinom više u službi neprijatelja nego u službi narodnog pokreta. Rad ovih odbora je nikakav. Zadataci su uzeti: Da se uz pomoć ovoga povjereništva odbor osamostali u radu, kao i da mu se da samoinicijativa u radu i da se radi na podizanju svijesti članova ovoga odbora, kako bi mogli pomoći seoskim odborima u radu.

A . F. Ž.: po kome nema uopšte izveštaja jer još ova organizacija nije uspostavljena, jer ove žene nijesu još dorasle za organizaciju, zbog toga što su još uvjek kuriri neprijateljske obaveštajne službe.

Po ovoj tački uzelo se u zadatak: da se nastoji pronaći jedan broj žena kako bi se na takav način moga oformiti inicijativni odbor AFŽ-a za ovu opštini i da se natakan način bar u koliko te žene otklone od pozicije neprijatelja i da se tako oformi ova organizacija.

R a z n o : Po ovoj tački nije bilo nikakve diskusije.

Idući sastanak je zakazan za 2-VI- 1945 god.

Drugarski pozdrav,

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA
NARODU !

Za Povjereništvo

Danilo
Pecelj

KAKO SU UBIJENI FRATRI NA KOČERINU

Nalazeći se u susjednoj sobi, čuo je što se događa u župnoj kući u Kočerinu. Iako u poodmakloj životnoj dobi, i danas bistro svjedoči o svemu.

► Piše: Stanko Zovko

Rođen sam 8. travnja 1933. u Oklajima, općina Široki Brijeg. Godine 1942. došao sam živjeti u župnu kuću u Kočerinu gdje je župnik bio moj stric fra Valentin Zovko. Sa stricem su živjeli i njegova sestra, a moja tetka, Šima Topić te njezin sin, a moj rođak, fra Andrija Topić. Fratar u Kočerinu u to je vrijeme bio i fra Vinko Dragičević. Na Kočerinu sam išao u školu i fratrima čuvao krave te radio druge manje poslove zbog čega su me zvali dijak premda ja nisam bio dijak.

Sve do studenoga 1944. na Kočerinu je bilo mirno, život se, može se kazati, odvijao, s obzirom da je bio rat, dosta normalno. U drugoj polovici mjeseca studenoga u selo su došli partizani, koji su dolazili i u našu fratarsku kuću. Moj mi je stric rekao da, kad god vidim kakvu vojsku u blizini, javim njemu. Jedan je čovjek iz Mamića Polica došao k stricu i rekao da fra Vinko treba ići isповjediti bolesnika. On je upozorio da je to zamka, da nema nikakvog bolesnika i da će fra Vinko kraj groblja biti dočekan i ubijen. Stric je fra Vinka savjetovao da ide iz sela jer tko zna što će mu učiniti. Tako je fra Vinko jednoga dana u veljači i otisao.

Noću 20. svibnja 1945., možda je bilo oko jedanaest sati, netko je zalupao na vratima. Ja sam s tetkom Šimom spavao u istoj sobi na katu i čuli smo lupanje. Tetka je ustala i pitala: – Tko je?

– Naši smo! – odgovorili su oni vani i ona je otvorila vrata. Iza nje je bio fra Valentin. Bila su trojica, a tetka mi je kasnije rekla da su na sebi imali ustaška, partizanska i četnička obilježja. Prebirali su kuhinju i sobe pa su tako došli i do mene. Ja sam se pravio da

spavam, a jedan od njih je rekao: – On je mlad, nek' on spava. Kasnije sam čuo da se fra Valentin, fra Andrija i tetka isповijedaju.

Vjerojatno je već bila prošla ponoć kad sam čuo jednoga od njih kako govori:

– Marš napolje!

Iza toga su se čuli pucnji. Za nekoliko minuta vratili su se u moju sobu. Ja sam se bio sakrio iza vrata. Kako su mislili da sam pobegao kroz prozor, jedan od njih je rekao: – Vidi, kurvino kopile je pobeglo. Sve će nas izdat!

Budući da sam kasnije nečim gore klapnuo, povikali su tko je gore i rekli da će ga ubiti ako odmah ne siđe. Što će, morao sam! Kad sam sišao u prizemlje, počeli su na mene vikati: – Banditu jedan, što si ih pobjio! Banditu, zašto nas nisi zvao?

Dok sam silazio u prizemlje, u mraku sam nogom zapeo za strica koji je ležao mrtav. Tada su mi rekli da ga podignemo na krevet i to smo skupa učinili. Tetka mi je kasnije pričala da je fra Andrija bolestan ležao u krevetu i ona ga je htjela zaštiti. Držala mu je ruku pod glavom i gurala njihov pištolj moleći da ga ne ubiju. Nekoliko metaka ispalili su u nj u krevetu, a fra Valentina su na hodniku pokosili rafalom iz automата.

Kad su završili sve što su mislili, izišli su i mene poveli sa sobom do susjedne kuće. Zvali su, ali se nitko nije odazivao. Kad sam ja zovnuo, odazvala se susjeda Zlatu i ja sam joj rekao da je banda partizanska ubila fratre, na što su me oni stali tući po glavi i ušima od čega imam posljedice i danas. Tu sam prenoćio, a ujutro mi je Zlata rekla da idem pustiti krave i da zvonim. Zvonio sam, ali nitko nije dolazio. Tek oko deset sati stigli su moji roditelji i još rodbini, a partizani su ih tjerali vičući:

– Vidite što su križari napravili, banda jedna!

Iza toga su tražili da im pokazuju gdje je fratarska grobnica i ja sam ih odveo do nje. Tada su ubijene fratre pokopali.

Kad, nakon toliko godina, razmišljam zašto su ubijeni fra Valentin i fra Andrija, jedini razlog vidim da su ih ubili jer su bili fratri. Nije bilo nikakva drugog razloga. Kakav je stric bio, pokazuje i ovaj slučaj: Jedanput su u župnom uredu sjedila dvojica partizanskih oficira. Uto je došlo pred kuću nekoliko domobrana i pitali su ima li ovdje kakve vojske. Stric je izišao na prag i rekao: – Nema, nema ovdje nikakve vojske, idite svojoj kući jer iz brda mogu napasti.

Jedan od tih oficira, Josip Žužul, bio mi je zapovjednik dok sam služio vojni rok i ja sam mu to kazao.

Premda sam ostario, i danas se sjećam riječi kojima nas je stric fra Valentin savjetovao: – Moj sinko, nemoj krvaviti ruke jer to je najveće zlo što može biti, i gdje išao da išao, što radio da radio, ako možeš čovjeku pomoći, pomozi, ako ne možeš, nemoj mu odnemagati.

Razgovor s fra Vinkom Dragičevićem, ž. vikarom na Kočerinu za vrijeme II. svj. rata, a danas 93-godišnjim franjevcem u mirovini na Humcu

PARTIZANI SU ME PROGLASILI »NAJCRNJIM« NA KOČERINU

► Razgovarao: Krešimir Šego

Fra Vinko, opišite nam malo početak svoje svećeničke službe. Gdje je to bilo?

Poslije završenog studija bogoslovije s kolegama sam položio jurisdikcijski ispit. Razmješteni smo po raznim župama i samostanima. Mene je zapao samostan u Tomislavgradu. Došao sam u njega 21. srpnja 1943. Ostao sam tu do pred svetkovinu sv. Franje. Morao sam poći u Hercegovinu radi žurnog i važnog posla. Obavio sam ga na Širokom Brijegu i Mostaru, kako mi je gvardijan zapovjedio – savjetovao. U Mostaru mi je Provincijal zapovjedio da idem na Široki Brijeg i da tu čekam dok on ne dođe. Došao je za pet-šest dana. Priopćio mi je da idem što prije u Tomislavgrad, da uzmem sve svoje stvari i sa stvarima krenem u Rasno za župnog vikara jer je tamo na župi sam fra Tadija Beljan. Provincijal mi je rekao da me fra Tadija čeka s veseljem, da me čekaju tri škole – Rasno, Dužice i Buhovo – i vjeronauk. Valjda da me utješi, rekao mi je da će mi s njegovim kolegom biti dobro, lakše nego u Tomislavgradu: »Uostalom, nije Tomislavgrad za tebe«. Vjerojatno je to rekao radi leda u Tomislavgradu s obzirom da sam bio veoma slabunjav, mršav.

Kada dolazite za župnog vikara u župu Rasno i kamo ste premješteni nakon promjena?

U Rasno sam došao 15. studenoga 1943. Dobro sam se snašao iako je rada bilo i previše, no župnik je bio zadovoljan. U tri se škole držao vjeronauk, a bilo je mnogo bolesnika (tifus i ostale bolesti), pa pučke mise, brojanje i slaganje milostinje koje je bilo mnogo, a razmjerno male vrijednosti... Posla napretek! I tako do na proljeće. Na sjednici Uprave premješten sam u Kočerin za župnog vikara. Vijest da sam određen za Kočerin veoma me iznenadila. Nisam ni u snu snio o promjeni. Iako je u Rasnu posla bilo i preko glave, s fra Tadijom sam se lijepo osjećao. Plašio me odlazak u Kočerin. Župa je veoma

teška i rastrgana, a ja često pobolijevam. No, kako sam silno cijenio fra Valentina Zovku, donekle mi je strah bio manji, a promjena lakša. Fra Tadija je bio gotovo izbezumljen. Ostaje mu privikavati se na drugoga. Žalio me što idem u jednu od najtežih župa. Bio je ljut i na kolegu, na provincijala, i zbog sebe i zbog mene. Uvrijeden i oštećen! Bilo mi ga je žao ostaviti. Ne samo njega, nego i mjesto i ljude. Inače, ne volim premještaje. Nisam nikakva »selica«. Ali... Došao sam u Kočerin.

Kako ste se snašli na Kočerini? Koga ste sve tamo zatekli?

Župnik fra Valentin Zovko lijepo me primio. Čini mi se da me je i sažalijevao, a možda mu je bilo teško i zbog sebe. Ma, kakvu će on imati pomoći od tako slabunjava pomoćnika?! Domalo smo se sjatili: fra Valentin je nastojao ugoditi mi, a ja sam nastojao da mu budem što više od pomoći.

Nazočnost fra Andrije Topića, fra Valentinova sestrića, koji je bio obolio na plućima i vidno se oporavljaо kod svoga ujaka, posebno je u kući širila veselje i raspoloženost. Veseljak po naravi, ugodan u društvu, iako bolestan, pružao je izgled vesela zabavljača. Još je nešto što je stvaralo poseban sklad u kući: naša kuharica

Šima Topić, udovica, sestra fra Valentinova, majka fra Andrijina. Šima, čudo od kuharice, domaćice, osobe veselja i smijeha, razgovora, šale i rada. Vedro raspoloženje povećavao je i mali Stanko, bratić fra Valentinov, trećoskolac. U našoj je ogradi čuvao našu i Šiminu kravu. S njim je uvijek bilo šale i veselja. »Napadali« smo ga fra Andrija i ja. On se tako silno branio, k'o nevin, da je to bilo milina gledati i slušati ga. Još više, nije se na nas ljutio. Bio nam je privržen. Njih četvero dobro su se slagali. A, kako i ne bi?! Brat i sestra, ujak i sestrić, majka i sin, stric i tetka s bratićem, rođeni rođaci, samo se po sebi razumije da je ta zajednica odisala veseljem i skladom.

Recite nam još nešto o ozračju u kočerinskoj župnoj kući. Ipak je to bilo ratno vrijeme.

Moram naglasiti da sam i ja bio dionik velikog veselja među njima. Gledali su me tako da to ne bih mogao nikad ni poželjeti. Šima nas je hranila i u svemu zadržala. Ja sam joj bio težak. Uvijek je nastojala da joj kažem što mi

posebno treba. Nisam nikad ništa posebno tražio. Bio sam prezadovoljan hranom i svim ostalim u kući. Bila bi sretnija da sam barem nešto zatražio. Posebno me se dojmiло како су ме доcekivali na povratku iz udaljenih krajeva župe (Rujan, Crne Lokve...). Ako je bilo lijepo vrijeme, njih četvero dočekali bi me pred kućom. Čim bi me ugledali, nastala bi živost, veselje, hod prema meni, pitanja, nuđenja bez kraja, sretni što sam se dobro vratio. To nije moglo biti namješteno. Kad bih se odmorio, veselja je bilo i više. Kako sam češće poboljevalo, svih četvero kućne čeljadi izgubilo bi veselje. Taman kao da i oni obole. Fra Andrija se znao lijepo šaliti i bio je pravi majstor u razbijanju turbonosti u kući. Šutnju koja bi nastala u kući, mojim pojmom, prvi bi prekinuo fra Andrija. Šalamu i veseljem nadoknadio bi »izgubljeno vrijeme« – vrijeme šutnje. Uz silnu glavobolju (migrenu) patio sam od žalosti što sam bio uzrok njihove potištenosti. No, ipak je bilo lijepo u takvom društvu!

Kad dolaze partizani na Kočerin i kakvo je raspoloženje

Na Kočerini 1944. (s lijeva na desno): fra Vinko Dragičević, fra Valentin Zovko i fra Andrija Topić.

među župljanimi, odnosno i u župnoj kući?

Na žalost, kratko je bilo naše veselje: dio proljeća, ljeto i prvi dio jeseni. Ratišta su se približavala. Crne vijesti stizale su sa svih strana: povlačenje vojske s ratišta, prepustanje neprijatelju dotada neosvojivih dijelova drage domovine.

Već početkom studenoga 1944. zločinci su se pojavljivali oko Vranića, Rujna... Na 19. studenoga, dok smo ručavali, upao je k nama, naravno s oružjem, kako mu i priliči, bandit. Sama pojava predstavljala je demona. Takav je bio dojam. Možda u duši i nije bio takav!? Od tada je nestalo veselja. Zamijenila ga je stalna strepnja od upada i likvidacija. Stalno uznemiravanje. Dolazak u kuću i oko kuće u svako doba dana i noći. Nijemci od vremena do vremena gruvaju teškim topovima. Brane svoje položaje na Širokom Brijegu i okolicu. Projektili padaju oko crkve i župnog stana. Iz dana u dan bivalo je sve teže i teže. Odlučili smo ostati i raditi »do volje Božje«. I radili smo. Nismo zapazili na našim župljanimi da imaju bilo što protiv nas. Imali smo mnogo prijatelja, ali malo pomoći od njih. Svi su bili u strahu kao i mi.

Stanje će nakon dolaska partizana postati nesigurno, a Vi ćete uskoro morati napustiti Kočerin. Što je uzrok Vašeg odlaska?

Brzo po dolasku neprijatelja osjećali smo neki animozitet prema nama. Počele su stizati vijesti da mrmljaju protiv nas, da se često raspituju o nama. Po tim smo vijestima razabrali da sam ja

najcrnji. Za nekoliko dana fra Valentin je dobio pismo od povjerljiva čovjeka da mi se radi o glavi.

U drugom pismu potvrđeno je isto

– da su banditi odlučili likvidirati me i preporučuju mi da izbjegnem. I u trećem su mi pismu poručili da ako ne izbjegnem, da mi je smrt sigurna, da mi nema života među njima. Preporučio mi je da bježim dok se još može izbjegći. Uz sve prijetnje nisam htio ostaviti sama župnika na tolikoj župi. To je fra Valentin znao. Jedno mu je jutro rekao: »Idi, ja ti savjetujem. Radi ti se o glavi. Ako ovdje pogineš, ne koristiš nikomu, ako li odeš i ostaneš živ, pa se nekad vradiš, koristit ćeš i sebi i drugima. Idi dok je vrijeme.« Fra Andrija je prihvatio i nagovarao me da idem. Šima se priključila i gotovo molila da odem. Pristao sam i otisao i evo me još živim nakon šezdeset godina produženog života. Bogu hvala i kućnoj čeljadi u Kočerinu!

Fra Valentin i fra Andrija ubijeni su u jednom noćnom upadu u župnu kuću na Kočerinu. U njoj su tada bili i Stanko Zovko i fra Andrijina majka Šima koja je gledala kako joj ubijaju vlastitog sina. Kad ste saznali za njihovu smrt i što Vam je Šima o tome rekla?

Nakon što sam otisao iz Kočerina, ostali su fratri i kuvarica. Iako žalosni zbog rastanka, bili su radosni što ču, vjerovali su, sigurno prijeći granicu razdvajanja i tako se osloboditi iz kandža bezbožnih zvijeri. Kako su živje-

Komunisti su na Kočerinu najprije zaprijetili fra Vinku Dragićeviću. Poslušao je savjet i sklonio se na sigurno mjesto.

li i proživljavalii fra Valentin i fra Andrija, Šima i mali Stanko nakon moga odlaska, ne znam. Ukratko – jadno. Tako mi je rekla Šima kad sam se s njom saštao na Širokom Brijegu i u Mostaru, nakon povratka s Križnoga puta. Naglasila je da se svakodnevno povećavala nesnošljivost nazočnih neprijatelja. Priznala je da je i među njima bilo poštenih ljudi, ali je od njih bila mala ili никакva korist jer nisu mogli ništa pomoći. Bili su među »svojima«, u istom ili gorem položaju nego običan svijet koji nije bio stalno na očima komesara i ostalih krvožednika.

Gore sam nešto rekao o našoj domaćici Šimi. Mogao bih nadodati da je bila posebni fenomen: žena sa sela, čini mi se i nepismena, pomno je pratila sve događaje, imala je mnogo prijatelja i poznanstava. Što bi saznaš, to bi nam prenijela ako bi joj se učinilo da ima neku praktičku vrijednost. Pošteni vojnici, uglavnom prisilno zavojačeni, Šimi bi rekli da se fratri dobro čuvaju, da bez velike potrebe ne izlaze van... Što bi čuli od bandita, to su izravno ili preko neke ženske javljali Šimi, a ona opet fratrima.

Možete li poimence navesti neke ljude koji su unatoč opasnosti bili spremni u ta teška vremena pomagati fratrima?

Ovdje napominjem da smo u Kočerinu imali velikog kućnog prijatelja Grgu Balića, hrvatskog oružnika. Rođen je u Dalmaciji u Katunima. Bio je rođak pok. fra Karla Balića. Oženjen Marom Banožić iz Kočerina. Završio je oružničku školu, došao u Kočerin i tu su ga zatekli partizani. Možda ih je tu i pričekao. Bili su mnogi iz njegova kraja. Primili su ga jer im je trebao pismen čovjek. Ostao je prijatelj nama. Nije se mijenjao. On je, preko jedne žene, dostavio tri uzastopna pisma Šimi za fra Valentina. U neku ruku ta su pisma mene spasila. Neka mu je hvala!

Fratre na Kočerinu nemilosrdno su ubili nešto iza ponoći 21. svibnja 1945. Nakon premetačine u kući, predosjećajući da bi se nešto takvo moglo dogoditi, međusobno su jedan drugome podijelili odrješenje grijeha.

A sad, molim Vas, opišite taj strašni zločin na Kočerinu, naravno prema Šiminu svjedočenju. Kad se dogodio i kako je to bilo?

O tim mi je događajima pričala Šima kada smo se sastali na Širokom Brijegu i u Mostaru. Nakon pogibije fratra na Širokom Brijegu atmosfera je bila sve napetija. Osjećao se strah. Zle su se slutnje iz dana u dan povećavale. Udar je prijetio svakoga časa. Dana 20. svibnja 1945. odnekuda je došla neka vojnička jedinica na Kočerin. Bilo je to u večernje doba. U toj je jedinici bio, silom unovačen, Ante Sesar – kasnije fra Alojzije. Jedinica se smjestila u mjesnoj školi. Iste večeri, negdje prije ponoći, netko je divljački lupao na vratima župnog stana uz povik: »Otvaraj!«. Otvorio je fra Valentin... ili

Krvlju umrljana plahta na kojoj je ubijen fra Andrija Topić.

Šima... Ne znam, zaboravio sam! Dvojica su odmah počela premetati kuću. U mojoj su sobi uzeli sve što su htjeli. Pitali su za me gdje se nalazim. Kad su pokupili što su htjeli, to su ponijeli sa sobom i otišli.

Fra Valentin, fra Andrija i Šima ostali su prestrašeni u fra Andrijinoj sobi. Složili su se u ocjeni situacije da bi im to mogla biti zadnja noć u životu. Ispovjedili su se i preporučili Bogu.

Nešto iza ponoći opet lapanje na vratima uz divljački povik: »Otvaraj!«. Šima je otvorila. Ista ona dvojica pljačkaša nosili su »livore« (samokrese) u ruci, pošli uz stube, bez ikakva obzira, bez riječi. Šima ih je slijedila. Osjetila je užas koji ih čeka. Fra Valentin i fra Andrija bili su u fra Andrijinoj sobi. Fra Andrija je bio u krevetu. Zlikovci su naredili fra Valentinu: »Idi u svoju sobu!«. Soba je bila sučelice fra Andrijine sobe. Fra Valentin je pošao i zvijer za njim. Prešavši hodnik jedva dva koraka, i tek što je zakoračio u sobu, zlikovac ga je ustrijelio u glavu. Šima je pala na sina, fra Andriju, da mu zaštiti glavu. Zlikovac, koji je ostao u fra Andrijinoj sobi, sasuo je nekoliko hitaca, točnije

šest, u trup fra Andriji, od prsiju do trbuha. Zlikovci su odmah otišli. Šima je cijelu noć ostala uz mrtva sina i brata. To je bilo 21. svibnja 1945.

Kad se očula pucnjava u župnom stanu, jedan je vojnik iz jedinice, koja je sinoć došla u Kočerin, rekao: »Pogiboše popovi!«. To je jasno čuo Ante Sesar (fra Alojzije) koji je kasnije to kao fratar pričao. Na moj upit pričao mi je o tome te se ne može dvojiti u istinitost navedenog događaja. Antino pričanje valjda je negdje zabilježeno.

Sve gore navedeno o ubojstvu frataru na Kočerini ispričala mi je Šima Topić, naša kuvarica, jedini i isključivi svjedok strašnog događaja. Netko je pred Šimom rekao da su partizani zaklali fra Valentina i fra Andriju. Šima je mirno reagirala: »Nisu oni zaklani, nego iz livora ubijeni.« Tako Šima pokazuje svoje kršćanstvo pa ni o crnim neprijateljima ne želi kazati neistinu, nego samo istinu.

Šima mi je još mnogo toga pričala: kako su prijetili meni, kako su se širile vijesti o mojoj ugroženosti, o mome sretnom odlasku, o zahvaljivanju Bogu koji se pobrinuo za me i pomogao mi da izma-

knem iz pandža dvonožnih zvijeri... Pričala mi je kako je dobivala razne vijesti, upozorenja s raznih strana, ali uglavnom od našeg strogoga prijatelja gosp. Grge Balića i njegove žene Mare, r. Banožić, rodom iz Kočerina.

Zahvaljujem dragomu Bogu što mi je omogućio objelodaniti mučeništvo naših fratara na Kočerini. Iznio sam sve onako kako sam čuo. Osjećam se zahvalan fratrima i Šimi koji su mi savjetovali, gotovo me natjerali, da se ukloним i izbjegnem sigurnu smrt. Hvala im!

Fra Vinko, recite nam još ovo: – Na samom koncu rata i nakon njega, ubijeno je, uz tolike nevine ljude, i 66 franjevaca Hercegovačke franjevačke provincije. Za više od polovice ne zna se ni danas mjesto njihovog zemnog prebivališta. Otkuda tolika mržnja prema jednom narodu i katoličkoj vjeri?

Odgovor mi izgleda suvišan. Na njega je odgovorio prije tisuće godina sam Gospodin Isus Krist kazavši da su njega progonili pa će progoniti i njegove. Isus, samo dobro, svetost, milosrđe, istina, ljubav... bez ikakva, pa i najmanjega grijeha i mane, toliko se ponizio da spasi ne jednoga ili nekolicinu, nego svakoga koji ga priznade svojim. Zlikovci su ga ipak ubili na najokrutniji način.

Mi, ovakvi kakvi jesmo, s manama, pogreškama, grijesima, odabrali smo njega, slijediti njegov put, a što nas drugo čeka nego nositi i svoje križeve. Bit će ih. Izbjeci ih ne možemo. Bilo bi smiješno tražiti da ih izbjegnemo. Molimo samo da budu što manje okrutni! ☺

UBIJENA BRAĆA FRATRI ŠIROKOBRIJEŠKE SAMOSTANSKE ZAJEDNICE

► Piše: fra Ante Marić

Franjevački samostan Široki Brijeg, čiji je temeljni kamen položen 23. srpnja 1846., prvi je samostan i kolijevka Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM. Odvajanjem od matične provincije Bosne Srebrenе hercegovački su se franjevci privremeno naselili u fratarskim kućama na Čerigaju, a cijelo je vrijeme gvardijan, ili netko od fratar, boravio na Širokom Brijegu (»bez kruva i krova« – pod kitnjastim hrastom) i prije prelaska u samostan iz Čerigaja 1848. Nakon dolaska, fratri odmah u samostan smještaju uzgojni zavod za sjemeništare, novicijat i bogosloviju. S izgradnjom franjevačkog samostana sv. Ante, novicijat prelazi na Humac, u Mostaru se gradi samostan sv. Petra i Pavla gdje se smješta bogoslovija, dok sjemenište ostaje na Širokom Brijegu. U razmjerno kratkom vremenu fratri na Širokom Brijegu podigoše gimnaziju (1900.) i konvikt (1912.). Godine 1924. na Širokom se Brijegu polaže kamen-temeljac za veliku zgradu gimnazije u kojoj se već 1928. započelo s održavanjem nastave, a u staru se gimnazijsku zgradu preselilo sjemenište. Konačno, 1930. završen je konvikt za vanjske đake. Kroz Širokobriješku je gimnaziju prošlo više od četiri stotine đaka od kojih je tek njih osamdesetak učilo za fratre. Svi su se ostali spremali za ostala životna zvanja, a fratarska im je gimnazija bila jedinom prilikom kako izaći iz bijede, nepismenosti i zaostalosti koja je zahvatila Her-

cegovinu. U ovoj su se gimnaziji školovali đaci iz Dalmacije i Slavonije. Samostan s gimnazijom, kao i Hercegovačka franjevačka provincija, nastali su za vrijeme turske vladavine preživjevši mnoge ratove i režime. No, dolaskom partizana 1945. na Široki Brijeg i uspostavom komunističke Jugoslavije obilježen je gimnazijski kravavi završetak. Partizani su ubili fratre iz mržnje prema vjeri, Crkvi i redovništvu, iz mržnje prema franjevačkoj gimnaziji. Bezobčano je uništena nadaleko poznata škola, smaknuti njezini profesori, samostansko osoblje, bogoslovni sedmog i osmog razreda, rastjereni đaci, sav je školski sadržaj, zajedno sa zgradama gimnazije, sjemeništa i konvikta, devastiran, a knjižnice i arhivi spaljeni 1947. Nikada više nije dopušteno da se franjevačka gimnazija obnovi.

Osim što je 1846. franjevački samostan Uznesenja BDM na Širokom Brijegu postao kolijevkom Provincije, on je stotinu godina

kasnije, 7. veljače 1945., postao središtem žrtvoslova Provincije. Sve fratre zatećene u samostanu partizani su ubili. Bez suda i bez milosti. Donosimo popis mjesta na kojima su ubijeni fratri širokobriješkog samostana:

ŠIROKI BRIJEG – samostan

Partizani su 7. veljače 1945. ubili 12 fratar, spalili ih i zatrpani u ratnom skloništu u samostanskom vrtu. Tijelo im je 1971. ukopano u crkvi na Širokom Brijegu.

1. (1) fra Marko Barbarić-Lesko, rođen 19. veljače 1865. u Klobuku. Vršio službe župnika, kapelana, katehete, duhovnika đaka i ispovjednika. Godine 1932. – 1945. ispovjednik, jubilarac, u mirovini. Kad su ga partizani ubili, bio je na samrtnoj postelji, nesvjestan što se točno događa.

Prijenos kostiju iz ratnog skloništa, Široki Brijeg, 1. srpnja 1971.

2. (2) **fra Stanko Kraljević**, rođen 12. kolovoza 1871. u Mokrom, župa Široki Brijeg. Vršio službe župnika, gvardijana, profesora na gimnaziji, a od 1937. do 1945. u mirovini na Širokom Brijegu.

3. (3) **fra Ivo Slišković**, rođen 25. travnja 1877. u Mokrom, župa Široki Brijeg. Vršio službe župnika i gvardijana. Od 1942. do 1945. bio je u mirovini na Širokom Brijegu.

4. (4) **fra Krsto Kraljević**, rođen 21. ožujka 1895. u Grlejivcima. Vršio službe profesora i župnika. Kao dugogodišnji bolesnik od 1944. do 1945. na Širokom je Brijegu u mirovini.

5. (5) **fra Arkandeo Nuić**, rođen 21. veljače 1896. u Drinovcima. Godine 1922. – 1923. nastavnik je na Širokom Brijegu, potom od 1923. do 1927. studira klasičnu filologiju na Sorboni u Parizu, a od 1927. do 1945. predaje kao profesor na Širokom Brijegu.

6. (6) **fra Dobroslav Šimović**, rođen 19. prosinca 1907. u Hamzićima. Bio je profesor, prefekt sjemeništaraca, gvardijan i župnik. Najviše je bio u odgojnoj službi, a od 1. rujna 1943. do 7. veljače 1945. gimnazijski je profesor na Širokom Brijegu.

7. (7) **fra Tadija Kožul**, rođen 20. kolovoza 1909. u Turčinovićima, župa Široki Brijeg. Profesor je na Širokom Brijegu od 1941. do 1945. i magister klerika.

8. (8) **fra Borislav Pandžić**, rođen 7. veljače 1910. u Drinovcima. Godine 1936. – 1937. kateheta na Humcu, 1937. – 1940. tajnik je gimnazije i pomoćnik meštara sjemeništaraca na Širokom Brijegu, 1940. – 1945. nastavnik vjeronauka na gimnaziji na Širokom Brijegu, te od 1941. do 1945. prvi meštar sjemeništaraca.

9. (9) **fra Žarko Leventić**, rođen 27. kolovoza 1919. u Drinovcima. Bio je župni vikar na Širokom Brijegu od 1944. do 1945. i voditelj Trećeg svjetovnog reda sv. Franje. Partizani su ga ubili bolesnog.

10. (10) **fra Viktor Kosir**, rođen 12. listopada 1924. na Uzarićima, župa Široki Brijeg. U franjevački red stupio na Humcu 17. rujna 1943. Jednostavne zavjete položio u Veljacima 18. rujna 1944. Partizani su ga ubili kao klerika jednostavnih zavjeta i učenika VII. razreda gimnazije.

11. (11) **fra Stjepan Majić**, rođen 26. svibnja 1925. u Vitini. U franjevački red stupio na Humcu 17. rujna 1943. Jednostavno zavjetovan u Veljacima 18. rujna 1944. Partizani ga ubili kao klerika jednostavnih zavjeta i učenika VII. razreda gimnazije.

12. (12) **fra Ludovik Radoš**, rođen 14. studenoga 1925. u Blažuju, župa Duvno. U franjevački red stupio na Humcu 17. rujna 1943. Jednostavne zavjete položio u Veljacima 18. rujna 1944. Partizani su ga ubili kao klerika jednostavnih zavjeta i učenika VII. razreda gimnazije.

MOSTARSKI GRADAC – nedaleko od župnog stana

Dana 6. veljače 1945. partizani su ih strijeljali iznad crkve u Mostarskom Gracu. Godine 1971. tijela su im ekshumirana i ukopana u samostanskoj crkvi na Širokom Brijegu.

1. (13) **fra Krešimir Pandžić**, rođen 4. ožujka 1892. u Drinovcima. Od godine 1919. do 1940. bio je profesor na Širokom Brijegu, 1929. – 1934. ravnatelj gimnazije, 1940. – 1943. provincial hercegovačkih franjevaca te od 1943. do 1945. profesor na Širokom Brijegu.

2. (14) **fra Leopold Augustin Zubac**, rođen 9. prosinca 1890. na Čitluku. Službovao je 1915. – 1916. kao župni vikar na Širokom Brijegu, 1916. – 1930. profesor je gimnazije na Širokom Brijegu te od 1930. do 1945. župni je vikar i upravitelj električne centrale na Širokom Brijegu.

3. (15) **fra Roland Zlopaša**, rođen 29. svibnja 1912. u Posušju. Godine 1936. do 1943. studira na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a od 1943. do 1945. gimnazijski je profesor na Širokom Brijegu.

4. (16) **fra Rudo Jurić**, rođen 23. ožujka 1925. u Radešinama, župa Jablanica. U franjevački red stupio na Humcu 17. rujna 1943. Jednostavno zavjetovan 18. rujna 1944. u Veljacima. Partizani su ga ubili kao klerika jednostavnih zavjeta i učenika VII. razreda gimnazije.

5. (17) **fra Kornelije Sušac**, rođen 25. kolovoza 1925. u Cer-

nu, župa Humac. U franjevački red stupio 17. rujna 1943. na Humcu. Jednostavne zavjete položio u Veljacima 18. rujna 1944. Partizani su ga ubili kao klerika jednostavnih zavjeta i učenika VII. razreda gimnazije.

ŠIROKI BRIJEG – hidrocentrala

Dana 8. veljače 1945. partizani su ih uhitili na Širokom Brijegu nakon što su izašli iz skloništa u fratarskoj mlinici. Odveli su ih u pravcu Splita i većinu ubili na nepoznatu mjestu.

1. (18) **fra Andrija Jelčić**, rođen 8. svibnja 1904. u Stubici. Službovao kao župni vikar i župnik, a od 1944. do 1945. gvardijan je i župnik na Širokom Brijegu.

2. (19) **fra Bonifacije Majić**, rođen 6. svibnja 1883. u Vitini. Utemeljitelj je konvikta za vanjske đake, graditelj nove zgrade gimnazije u kojoj je profesor od 1910. do 1933. Od 1933. do 1944. kateheta je na pučkim školama u Mokrom i Lištici te od 1944. do 1945. u mirovini na Širokom Brijegu.

3. (20) **fra Radoslav Vukšić**, rođen 5. prosinca 1894. u Studencima. Od 1919. do 1921. službuje kao nastavnik u širokobriješkoj gimnaziji, od 1921. do 1926. na studiju je u Beču, nakon povratka 1926. do 1945. profesor je na Širokom Brijegu, a od 1939. do 1945. obnaša ravnateljsku dužnost gimnazije.

4. (21) **fra Fabijan Paponja**, rođen 26. rujna 1897. u Lipnu.

Od 1927. do 1945. službuje kao profesor na Širokom Brijegu. Kad su ga partizani uhitili obnašao je dužnost ravnatelja konvikta za vanjske đake.

5. (22) **fra Leonardo Rupčić**, rođen 29. rujna 1907. u Hardomilju, župa Humac. Od 1939. do 1945. službuje kao profesor na Širokom Brijegu.

6. (23) **fra Miljenko Ivančović**, rođen 2. prosinca 1924. u Tubolji, župa Duvno. U franjevački red stupio je na Humcu 17. rujna 1943. Jednostavno je zavjetovan u Veljacima 18. rujna 1944. Partizani su ga uhitili kao klerika jednostavnih zavjeta i učenika VIII. razreda gimnazije.

7. (24) **fra Melhior Prlić**, rođen je 27. srpnja 1912. u Sovićima, župa Gorica. Radio je kao stolar u samostanskoj stolarskoj radionici na Širokom Brijegu. Tijelo mu je između 18 masakriranih tijela pronađeno u Zagvozdu 19. travnja 2005., a identificirano 30. prosinca 2005. na patologiji u Splitu. Posmrtnie mu je ostatke ukopao general franjevačkog reda fra José Rodríguez Carballo 9. listopada 2007. u crkvi na Širokom Brijegu.

8. (25) **fra Fabijan Kordić**, rođen 6. ožujka 1890. u Grljevićima. Službuje u Mostaru kao krojač i vrtlar do 1919., a od 1919. do 1945. krojač je i vrtlar na Širokom Brijegu.

9. (26) **fra Mariofil Sivrić**, rođen 10. veljače 1913. u Međugorju. Od 1938. do 1940. bio je župni vikar na Širokom Brijegu, 1940. – 1944. prefekt konvikta, a od 1944. do 1945. vikar sa-

mostana. Partizani ga uhitili u fratarskoj hidrocentrali 8. veljače 1945., ali ga navodno nisu odmah odveli s osmoricom subraće put Splita, nego ga naknadno negdje ubili 12. veljače.

IZBIČNO

1. (27) **fra Marko Dragičević**, rođen 17. veljače 1902. u Međugorju. Od 1935. do 1945. službovao je kao profesor na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu.

Partizani su ga 11. veljače 1945. s još dvojicom subraće odveli od oltara iz crkve u Izbičnu i ubili na nepoznatu mjestu.

MOSTAR

Partizani su 14. veljače 1945. u samostanu uhitili i odveli sedmoricu fratara. Nakon što su ih mučki ubili, bacili su ih u rijeku Neretvu.

1. (28) **fra Jozo Bencun**, rođen 26. rujna 1869. u Međugorju. Od 1895. na mnogim je mjestima u Hercegovini župni vikar i župnik, utemeljitelj je župe Izbično, kapelan je Polja u više navrata. U mirovini je na Širokom Brijegu od 1927. do 1945.

2. (29) **fra Nenad Venancije Pehar**, rođen 7. svibnja 1910. u Stubici. Od 1938. do 1939. službuje kao kateheta u Konjicu, od 1939. do 1943. studira filozofiju u Zagrebu, a od 1943. do 1945. profesor je na Širokom Brijegu.

KRIŽNI PUT

1. (30) fra Bruno Adamčik, rođen 30. prosinca 1908. u Konjicu. Od 10. travnja 1941. do 1945. predavao je glazbu u gimnaziji na Širokom Brijegu. Osim glazbom bavio se i fotografiranjem te je po zapovijedi provincijala fra Lea Petrovića fotografirao mnoge ljudе, objekte i događanja što je od iznimne vrijednosti za poznavanje povijesti Provincije.

Partizani ga ubili iza 10. svibnja 1945. u kolonama smrti na Križnome putu negdje u Sloveniji. Zadnji je put viđen kod Celja.

Sva su ova braća, njih 30, bila na službi u samostanu na Širokom Brijegu.

Njima valja pribrojiti i braću samostanskog područja Mostarski Gradac, Izbično i Kočerin.

Mostarski Gradac

1. (31) fra Zvonko Grubišić, rođen 7. veljače 1915. u Posuškom Gracu. Od 1943. do 1944. službuje kao župni vikar na Humcu, a od 1944. do 1945. župni je vikar u Mostarskom Gracu.

Dana 6. veljače 1945. partizani su ga s još petoricom strijeljali iznad crkve u Mostarskom Gracu. Godine 1971. tijelo mu je ekshumirano i ukopano u samostanskoj crkvi na Širokom Brijegu.

Izbično

1. (32) fra Metod Puljić, rođen 24. studenoga 1912. u Varašovićima. Od 1939. do 1940. službuje kao župni vikar na Humcu, 1940. – 1941. kao župni vikar u Mostaru, a od 1941. do 1945. župnik je u Izbičnu.

U noći s 4. na 5. lipnja 1945. ubijen u Maceljskoj šumi – lokalitet Lepa Bukva. Tijelo mu ekshumirano 1992. s još 1.163 drugih ubijenih. Nalazio se u jami IVd s još dvadeset i jednim svećenikom, fratrom i bogoslovom. Ukopan je 22. listopada 2005. u Frukima u kripti novoosnovane crkve Muke Isusove u župi urmanec. Tijelo mu je zbog opstrukcije neidentificirano. Kosti svih spomenutih cijelo su to vrijeme (1992. – 2005.) bile u vrećama za smeće na patologiji na Šalati u Zagrebu.

Pokop ekshumiranih iz Mostarskog Graca, Široki Brijeg, 1. srpnja 1971.

Kočerin

1. (33) fra Valentin Zovko, rođen u Oklajima 14. lipnja 1889., župa Široki Brijeg. Od 1913. službuje u provinciji kao župni vikar, župnik i gvardijan. Godine 1918. nadzornik je i duhovni skrbnik za iseljenu djecu u Slavoniji. Župnik je u Kočerini od 23. svibnja 1942. do 21. svibnja 1945.

2. (34) fra Andrija Topić, rođen 8. prosinca 1919. u Oklajima, župa Široki Brijeg. Kao mladomisnik boravio kod ujaka fra Valentina Zovke na Kočerini gdje su ih zajedno partizani ubili 21. svibnja 1945.

Ti su fratri ubijeni u župnom uredu u Kočerini. O tom partizanskom zločinu svjedoče kravne daske na grobovima ubijenih fratara na Širokom Brijegu, kao i plahta koja se čuva na drugom mjestu. Pokopani su u mjesnom groblju na Kočerini.

Od 66 ubijenih hercegovačkih franjevaca njih je 34 službovalo u širokobriješkom samostanu ili na samostanskom području. Ubijeni su, dakle, gvardijan i župnik Širokoga Brijega, ravnatelj Franjevačke klasične gimnazije s pravom javnosti na Širokom Brijegu, ravnatelj konvikta za vanjske đake, meštar sjemeništaraca, meštar klerika, vikar samostana, trinaest gimnazijskih profesora, šest fratara staraca u mirovini, dvojica pokrajinskih župnika, dvojica pokrajinskih i jedan samostanski župni vikar, dvojica časne braće i šestorica jednostavno zavjetovane braće, đaka gimnazije. Mesta mučenja, ubojstva i grobovi njih dvanaestorice do danas su nepoznati. ↗

**Na Križnom putu stradalo je 14 hercegovačkih franjevaca.
Vrlo je malo podataka o tome što se s njima događalo.**

TROJICA S KRIŽNOG PUTO

► Piše: dr. fra Robert Jolić

fra Bruno Adamčik (1908. – 1945.)

Silvester (ponekad se piše i Silvije) Adamčik rodio se 30. prosinca 1908. u Konjicu, u siromašnoj obitelji Ivana Adamčika i Matije, r. Bakula. Otac mu je bio dimnjčar. Osnovnu školu Silvester je završio u Konjicu, a onda se prijavio u franjevačko sjemenište i gimnaziju na Širokom Brijegu gdje je 1921. počeo pohađati prvi razred (to bi danas bio 5. razred osnovne škole).¹ Sačuvan je jedan dopis koji je 28. prosinca 1922. pisao sam Silvester koji moli provincijala da mu oprosti plaćanje kaucije u toj školskoj godini. Kao razlog navodi da je on sin siromašnih roditelja, »te mi nije moguće, da istu plaćam, jer jedini prihod, što ga ima moj otac jest dimnjčarska plaća od koje svi jedva živimo«. Osim toga, sestra mu je bila na liječenju na što je otac morao potrošiti dosta novca. Njegovu je zamolbu potvrdio i preporučio konjički župnik fra Bazilije Senjak.² Provincijal je odbio Silvestrovu molbu te upućuje župnika u Konjicu kako će riješiti problem

oko plaćanja kaucije. Točnije, savjetovao mu je da nađe neki drugi izvor plaćanja jer se radi o iznimno malom iznosu: neka se novac skupi u Konjicu ili se obrate Napretkovoj podružnici u Konjicu.³ Gimnaziju je Silvester, koji je u međuvremenu uzeo redovničko ime fra Bruno, završio 1929. te se iste godine upisuje na franjevačku bogosloviju u Mostaru. Tu je ostao tri godine, do 1932., a posljednju je godinu studija dovršio u Breslau u (ondašnjoj) Njemačkoj 1932./33.⁴

Redovništvo i svećeništvo

Nakon 6. razreda gimnazije, kako je to onda bilo uobičajeno, Silvester je na Humcu stupio u franjevački novicijat. Uzeo je redovničko ime fra Bruno. Bilo je to na Petrovdan (29. lipnja) 1926. Obukao ih je provincijal fra Lujo Bubalo. Njegov je naraštaj bio brojčano velik: bilo ih je deset. Njihove su sudbine teške upravo kakvo je bilo i vrijeme u kojem su živjeli: četvoricu su ubili partizani (fra Julijana Kožula, fra Stjepana Naletilića, fra Andželka Nuića i fra Brunu), trojica su djelovala u Americi u Hrvatskoj franjevačkoj kustodiji (fra Ljubo Čuvalo, fra Ferdinand Skoko i fra Teofil Pehar, koji je 1949. napustio zajednicu i potom kao dijecezanski svećenik djelovao u Kaliforniji), fra Vendelin Vasilj uspio je 1945. pobjeći ispred komunista i završio je također u Americi, a fra Rajko Radišić je ostao u Hercegovini i »zaradio« dugu zatvorsku kaznu u komunističkoj Jugoslaviji dok

¹ Arhiv Provincije, *Imenik franjevaca*, str. 47., br. 418

² Župni ured Konjic, br. 451 od 28. prosinca 1922. (Arhiv Provincije, SP, sv. 59, f. 309).

³ Provincijalov dopis konjičkom župniku od 24. siječnja 1923. (Arhiv Provincije, SP, sv. 59, f. 311).

⁴ Arhiv Provincije, *Imenik franjevaca*, str. 47., br. 418.

je fra Inocencije Mandić već prije napustio franjevački red.⁵

Nakon godinu dana (30. lipnja 1927.) u ruke istoga provincijala položili su prve zavjete. Svećane su zavjete položili 2. srpnja 1930. u ruke provincijala fra Dominika Mandića. Svećeničke službe fra Bruno je primio ovim redom: za subđakona je zaređen 28. lipnja 1931., za đakona već sutradan, 29. lipnja 1931., a za svećenika ga je 11. prosinca 1932. u Mostaru zaredio biskup fra Alojzije Mišić.⁶ Četvorica svećeničkih kandidata (fra R. Radišić, fra V. Vasilj, fra T. Pehar i fra Bruno) nisu imali godine potrebne za ređenje pa je provincijal 27. svibnja 1932. uputio molbu Sv. Stolici za dispenu od nedostatka dobi za svećeničko ređenje.⁷ U to se vrijeme fra Bruno nalazio na odsluženju vojnog roka. Vojsku je služio od 10. svibnja 1932. do 17. studenoga 1932. u Mostaru (s prekidom). Bio je, kako je to onda bilo uobičajeno, bolničar. Stoga je provincijal 29. kolovoza 1932. molio generala Vojislava Savića, zapovjednika Jadranske divizije, da otpusti iz vojske klerike bolničare radi svećeničkog ređenja (B. Adamčika, J. Kožula, A. Nuića, T. Pehara, F. Skoku i V. Vasilja).⁸ Potom je molio biskupa Miši-

ća da za svećenike zaredi klerike koji su riješeni vojne službe.⁹ Tom prigodom ipak nisu bili zaređeni za svećenike jer su uskoro iz mostarske bolničke čete naredili da se privremeno otpušteni klerici moraju vratiti u vojsku.¹⁰ Vojsku su konačno završili 17. studenoga, a za svećenike su zaređeni 11. prosinca.

Već je bilo predviđeno da neki od njih studij nastave u inozemstvu (J. Kožul i V. Vasilj u Parizu, a B. Adamčik i A. Nuić u Breslau), dok su drugi namjeravali poći u Ameriku (David Zrno, T. Pehar, F. Skoko i Lj. Čuvalo). Za njih je provincijal fra Dominik Mandić 30. studenoga 1932. tražio obedienciju od generala reda.¹¹ General je dao dopuštenje za »Amerikance«, ali su »Europljani« dobili odbijenicu. Preporučio je da se opet napravi reskript.¹² Uskoro je provincijal Mandić opet pisao generalu i tražio dopuštenje za studij u inozemstvu¹³, na što je ovaj put general odgovorio potvrđno.¹⁴ Fra Bruno i fra Andelko su se odmah nakon generalova dopuštenja zaputili u Breslau (danas Wroclaw u Poljskoj). Provincijal Mandić im je poslao i popratno pismo za provincijala u Breslau, datirano 9. siječnja 1933.¹⁵ Početkom veljače njih se dvojica javljaju iz Breslaua

provincijalu. Lijepo im je, ostali su klerici prema njima susretljivi, hrana im je odlična, a klima prijatna. Nostalgije je bilo – ali već je »isparila«. Za sada skupa stanuju, u jednoj sobi, ali će do Uskrsa imati zasebne sobe. S njemačkim im je jezikom dosta teško, ali napreduju. Nadaju se da će uskoro moći na sveučilištu pratiti predavanja. Njemački jezik slušaju i na predavanjima u sjemeništu (kućna teologija), ali ne razumiju puno. Uho se pomalo privika na njemački. Na savjet samih domaćina oni samo nekoliko sati slušaju, a njemački radije uče u sobi. Mole da im se pošalju nove svjedodžbe jer su ove koje imaju iz Mostara pogrešno ispunjene.¹⁶

Studij glazbe i profesura na Širokom Brijegu

U Breslau ipak nisu ostali dugo: do ljeta iste godine. Već se, naime, znalo da od jeseni 1933. fra Bruno započinje svoju profesuru na Širokom Brijegu. Provincijal je o tome obavijestio Bansku upravu još 17. svibnja 1933. Novi profesori na Širokom Brijegu trebali su od nove školske godine biti fra Bruno i fra Rajko Radišić. Uz to provincijal obavještava o novim pastoralcima koji će u toj go-

⁵ Opširnije o njima u životopisu fra Stjepana Naletilića (R. JOLIĆ, *Hercegovački Stjepan prvomučenik. U prigodi 65. obljetnice mučničke smrti fra Stjepana Naletilića, 1942. – 2007.*, *Hercegovina franciscana*, br. 3 /2007./, str. 179.)

⁶ Arhiv Provincije, *Imenik franjevaca*, str. 47, br. 418.

⁷ Arhiv Provincije, SP, sv. 96, f. 160.

⁸ Arhiv Provincije, SP, sv. 97, f. 128.

⁹ Provincijalov dopis od 23. rujna 1932. (Arhiv Provincije, SP, sv. 97, f. 210).

¹⁰ Dopis iz bolničke čete od 27. rujna 1932. (Arhiv Provincije, SP, sv. 97, f. 213).

¹¹ Dopis generalu reda od 30. studenoga 1932. (Arhiv Provincije, SP, sv. 97, f. 392).

¹² Generalov dopis od 19. prosinca 1932. (Arhiv Provincije, SP, sv. 97, f. 467).

¹³ Provincijalov dopis od 22. prosinca 1932. (Arhiv Provincije, SP, sv. 97, f. 479).

¹⁴ Generalov dopis od 3. siječnja 1933. (Arhiv Provincije, SP, sv. 99, f. 22).

¹⁵ Arhiv Provincije, SP, sv. 99, f. 65.

¹⁶ Fra Brunin dopis iz Breslaua od 8. veljače 1933., supotpisao i fra Andelko Nuić, (Arhiv Provincije, SP, sv. 102, f. 37).

dini stupiti u službu – a sve to javlja »radi doplatka na skupoću«.¹⁷ Uprava širokobriješke gimnazije bila je obaviještena 21. kolovoza iste godine o nekim promjenama, a među njima i da će fra Bruno Adamčik biti novi profesor glazbe od početka nove školske godine.¹⁸ Već prije toga provincijal je poslao fra Bruni obedijenciju da se može iz Breslaua vratiti u Provinciju.¹⁹

Naravno da je fra Bruno već prije znao o tome što provincijal namjerava učiniti pa je već u srpnju 1933. pisao o tome iz Breslaua. Njemu

i fra Andželku predavanja su završila, a on je već pozvan na Široki Brijeg. Misli da se u drugi semestar, koji počinje 1. studenoga, njih dvojica ne će uključivati jer tamo ionako ne mogu ostati pa zašto onda uzalud trošiti novac za upis novoga semestra. Stoga kažu da će na praznicima malo razgledati kraj oko Breslaua. Moli provincijala da može kupiti neke glazbene sitnice: »Kad ste me već odredili na Široki Brijeg to bih ipak mimo drugi moj rad imao osobitu volju više pažnje posvetiti pjevanju korala.« Moli da bi rado naručio 10-15 komada *Graduale Romanum* – što nije tako skupo.

Fra Andželko moli da bi kupio nekoliko »propovjednika« te neke knjige za pastorizaciju. Isto tako pitaju kad moraju biti u Provinciji. Novac za put tražit će opet s pomoću intencija i to ako ih bude. Primili su novi šematzizam (uredio ga fra D. Mandić, izdan 1933.), koji im se svidio. Čestitaju provincijalu imendan. Pismo je opet supotpisao fra Andželko Nuić.²⁰

Uz dušobrižnički rad i glazbu, fra Bruno se volio baviti i fotografiranjem. Dugujemo mu zahvalnost za mnoge vrijedne snimke iz vremena II. svjetskog rata.

Fra Bruno je, dakle, bio iznimno glazbeno nadaren pa se govorilo o njegovu studiju glazbe. On se o tome raspitivao kod provincijala još u svom pismu od 4. ožujka 1933. Želio bi znati provincijalovu konačnu odluku o svome studiju glazbe.²¹ Ipak je s posebnim studijem glazbe fra Bruno, čini se, morao pričekati još dvije godine. Tako je glazbu na širokobriješkoj gimnaziji najprije predavao dvije školske godine (1933. – 1935.) kao dobro nadaren, ali ipak nešvren glazbenik pa je potom bio upućen na studij glazbe i to u staru »postojbinu«, dakle, opet u Breslau. Od provincijala je obedijenciju za studij glazbe u Breslau dobio 23. rujna 1935.²² Nema previše podataka o njegovu studiju glazbe u Breslau. Provincijal

mu piše 24. siječnja 1936. neka štedi i neka redovito polaže svoje ispite.²³ Fra Bruno je, pak, pisao provincijalu 11. ožujka 1937. da je dao ispite za zimski semestar te šalje misne intencije da se zadovolje.²⁴ Krajem iste godine fra Bruno opet piše provincijalu. Studij mu je pri koncu, »a profesor na Univerzi mi već govori, da počнем što prije raditi na disertaciji«. Građu bi mogao naći u Zagrebu, a o tome mu je govorio i dr. Božidar Širola. Stoga moli provincijala da bi zimski raspust mogao provesti u Zagrebu prikupljajući građu. Širola će mu pomoći.²⁵ Već je krajem godine doista bio u Zagrebu. Odatle je provincijalu uputio pismo s računom za svoje putne troškove. U Zagreb je putovao s jednim bratom laikom koji ide za kuhara na Široki Brijeg.²⁶ Sljedeći fra Brunin dopis iz Breslaua potječe tek iz sredine 1939. Javlja provincijalu da je imao problema u studiju zbog političkog stanja u zemlji. Rat je već bio počeo. Moli da mu se dopusti da ostane još godinu dana kako bi završio studij glazbe.²⁷ Međutim, provincijal je već postao nestraljiv. Stoga javlja Adamčiku da do konca kolovoza 1939. studij privede kraju koliko može, a poslije toga neka se vratiti u Provinciju gdje je već određen za profesora u gimnaziji.²⁸ No, provincijal je ipak dopustio

¹⁷ Provincijalov dopis od 17. svibnja 1933. (Arhiv Provincije, SP, sv. 100, f. 102).

¹⁸ Provincijalov dopis od 21. kolovoza 1933. (Arhiv Provincije, SP, sv. 100, f. 409).

¹⁹ Provincijalov dopis od 18. kolovoza 1933. (Arhiv Provincije, SP, sv. 100, f. 382).

²⁰ Dopis iz srpnja 1933. (Arhiv Provincije, SP, sv. 102, f. 104).

²¹ Arhiv Provincije, SP, sv. 102, f. 44.

²² Arhiv Provincije, SP, sv. 110, f. 280.

²³ Arhiv Provincije, SP, sv. 114, f. 94.

²⁴ Arhiv Provincije, SP, sv. 118, f. 286.

²⁵ Dopis provincijalu od 8. prosinca 1937. (Arhiv Provincije, SP, sv. 122, f. 16).

²⁶ Dopis provincijalu od 29. prosinca 1937. (Arhiv Provincije, SP, sv. 123, f. 21 – 22).

²⁷ Dopis provincijalu od 5. svibnja 1939. (Arhiv Provincije, SP, sv. 126, f. 558 – 559).

²⁸ Provincijalov dopis od 10. svibnja 1939. (Arhiv Provincije, SP, sv. 126, f. 560).

Adamčiku da dovrši svoj studij. Tako se on u Provinciju nije trebao vratiti 1939., kako je bilo određeno, nego tek godinu dana kasnije. Trebao je početi predavati od školske godine 1940./41. Dekret je dobio 10. svibnja 1940.: »Ovim Vas imenuje Starještvo Franjevačke Provincije u Mostaru nastavnikom na našoj gimnaziji na Širokom Brijegu. Dužnost preuzmite na početku školske godine 1940/41.«²⁹ Prema osobnoj kartoteci franjevaca, na službu je pak nastupio tek godinu dana kasnije, 10. travnja 1941.³⁰ Od tada do svoje smrti fra Bruno Adamčik živio je na Širokom Brijegu kao profesor glazbe. U te četiri (ili pet) godine svoje profesure nije odlazio daleko od Širokog Brijega. U nekoliko je navrata dobio dopuštenje od provincijala da može poći po službenoj dužnosti izvan Provincije. Tako je od provincijala dobio dopuštenje u lipnju 1941. da može poći na euahistijski kongres koji se održavao svakako negdje izvan Hercegovine³¹, a u studenom 1943. da može otići u Sarajevo.³²

Uz to što se bavio glazbom, fra Bruno se bavio i fotografijom. O tome imamo iznimno vrijedno svjedočanstvo iz pera provincijala fra Lea Petrovića. On je, naime, 14. travnja 1944. naredio fra Bruni da obide sve župe koje drže, ili

su prije držali franjevci, da tamo fotografira osoblje, kao i skupine župljana sa svojim župnicima, ali i objekte i sve ono što bi moglo biti važno kao dokumentacija za proslavu 100. obljetnice dolaska hercegovačkih franjevaca iz Bosne.³³ Naime, provincijal Petrović namjeravao je svečano proslaviti 100. obljetnicu odcjepljenja franjevaca rodom iz Hercegovine od dotadašnje zajedničke provincije Bosne Srebrenе (1844. – 1944.), te je u tu svrhu osnovao odbor koji je pripremao iznimno zahtjevan program proslave.³⁴ Moglo bi tako biti da je najveći broj portreta franjevaca, koje su kasnije ubili komunisti partizani, snimio upravo fra Bruno Adamčik.³⁵ Krajem 2008., prilikom preuređenja Franjevačke knjižnice u mostarskom

samostanu, pronađeno je mnoštvo filmova iz razdoblja Drugoga svjetskog rata skrivenih iza jedne hrpe knjiga. Ti su negativi otkrili niz izvanrednih motiva, kako ljudi, tako građevina i vjerničkih skupova, a gotovo je nedvojbeno da je to sve ili u najvećoj mjeri snimio upravo fra Bruno.³⁶

Učenici o svom profesoru

Učenici, kojima je fra Bruno predavao glazbu na Širokom Brijegu, sjećaju ga se kao iznimno profinjena profesora, kao »gospodina«. Bio je »lijep muškarac«, suradnik glazbenika dr. fra Branka Marijića, a moralо ga se »zapaziti zbog uglađenog držanja i lijepih manira (...) Pratio je fra Branka, skoro ga oponašao. Prvi se fotografijom počeo baviti fra Branko,

Fra Bruno Adamčik s učenicima, snimljen 1934. na Širokom Brijegu.

²⁹ Provincijalov dopis br. 420/40 od 10. svibnja 1940. (Arhiv Provincije, SP, sv. 130, f. 109).

³⁰ Arhiv Provincije, osobna kartoteka. Budući da se općenito u kartoteci nalaze brojni netočni podatci o pojedi nim franjevcima (jer je kartoteka rađena naknadno, tekdugo nakon Drugoga svjetskog rata), možda je netočan podatak da je fra Bruno nastupio službu tek u travnju 1941. Prije držim da se radilo o travnju 1940.

³¹ Provincijalov dopis od 21. lipnja 1941. (Arhiv Provincije, SP, sv. 133, f. 450)

³² Provincijalov dopis od 12. studenoga 1943. (Arhiv Provincije, SP, sv. 141, f. 247)

³³ Provincijalov dopis od 14. travnja 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 142, f. 288)

³⁴ Nacrt proslave objavljen je u službenom glasilu *Hercegovina franciscana*, br. VI (1944.), str. 14. – 17

³⁵ Plakat je izdala uprava Hercegovačke franjevačke provincije u veljači 2006. Nalazi se uokviren i izvješen po svim našim samostanima i u većini franjevačkih župa.

³⁶ T. KVEŠIĆ, *Hercegovina – otkriveno fotografsko blago: Svjedočanstvo vremena godinama je bilo skriveno*, Večernji list, Mostar, srijeda 26. studenoga 2008., str. 4. – 5.

odmah za njim nastavio je to i fra Bruno. Dirigirati i voditi zbor je nastavio nakon odlaska fra Branka. No nadišao ga je kao kompozitor nabožnih, ali i rodoljubnih kompozicija». Bogoslovi su rado pjevali njegovu skladbu *Budi nam svećem kod Boga* (bl. Nikoli Taveliću), kao i domoljubnu pjesmu *Nemoj majko tužna biti, što ja moram u boj iti*. »Fra Bruno je jako držao do sebe, imponirao je po urednosti. Poput nekoga mladića znao bi nositi i ružu, dakako ne u zapučku, no u ruci, a počesto bi ju pomirisao. Nama se to činilo otmjeno, dopadljivo i kao uzor kako treba da se i mi ponašamo. Bio je divan čovjek za društvo: za šetati, pjevući, a s nama se odnosio kao 'al pari'. Išao bi s nama kadkada i na kupanje u Lišticu (rijeku).« Drugi jedan njegov đak rekao je o njegovu podrijetlu: »Volio je svoj narod. Netko je pričao da je on porijeklom Slovak, ali je hrvatski osjećao, a nije ništa politički radio. (...) Bio je ozbiljan svećenik, a izvanredan profesor.«³⁷

Godina 1945.

Fra Bruno je početkom 1945. bio premješten u Sarajevo, na novi bogoslovni fakultet koje je ministarstvo prosvjete povjerilo

svim franjevačkim provincijama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.³⁸ Provincijal fra Leo Petrović je početkom 1945. izdao dopuštenje fra Bruni Adamčiku, profesoru glazbe u Sarajevu i članu Hercegovačke franjevačke provincije (na temelju opće ovlasti generala franjevačkog reda da svaki pojedinačni provincijal takva dopuštenja može svojim članovima izdavati za razdoblje od šest mjeseci), da može izbivati izvan klauzure. No, ipak mu naređuje da mora javiti provincijalu mjesto svoga boravka i moguće promjene prebivališta.³⁹ Fra Bruno je, dakle, zadnju školsku godinu predavao glazbu na bogoslovnom fakultetu u Sarajevu, a provincijal, poznajući odlično teško stanje u kojem su se nalazili ne samo franjevcii nego općenito hrvatski puk, dao mu je dopuštenje da u slučaju potrebe može boraviti izvan samostana, odnosno, snalaziti se za život kako zna i umije. Prema nekim vijestima, fra Bruno se iz Sarajeva, nakon što su krajem rata partizani osvojili grad, povlačio prema sjeveru s hrvatskom vojskom. Štoviše, fra Tugomir Soldo u svojim sjećanjima navodi da su fra Kruno Pandžić i fra Bruno Adamčik, »kada je palo Sarajevo« postali

vojni svećenici hrvatske vojske »na terenu«.⁴⁰

Fra Bruno je krenuo na put kao i stotine tisuća drugih Hrvata prema slovenskoj granici, u susret »spasiteljima«, Englezima. Oni su ih, međutim, kako je općenito poznato, beščutno predali u komunističke ruke te su mnogi bili ubijeni na brojnim križnim putovima hrvatskih vojnika i civila. O fra Bruninu posljednjem putovanju ne zna se mnogo. U njegovu osobnom kartonu stoji da je »poginuo iza 10. svibnja 1945. negdje u Sloveniji«.⁴¹ Knjiga o ubijenim profesorima širokobriješke gimnazije govori tek nešto preciznije da se zatekao na Križnome putu »gdje mu se zatire trag 15. svibnja 1945. Grob mu se ne zna.«⁴² Do sada nisu otkriveni nikakvi precizniji podatci o njegovoj sudbini. Jedino je svjedok P. C. ispričao kako je fra Bruno s njim išao u koloni od Zidanog Mosta do nekog malog mjesta iza Celja i da onda dalje nije želio ići, nego je odlučio tu ostati i pričekati sudbinu.⁴³ Nema nikakve dvojbe kakav mu je bio završetak iako o tome, na žalost, nemamo nikakvih podrobnosti.

³⁷ J. TOMAŠEVIĆ-KOŠKA, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, str. 126. – 130. Opširnije o fra Bruni kao profesoru u zapisnicima s okruglim stolova o pobijenim hercegovačkim franjevcima održаниh 1993.: Zapisnik, str. 121. – 127 (Arhiv Vicepostulature na Humcu).

³⁸ Više o toj ustanovi gl. u životopisu fra Radoslava Glavaša (R. JOLIĆ, *Fra Radoslav Glavaš (1909. – 1945.), Hercegovina franciscana*, br. 4 (2008.), str. 207. – 209)

³⁹ Provincijalov dopis br. 30/45 od 25. siječnja 1945. (Arhiv Provincije, SP, sv. 149, f. 28).

⁴⁰ T. SOLDO, *Kataličko svećenstvo u Hercegovini tijekom II. svj. rata* (spis dovršen 27. prosinca 1951.), preslik u Arhivu Vicepostulature na Humcu, str. 21

⁴¹ Arhiv Provincije, osobni karton. Usp. A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945.*, Mostar, 1992., str. 93. – 94; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martyrologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 18.

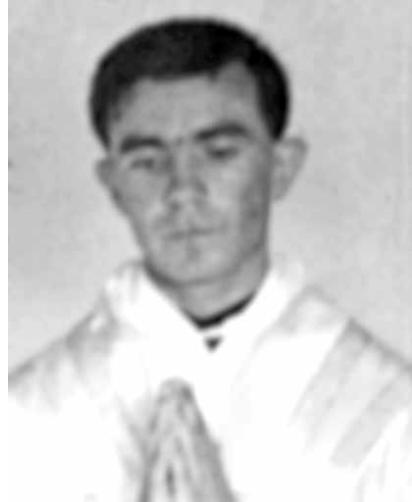
⁴² J. TOMAŠEVIĆ-KOŠKA, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, Zagreb, 1997., str. 126. Nisam siguran u točnost podatka iz iste knjige da je fra Bruno »profesor glazbe u Širokom Brijegu do kraja, kada odlazi na Hrvatski križni put«. Čini se ipak da se on početkom 1945. premjestio u Sarajevo, gdje je kratko vrijeme predavao glazbu na novootvorenom bogoslovnom fakultetu.

⁴³ Svjedočanstvo se čuva u Arhivu Vicepostulature na Humcu

fra Svetislav Markotić (1921. – 1945.)

Temeljni podatci

Ilij i Fili Markotić, r. Mišetić, iz Grabovnika, župa Vitina, 7. se svibnja 1921. rodio sin kojemu su nadjenuli ime Ante. Ante je osnovnu školu završio u Vitini, gimnaziju kod franjevaca na Širokom Brijegu te je odlučio postati svećenikom franjevcem. Ante je u franjevački red stupio na Humcu 13. srpnja 1938. te uzeo ime fra Svetislav. Obukao ga je provincijal fra Mate Čuturić. Isti je provincijal primio njegove prve zavjete nakon završetka novicijata, 14. srpnja 1939., a svećano ga je zavjetovao provincijal fra Kresimir Pandžić 14. srpnja 1942. Bogoslovni studij fra Svetislav je polazio na Humcu i u Mostaru. Sva tri svećenička reda primio je u samo dva tjedna: subđakonat 18. lipnja 1944. u Gorici, đakonat 24. lipnja 1944. u Ružićima, a za svećenika je zaređen u Vitini 2. srpnja 1944.¹ Takvo svećenič-

ko ređenje bilo je posljedica ratnih nevolja. Redove je primio u različitim župama koje su bile barem malo zaklonjene od ratnih događanja, a i župne su kuće još bile čitave. Sveti redove podijelio mu je mostarsko-duvanjski biskup mons. Petar Čule.²

Redovnički život i studij

Fra Mile Leko, meštar novaka, poslao je 26. rujna 1938. izvješće

provincijalu o oblačenju devetoriće kandidata: fra Ive Bagarića, fra Vatroslava Grgića, fra Svetislava Markotića, fra Radovana Petrovića, fra Ljudevita Rupčića, fra Marinka Sušca, fra Andjela Vlašića, fra Miljenka Vukšića i fra Ambrožija Zadre.³ Zanimljivo je da je većina poslije napustila franjevački red, čak petorica: V. Grgić, M. Sušac, A. Vlašić, M. Vukšić i A. Zadro. Ratna su stradanja kao franjevci preživjela trojica: fra Radovan Petrović⁴, fra Ljudevit Rupčić⁵ i fra Ivo Bagarić. Jedini je fra Svetislav zaglavio u vrtlogu rata – i to kao mladomisnik, s tek napunjene 24 godine života.

Prve dvije godine studija fra Svetislav je završio na Humcu, gdje je zbog nedostatka prostora u Mostaru organiziran studij filozofije. Školske godine 1942./43. bio je u drugom tečaju, zajedno s fra Ivom Bagarićem i fra Radovanom Petrovićem.⁶ U jesen 1943.

¹ Arhiv Provincije, osobni karton; *Imenik franjevaca*, str. 65., br. 577. Usp. A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945.*, Mostar, 1992., str. 153.

² A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 418.

³ Arhiv Provincije, SP, sv. 125, f. 113.

⁴ R. Petrović djelovao je u nekoliko hercegovačkih župa te punih 18 godina u Slanom. Dovršio je izgradnju veličanstvene crkve sv. Jakova u Medugorju, u Slanom sagradio novo samostansko krilo, a gradio je i na drugim župama. Preminuo je u Zagrebu 28. kolovoza 1992. Pokopan je na Novom groblju na Humcu (A. NIKIĆ, † Fra Radovan Petrović, *Mir i dobro*, br. 1/1992., str. 72; V. K.OZINA), Fra Radovan Petrović, *Naša ognjišta*, br. 10/1992., str. 17).

⁵ Lj. Rupčić bio je poznati svetopisamski stručnjak i duhovni pisac. U komunističkim zatvorima proveo oko pet godina. Doktorirao je teologiju Novoga zavjeta. Na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu predavao je punih 30 godina (1958. – 1988.). Bio je definitor Hercegovačke franjevačke provincije u dva navrata, pročelnik studija i odgojitelj bogoslova u Sarajevu. Po povratku u Hercegovinu (1988.) najviše je djelovao u Medugorju. Bio je duhovnik časnih sestara u Medugorju (1994. – 2003.). Bio je član Teološke komisije pri BKJ (1968. – 1981.). Preveo je Novi zavjet s izvornika na hrvatski jezik, a prijevod je doživio brojna izdanja. Objavio je brojne knjige i članke na hrvatskom i stranim jezicima. Preminuo je u Mostaru, u bolnici, 25. lipnja 2003. Pokopan je na Novom groblju na Humcu (// Fra Ljudevit dr. Rupčić, *Mir i dobro*, br. 2/2003., str. 42. – 50; Ž. ILIĆ, Dr. fra Ljudevit Rupčić (1920. – 2003.), *Kršni zavičaj*, br. 36/2003., str. 154. – 158; // Proslavljenja 50. obljetnica svećeništva dr. fra Ljudevita Rupčića, *Mir i dobro*, br. 4/1996., str. 37. – 58; G. MIOČ, Zlatomisnički jubilej dr. fra Ljudevita Rupčića, *Naša ognjišta*, br. 1-2/1997., str. 13; A. NIKIĆ, Fra Ljudevit Rupčić – zlatomisnik, *Framost*, br. 7/1996., str. 8. – 9).

⁶ Izvještaj prefekta studenata fra Dobroslava Šimovića o školskom uspjehu i vladanju studenata od 10. veljače 1943. (Arhiv Provincije: SP, sv. 139, f. 108-109).

prešli su u Mostar, ali tu su, čini se, ostali manje od godinu dana. Naime, zbog bombardiranja Mostara, provincijal je odlučio da bogosloviju izmjesti u zaštićenja mjesta. Dobar broj bogoslova premješten je tako u Veljake, gdje se nalazila prostrana župna kuća, a mjesto je bilo daleko od borbenih djelovanja. Tako je provincijal fra Krešimir Pandžić 11. ožujka 1944. javio fra Slavku Luburiću, veljačkom župniku, da mu dolazi bogoslov fra Svetislav Markotić. Isto mu tako poručuje da pripravi rezidenciju za dolazak bogoslova, no ne zna se kad će oni točno doći iz Mostara jer treba organizirati prijevoz.⁷ Fra Svetislav je došao u Veljake svakako prije 11. ožujka. Fra Jerko Mihaljević, prefekt bogoslova, izvješćuje provincijala da je s bogoslovima preko Cerna sretno stigao u Veljake u 1 satiza ponoći 10. na 11. ožujka. Tamo su zatekli bogoslove fra Svetislava Markotića i fra Eugena Tomića. Šalje i popis živežnih namirnica i sjemenišnih stvari koje su ponijeli sa sobom.⁸ U Veljacima se nalazio 13 bogoslova: fra Blago Brkić, fra Bosiljko Kordić, fra Lujo Miličević, fra Urban Pavković, fra Eugen Tomić, fra Stanko Vasilj, fra Darinko Mikulić, fra Radovan Petrović, fra Ljubo Zorić, fra Krešimir Jukić, fra Ivo Bagarić, fra

Svetislav Markotić i fra Ljudevit Rupčić. To znamo na temelju jednog njihovog dopisa provincijalu u kojem traže da se župnika fra Slavka Luburića premjesti iz Veljaka.⁹

Zbog ratnih prilika trojica bogoslova oslobođena su dobne zaprjeke te u razmaku od samo nekoliko dana primiše sva tri reda: subđakonat, đakonat i prezbiterat. Fra Ivo Bagarić, fra Svetislav Markotić i fra Radovan Petrović ređeni su nakon treće godine studija iako je svećeničko ređenje bilo uobičajeno nakon četvrte godine studija.¹⁰ Za njihovo ređenje bilo je potrebno prethodno glasovanje o podobnosti pa njihov prefekt fra Jerko Mihaljević 25. lipnja 1944. izvješćuje provincijala o trojici kandidata o kojima se treba izjašniti glasovanjem te da će ređenje biti u Vitini. Provincijal stoga naređuje da se sastavi profesoški zbor za glasovanje. Uskoro je stiglo pozitivno izvješće o glasovanju.¹¹ Nakon što su 2. srpnja 1944. u Vitini zaređeni za svećenike, provincijal je uskoro naredio premještaj bogoslova iz Veljaka po drugim župama: opasnost od zabiokovskih partizana postala je prevelika jer su Veljaci bili veoma blizu tom partizanskem leglu. Trinaest bogoslova trebalo se premjestiti u župe Čerin, Gradnje,

Mostarski Gradac, Tihaljinu, Drinovce, Rasno i Ružiće, dakle što dalje od bojišnice. Fra Svetislav, mladomisnik i student, trebao je poći u Tihaljinu.¹² On se doista odmah uputio i došao u Tihaljinu, gdje je župnik bio fra Marijan Zubac. To je, međutim, stvorilo nepredviđene poteškoće. Naime, župnik fra Marijan je već 11. kolovoza pisao provincijalu da mu je stigao mladomisnik fra Svetislav, da je s njim zadovoljan, ali da za njega nema ni kreveta ni pokrivača te moli da bi se potrebne stvari uzele iz sjemeništa na Humcu jer tamo kreveti sada ionako ne trebaju. Moli, dakle, da mu se posude dva dobra kreveta s Humca sa slaminjačama i ogrinjačima. On sam nema ni odijela ni obuće. Teško mu je uvijek prosjačiti, ali mora jer je došao u praznu kuću i gol i bos. Nastavlja: »Ne mogu gledati da o. mladomisnik leži u štali i na golu podu, a ne mogu uvijek ni po selu zaimati ogrnjače!«¹³ Provincijal se u svom odgovoru čudi da kuća nema kreveta te da fra Marijan nije mislio na sebe pa je ostao bez odjeće i obuće.¹⁴

Ipak ni u Tihaljinu fra Svetislav nije ostao dugo – možda do rujna ili listopada 1944. Nakon toga su se bogoslovi smjestili u župnoj kući na Čitluku. No, uskoro su

⁷ Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 226.

⁸ Dopis provincijalu od 20. ožujka 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 148, f. 152-154 – pogrešno poredano!).

⁹ Bogoslovi iz Veljaka pisali su o tome provincijalu 10. svibnja 1944. Navode da župnik fra Slavko uopće nije u stanju vršiti svoju službu. To javljaju radi dobra njih u Veljacima, ali onda i cijele Provincije. »Ovdje nema nikakvih ličnih interesa, nego samo razlozi dobra i časti.« Trojica posljednjih nisu potpisala zahtjev bogoslova (Arhiv Provincije, SP, sv. 143, f. 33).

¹⁰ Izjave navedenih kandidata pred ređenje od 24. lipnja 1944. te dispensa na latinskom jeziku od 30. lipnja 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 143, f. 121-126a).

¹¹ Mihaljevićev dopis provincijalu od 25. lipnja; provincijalova naredba o glasovanju od 30. lipnja; izvještaj o glasovanju od 1. srpnja 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 143, f. 231-232).

¹² Provincijalova naredba bogoslovima od 8. kolovoza 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 143, f. 445)

¹³ Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 35..

¹⁴ Provincijalov dopis od 12. kolovoza 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 36).

se borbe primakle i Čitluku pa su bogoslovi (možda već u prosincu 1944.) odatle pobegli.

Fra Blago Brkić

i fra Svetislav našli su se na Širokom Brijegu. Fra Blago o tim dñima piše: »Odlučio sam zajedno s fra Svetislavom Markotićem ići među partizane, pa što bude. Mislim da smo samo dva dana ostali na Širokom Brijegu. Odlučili smo preko Rasna i Grljevića, pa preko Vitine i Grabovnika, njegova rodnog mjesta, ići na Humac.« Na putu su svratili u Vitinu, gdje su prenoćili kod fra Janka Bubala i fra Stanka Vasilja. Sutradan su produžili na Humac: »Na putu se rastadosmo. On je svratio roditeljima, a ja produžio na Humac.«¹⁵

Čini se da upravo iz toga vremena potječe i bilješka fra Janka Bubala: »Nekako 20. prosinca (1944., op. R. J.) rasni zločinac OZNE Ante Barbir susreo je negdje fra Svetislava Markotića i pod kaznom smrti zadužio ga za Misu na sami Božić u neposlušnoj Kapel Mahali (dio župe Klobuk koji je bojkotirao izgradnju nove župne kuće u Klobuku, op. R. J.). Ali kako je fra Svetislav bio jedan zaista svet "jogunica", rekao je Barbiru u lice da on to nikako ne će učiniti. I, u tome raspoloženju, na sami Badnjak, izljubio se s nama (u Vitini, op. R. J.) i sam se u svom habitu i franjevačkom plaštu zaputio prema Širokom Brijegu. Gledali smo, ožalošćeni, za njim sve dok ga je nestalo

Tanka je nit između života i smrti. Dovoljan je samo jedan korak za prijeći je.

iza oštrog brijegea (nije ni išao cestom!) iznad naše kuće. To je bio posljednji dogled njegova plemenitog lika

do konačnog susreta u Eshatonu.¹⁶

U siječnju 1945. provincijal je odredio da svi bogoslovi trebaju nastaviti sa spremanjem i polaganjem ispita: »Bogoslovi nastanjeni u Čitluku i Čerinu nastavljaju

Nakladni zavod Matica hrvatske

Janko Bubalo

Apokaliptični dani

Naslovica knjige koja donosi i važne podatke o pogubljenju hercegovačkih franjevaca.

¹⁵ B. BRKIĆ, *Od Hercegovine do Konga*, str. 13. – 14.

¹⁶ J. BUBALO, *Apokaliptični dani*, str. 122. (usp. i str. 120).

učenje bogoslovnih predmeta, premda su uslovi nepovoljni. Jednako i oni u Sarajevu. Ostali su kojekuda razsijani, i ne uče, nemaju redovitu nastavu.« Stoga je uprava, da se disciplina ne uništi, odlučila da zajednički rade, dakle da bogoslovi fra Darinko Mikulić, fra Eugen Tomić, fra Krešimir Jukić, fra Svetislav Markotić, fra Ante Majić, fra Ljudevit Rupčić, fra Domagoj Miličević, fra Edo Magzan odmah dođu u Mostar i nastave redovito učenje bogoslovnih predmeta, a da se đaci-klerici: iz Konjica Bogomir Barišić i Rudo Jurić, iz Gorice Hrvoje Prlić i Dinko Vlašić odmah vrate na Široki Brijeg, gdje će s drugim kolegama nastaviti učenje gradiva za 7. i 8. razred klasične gimnazije. »Svi prepostavljeni neka strogo paze na doslovno, točno i savjestno vršenje propisa i pravila za bogoslove i đake. Neka se s nastavom počne 15. siječnja, bez obzira jesu li se svi okupili.«¹⁷

Smrt

Teško je danas reći kada i kamo se fra Svetislav uputio iz Mostara i kojim je putem dospio u Sloveniju i vjerojatno u Austriju. Svakako, poznato je barem toliko da je na povratku ubijen u mjesecu svibnju 1945. negdje u Mariboru ili okolici.¹⁸ O tome svjedoči i časnica sestra E. B., koja je 1945. bila na službi u Mariboru. Ona je fra Svetislava vidjela negdje između 15. i 21. svibnja 1945. u partizanskom logoru u Mariboru. To je svakako moralo biti nakon povratka s austrijske granice nakon što je britanska vojska, protivno svim vojnim i općeljudskim pravilima ponašanja, hrvatske vojnike i civile koji su se predali njima – vratila natrag partizanima iako su znali da će ovi nad njima izvršiti masakr. Sestra je upamtila toliko da je fra Svetislava vidjela u nedjelju i da mu je bilo žao što on – mladomisnik – ne može toga dana slaviti sv. misu. U istome je logoru vidjela i fra Luju Miličevića. Otišla je i sutradan da ih vidi, ali ih nije bilo.¹⁹ Svoj su život najvjerojatnije završili u jednome od velikih protutenkovskih rovova u blizini Maribora. »Tu leže i kosti ovog mladog i idealnog svećenika, koji je poput svakog mladomisnika bio pun idea. Pred njim

je bio život! Planirao je kako će raditi za Boga, ljude i svoju dragu Hrvatsku, da ona bude Božja Hrvatska. Stari fratri kažu da je takav bio i kao sjemeništarac. Bio je kreposna života i već je kao klerik pokazivao izuzetan stupanj svetosti, pobožnosti i franjevačke poslušnosti. I, evo, u času kad je planirao kako će svoj život dati za Boga, za Crkvu i neumorno radići za spas neumrlih duša, nije ni sanjao da ne će provesti godine, nego tek mjesece svećeničkog života i da će mu Bog nakon 10-ak mjeseci svećeničkog života udjeliti palmu mučeništva.²⁰

Njegov kolega fra Hadrijan Sivrić rekao je o fra Svetislavu: »Volio je molitvu i često je sam molio u kućnoj kapelici. Pred Svetohraništem je češće klečao i molio. On nije znao povisiti ton ili se s nekim svađati kao što je to običaj kod dječaka tih godina. Bio je jednostavan, ponizan, drag svakome. Odsakao je od drugih kolega i u učenju, i u vladanju, i u duhovnom životu. Osobito se je to opažalo iza godine novicijata. Što se više približavao dan njegova svećeničkog ređenja, to je i on sve to više prikupljao i proživljavao darove Duha Svetoga da postane što sličniji svome Učitelju i uzoru Isusu Kristu.«²¹

¹⁷ Provincijalov dopis upravama samostana u Mostaru i Š. Brijegu od 13. siječnja 1945. (Arhiv Provincije, SP, sv. 149, f. 10).

¹⁸ Arhiv Provincije, osobni karton.

¹⁹ Svjedočanstvo u Arhivu Vicepostulature na Humcu.

²⁰ A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 444.

²¹ Iskaz fra H. Sivrića od 20. svibnja 2008. (Arhiv Vicepostulature na Humcu).

fra Lujo Milićević (1919. – 1945.)

Opći podatci

Jedan od brojnih mlađih franjevaca koji je stradao na Križnom putu u proljeće 1945. bio je i fra Lujo Milićević, klerik svećenik. Rodio se u Studencima 23. rujna 1919. od oca Ivana i majke Jele. r. Sivrić. Krsno ime bilo mu je Nikola. Četverogodišnju pučku školu pohađao je u Ljubuškom nakon čega su ga roditelji kao sposobnog đaka poslali u franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu, gdje je ostao osam godina (1931. – 1940.), s prekidom od godinu dana nakon 6. razreda (1937./38.). Naime, tu je godinu proveo u franjevačkom novicijatu na Humcu. Potom se vratio na Široki Brijeg i završio 7. i 8. razred gimnazije. Nastavio je odmah s filozofsko-teološkim studijem koji je pohađao na franjevačkoj bogosloviji u Mostaru, počevši od 1940., a prema nekim vijestima možda kratko i na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. U franjevački red stupio je na Humcu 11. srpnja 1937. Jednostavne zavjete položio je 12. srpnja 1938., a svečane na Humcu 12. srpnja 1941. Za svećenika ga je u Mostaru 22. kolovoza 1943. zaredio mlađi biskup mons. Petar Čule kojemu je to bilo prvo ređenje mladića za svećenike.¹

I njegov mlađi brat Jure obukao je redovnički habit, prezivio rat, ali nakon toga je napustio zajednicu. Jure je rođen 5. veljače 1922. Franjevački habit obukao je 1939. i uzeo ime Domagoj. Svečano je zavjetovan 1943. Zajednicu je napustio 9. studenoga 1946. nakon što je tri dana prije dobio dispensu od vječnih zavjeta.² Poslije je Jure postao liječnikom, a život je i radni vijek proveo u Sjedinjenim Američkim Državama.³ U Arhivu Provincije sačuvan je jedan dopis koji je tajnik Provincije uputio Blagi Milićeviću, na njegov zahtjev, da su fra Alojzije i fra Domagoj njegova braća i franjevački klerici te da nemaju ništa sa svojom kućom u Studencima niti kuća od njih ima ikakve radne pomoći.⁴ Vjerojatno je Blago, kao jedini hranitelj u kući, navedenu

potvrdu tražio u svrhu oslobođanja od vojne obvezе.

Redovnički život i studij

Fra Domagojev naraštaj u novicijatu bio je brojčano velik, ali je zanimljivo da su mu neki od kolega uskoro napustili zajednicu. S njim su, dakle, obučena još četraestorica: Urban Barišić, Boris Božić, Blago Brkić, Nevenko Dugandžić, Krešimir Jukić, Bosiljko Kordić, Teofil Leko, Darinko Mikulić, Srećko Pejić, Rudo Prlić, Eugen Tomić, Stanko Vasilj, Andrija Topić i Ljubomir Zorić. Zajednicu su napustila petorica: Srećko Pejić i Rudo Prlić (iz zajednice su otisli 1941.), Boris Božić i Nevenko Dugandžić (otisli 1943.), a Urban Barišić kao svećenik 1949. Fra Ljubomir Zorić preminuo je 10. studenoga 1944. kao mlađi svećenik klerik u Mostaru, a fra Bosiljko Kordić u Zagrebu 3. prosinca 1947. od tuberkuloze.⁵ Fra Lujinu su sudbinu doživjela još dvojica: fra Darinko Mikulić (ubijen u Krapini 4./5. lipnja 1945.) i fra Andrija Topić (ubijen na Kočerinu 20. svibnja 1945.). Rat su preživjela petorica: fra Krešo Jukić († 1971. u Mostaru.), fra Teofil Leko († 1990. na Š. Brijegu), fra Eugen Tomić († 2005. na Humcu), fra Stanko Vasilj († 1993. na Humcu), a jedini

¹ Arhiv Provincije, osobni karton; *Imenik franjevaca*, str. 63., br. 566.; Usp. Č. MAJIĆ, *Zgaženi cvijet u rasadištu »devetorice«, Naša ognjišta*, br. 10/2008., str. 25.

² Arhiv Provincije, *Imenik franjevaca*, str. 66, br. 587.

³ A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 444.

⁴ Dopis br. 424/42 od 12. lipnja 1942. (Arhiv Provincije, SP, sv. 136, f. 96).

⁵ Arhiv Provincije, *Imenik franjevaca*, str. 63. – 64.

je do danas živ fra Blago Brkić (Široki Brijeg). I od njih su četvorica bila u komunističkom zatvoru: fra Blago Brkić, fra Krešo Jukić, fra Teofil Leko i fra Stanko Vasilj. Teško je doista u ono vrijeme bilo biti fratar!

Po svršetku novicijata na Humcu fra Lujo se s kolegama – kako je onda bilo uobičajeno – vratio na Široki Brijeg, gdje su dovršili 7. i 8. razred gimnazije (1938. – 1940.). Nakon toga je opet na Humcu gdje studira filozofiju, i gdje je, čini se, započeo i teologiju (1940. – 1943.), jer u Mostaru nije bilo sigurno ili nije bilo dovoljno mesta za sve bogoslove na studiju teologije.⁶

Za vrijeme studija na Humcu magistar bogoslova fra Mile Leko nije bio zadovoljan njegovim ponasanjem. O tome je 6. prosinca 1940. poslao pritužbu provincijalu fra Krešimiru Pandžiću objasnjavajući da je s njim imao neugodan slučaj. Fra Lujo je, naime, 4. kolovoza (dakle četiri mjeseca prije meštova pisma!) bio ovdje u sjemeništu sa svojim bratom i predao gvardijanu 50 dinara da se nabave dva *Kalendara sv. Ante*, jedan njemu, jedan bratu – ali je to učinio bez znanja meštora. Kad ga je ovaj upozorio, rekao je: »Moja je savjest čista!« Meštar ga je upozorio i na neke druge propuste (jelo u sobici, izlaz iz dvorišta...). Odgovarao je, piše meštar, s arogancijom. »Inače je kod

molitve uspravan kao i u drugim činima.« Meštar moli provincijala za savjet. Dok je pisao taj dopis, došao je fra Lujo u njegovu sobu pitati oprost, ali to je učinio, kako je meštar kasnije saznao, po fra Bogomi-

rovu savjetu.⁷ Provincijal je odgovorio dosta oštro: »Milićevića se ponešto sjećam s te strane u nekim ranijim razredima na Š. Brijegu. Kao klerik bio mi je u školi uredan. Pozivanje na svoju savjest proti redovničkom posluhu odaje smušenu savjest i plitko razumijevanje za redovnički život. Tu površnost klerik ima odakle naučiti. Zadaća je i sveta dužnost solidna sjemeništa da takove zastrane pojave radikalno eliminira. Prosudi, je li zbilja nepopravljiv habitus. U tom slučaju ostaje mu lik isključenja.« Ako se pak radilo o »časovitoj prenagljenosti«, nastavlja provincijal, treba postupiti mudro, ali i taktiziranje ima granica. »Mi imamo dovoljno pravih zvanja, ne moramo bilo koga u sjemenište primiti niti svakoga i pod svaku cijenu zadržavati.« Selekcijska mora postojati, kao i zdrav odgoj pripravnika: »Suhe grane neka otpadnu.«⁸ Danas nama ovako teške riječi zbog takvih neznatnih prijestupa izgledaju pretjerane i pomalo smiješne. Tada je valjda tako bilo. Ili se možda radi-

lo o pretjeranoj zeloznosti meštara fra Mile i pretjeranoj strogoći provincijala fra Kreše?!

Fra Lujo je, izgleda, bio živahnha duha, ali je ustrajno kročio naprijed. Smrt ga je snašla u tenkovskim rovovima u Mariboru.

Fra Luju za subđakona zaređio je biskup Čule u Dubrovniku 8. kolovoza 1943.⁹ Za svećenika je zaređen

22. kolovoza 1943. u Mostaru, a potom je u Mostaru nastavio studij bogoslovije. Zbog ratnih neprilik i bombardiranja fra Lujo je sa skupinom od još 12 bogoslova u ožujku 1944. premješten u Veljake gdje su trebali nastaviti studij.¹⁰ U Veljacima se nalazilo 13 bogoslova: fra Blago Brkić, fra Bosiljko Kordić, fra Lujo Milićević, fra Urban Pavković, fra Eugen Tomić, fra Stanko Vasilj, fra Darinko Mikulić, fra Radoslav Petrović, fra Ljubo Zorić, fra Krešimir Jukić, fra Ivo Bagarić, fra Svetislav Markotić i fra Ljudevit Rupčić. To znamo na temelju jednog njihovog dopisa provincijalu u kojem traže da se župnik fra Slavko Luburić premjesti iz Veljaka.¹¹ Ni tu nisu ostali dugo. Provincijal je nastojao bogoslove odmaknuti što dalje od ratnih zbijanja, a Veljaci su, zbog partizana iz Zabiokovlja, postali nesigurni. Fra Lujo je s fra Eugenom Tomićem odredio za Mostarski Gradac. Ipak se naknadno predomislio jer je Gradac bio siromašna župa pa je fra Lujo odredio za Gorance.¹²

⁶ Arhiv Provincije, Tabule za dotične godine.

⁷ Arhiv Provincije, SP, sv. 131, f. 491.

⁸ Provincijalov odgovor od 12. prosinca 1940. (Arhiv Provincije, SP, sv. 131, f. 492).

⁹ Dopis Provincijalata Biskupskom ordinarijatu u Mostaru od 18. kolovoza 1943. (Arhiv Provincije, SP, sv. 140, f. 322).

¹⁰ Dopis fra Jerke Mihaljevića, prefekta bogoslova, provincijalu od 20. ožujka 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 148, f. 152. – 154., pogrešno poredano!).

¹¹ Bogoslovi iz Veljaka pisali su o tome provincijalu 10. svibnja 1944. Navode da župnik fra Slavko uopće nije u stanju vršiti svoju službu. To javljaju radi dobra njih u Veljacima, ali onda i cijele Provincije. »Ovdje nema nikakvih ličnih interesa, nego samo razlozi dobra i časti.« Trojica posljednjih nisu potpisala zahtjev bogoslova (Arhiv Provincije, SP, sv. 143, f. 33).

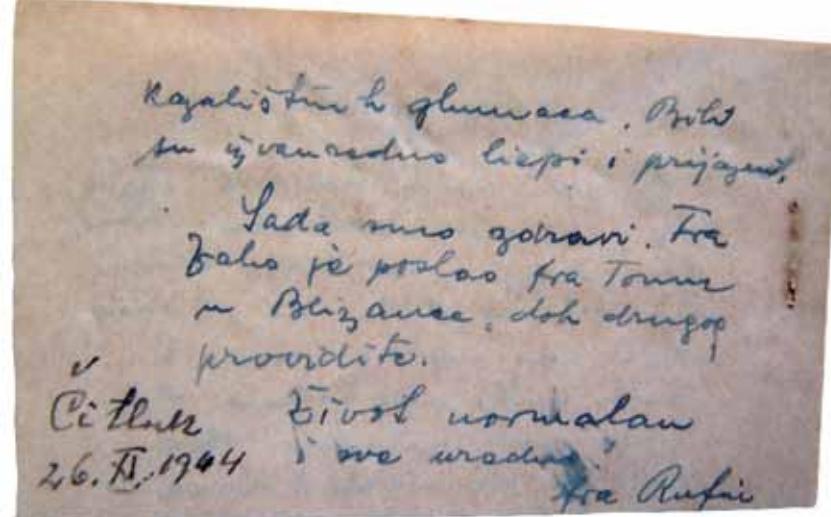
¹² Dopis fra Zlatku Sivriću, župniku u M. Gracu, od 14. kolovoza 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 40).

Kako se teško tada putovalo i koliko je bilo poteškoća s izvršenjem najobičnijeg naloga, možda najbolje pokazuje upravo fra Lujin slučaj. O tome svjedoči oštar dopis provincijala fra Lea Petrovića svećenicima bogoslovima fra Eugenu i fra Luji od 14. kolovoza 1944.: »Ja sam vam naložio još 8. kolovoza da se smjesta uputite u M. Gradac. (...) Vi, mjesto da slušate naloge starještine hodate nekuda i zadržajete se na putu bez znanja i odobrenja.« Naređuje im da se smjesta upute u Gradac. U Gracu neka ostane fra Eugen, a fra Lujo nakon odmora od jednoga dana neka se uputi u Gorance. Neka po dolasku odmah jave gdje su se zadržavali tih 5-6 dana i zašto. Nada se da se samovolja ne će opetovati.¹³ Već je sutradan odgovorio fra Lujo sa Širokog Brijega. Razlog je u tome što je putovao pješice, pa su mu se sandale raspile, te je hodao bos i sa žuljem na nozi. Posudio je jedne sandale u gvardijana na Širokom Brijegu, a svoje dao postolaru. Ne može da lje dok se ne poprave: bos ne može preko brda, u Gorance. »Čim sandale budu gotove, odmah idem i odmah ču vam službeno javiti, da sam dopro do naznačena cilja.«¹⁴ Provincijal mu je pisao 17. kolovoza. Čudi se: fra Lujo je iz Veljaka prošao bos i sa žuljevima preko Vukodola, predgrađa Mostara, a nije svratio u mostarski samostan na okrepnu i zbog promjene sandala, nego je pješačio na Široki Brijeg?! K tome, mogao je kolima

stići iz Veljaka u Mostar bez poteškoća, a ne sve te stvari vući pješice. Neka se pokaže u Gorancima pred fratrima i pukom. Pozdravlja fra Emila Stipića, župnika, i fra Placida Pandžića.¹⁵ Istoga dana fra Lujo se javio provincijalu iz Goranaca: »Dopeljao sam u mjesto. Šepio sam se čiste goranačke žave (zraka, op. R. J.). Hvala Vam na susretljivosti. Sa dužnim poštovanjem o. Lujo M.«¹⁶ Čini se da nije bio najsretniji svojim novim prebivalištem. Iako uskoro zahvaljuje provincijalu na razumjevanju (možda je to doduše bilo napisano ironično!?), ipak žali što se ne nalazi u mjestu u kojem ima grožđa!¹⁷

U Gorancima je fra Lujo ostao tek kojih mjesec dana. Nakon toga su organizirana predavanja za bogoslove na Čitluku. Smješteni su bili u novi dio franjevačke rezidencije koji još nije bio izrađen. O dvanaestorici žitelja župne

kuće na Čitluku krajem studenoga 1944. izvijestio je prefekt studija i profesor fra Rufin Šilić, na običnom komadiću papira: »Svi smo dobro. (...) Držimo školu već 15 dana. Nitko nas nije krećao. U kuću nitko nije dolazio. Nije nam ništa uzimanu. Kod nas su stanovali 3 dana 80 kazališnih glumaca. Bili su izvanredno liepi i prijazni. Sada smo zdravi. Fra Jako je poslao fra Tomu u Blizance, dok drugog providite. Život normalan i sve uredno!«¹⁸ Tu su uz fra Rufina bila još četvorica svećenika, vjerojatno pastoralaca (domaćih i izbjeglica), a klerici su bili: fra Blago Brkić, Urban Pavković, Hadrijan Sivrić, Ivo Bagarić, Ferdo Vlašić, Julijan Petrović i Lujo Miličević. O njihovu kratkotrajnom boravku na Čitluku usputno je pisao fra Blago Brkić u svojim uspomenama.¹⁹ S Čitluka su pobegli pred partizanima krajem 1944., vjerojatno u prosincu.

Izvješće fra Rufina Šilića, na komadu papira, o bogoslovima na Čitluku krajem studenoga 1944.

¹³ Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 42.

¹⁴ Dopis provincijalu od 15. kolovoza 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 43).

¹⁵ Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 41.

¹⁶ Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 69.

¹⁷ Dopis provincijalu od 20. kolovoza 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 86 – spis nedostaje, ali je kratki sadržaj sačuvan u Urudžbenom zapisniku).

¹⁸ Dopis provincijalu od 26. rujna 1944. (Arhiv Provincije, SP, sv. 144, f. 552a).

¹⁹ B. BRKIĆ, Od Hercegovine do Konga, str. 12. – 13.

Smrt

Kakav je daljnji put fra Luje Milićevića, svećenika bogoslova, nisam uspio pronaći u izvorima. U Arhivu Provincije o tome nema ni riječi. Čini se da je poslan da studij nastavi u Zagrebu kamo je mogao doći u prvim mjesecima 1945.²⁰ Možemo samo pretpostaviti da je odatle sa stotinama tisuća bjegunaca pred partizanima dospio u svibnju 1945. na austrijsku granicu te u povratku bio ubijen. Imenik franjevaca Hercegovačke franjevačke provincije kratko govori o njegovoj smrti: »Mjeseca svibnja 1945. poginuo negdje u Sloveniji (Maribor).«²¹ Njegov kolega fra Blago Brkić piše o njemu: »Fra Lujo Milićević ubijen je na križnom putu 1945.«²²

Prema podatcima do kojih je došao dr. fra Častimir Majić, fra Lujo se s kolegom fra Darinkom Mikulićem iz Hercegovine zaputio u Zagreb, »gdje je na katoličkom fakultetu zagrebačkog sveučilišta završio konačne tečajeve bogoslovija«. Razlog odlaska bila je velika nesigurnost u Hercegovini zbog teških borbi krajem 1944. i početkom 1945. Stanovali su u franjevačkom samostanu na Kaptolu. Prema istim podatcima, fra Lujo i fra Darinko rastali su se u kaptolskom samostanu: prvi je pošao na put u neizvjesnost prema austrijskoj granici, a drugi je ostao u Zagrebu. Nijedan nije preživio!²³

Don Anto Baković pronašao je i objavio podatak da je fra Lujo

na povratku s austrijske granice s mnoštvom drugih vojnika i civila dospio u logor u Mariboru. S njim je bio i njegov brat Jure (fra Dmagoj). »Kad je Jure vidio da sve koji su u odori izdvajaju i odmah strijeljaju, on je molio svoga brata fra Luju da skine habit i bude u civilu. Fra Lujo je odgovorio da se on zavjetovao na fratarski habit i da ga ne će skinuti, nego će ga nositi do kraja života. Došli su udbaši, oficiri, KOS-ovci i razdvojili dva brata te iste večeri ubili fra Luju u velikoj grobnici u Mariboru, gdje je sahranjeno oko 60 tisuća nedužnih Hrvata.«²⁴ Nisam siguran je li ovo točan podatak ili je nekritičko idealiziranje stvarnosti. Svakako, prema svjedočanstvu jedne časne sestre, rodom iz Kiseličaka, a na službi u Mariboru, ona je fra Luju vidjela u partizanskom logoru te mu je štoviše donosila hranu u taj logor. S fra Lujom je, u razdoblju otprilike između 15. i 21. svibnja 1945., u istome logoru vidjela i fra Svetislava Markotića. Obećali su joj bili da će doći i sutra kako bi se s njom susreli, ali nisu došli ni taj dan, a ni ikada kasnije, na temelju čega se gotovo s potpunom sigurnošću može zaključiti da su iste te večeri bili odvedeni iz logora i s mnoštvom drugih vojnika i civila ubijeni i ubaćeni u velike antitenkovske rovove u blizini Maribora.²⁵ Fra Častimir Majić donosi i precizan datum fra Lujine smrti: »Ubijen je u maršu smrti 18. svibnja kod Maribora u Sloveniji«²⁶, ali je to

danас uistinu nemoguće utvrditi s potpunom sigurnošću. Može se samo reći da je to bilo otprilike oko toga nadnevka.

Zanimljivo je navesti da je fra Lujo jedan od likova u knjizi Ivana Aralice *Četverored*. Prema njegovoj interpretaciji fra Lujo je jedan među tisućama hrvatskih vojnika koje partizani pješice gone s Bleiburškog polja preko Slovenije. Dospio je do Maribora. Tu je bio svrstan u skupinu »ustaše«, makar on s ustašama doslovce nije imao ništa, nego je na početku bijega u Zagrebu prije nekoliko dana skinuo habit i obukao vojničko odijelo, novo, bez ikakvih oznaka, budući da je u vojničkom odijelu lakše putovati nego u civilnom ili u habitu. Egzekucija Hrvata uslijedila je u logoru u Tezanskoj šumi u blizini Maribora. Nakon što su ih u barakama skinuli do gola, partizani su ih odvozili kamionima do nadelekih tenkovskih rovova. Tu su nemilosrdno ubijani i padali su u te široke rovove. Dužina rovova bila je oko dva i pol kilometra, širina nekoliko metara. Sve je bilo ispunjeno mrtvim tijelima hrvatskih vojnika i civila. Jedno od njih bilo je i tijelo fra Luje Milićevića.²⁷ Ne znam što je ovdje stvarnost, a što piščeva fantazija, ali svakako Araličini podatci odgovaraju i franjevačkim izvorima prema kojima je fra Lujo stradao u blizini Maribora i ubačen u protutenkovski rov.

²⁰ Držim da ne može biti točno da je fra Lujo »zadnju godinu teologije završio na Teološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945.*, Mostar, 1992., str. 160.), jer je prema gore navedenim izvorima jasno da je on akademsku godinu 1944/45. započeo na Čitluku s drugim kolegama i da je tu ostao dok se moglo, dakle vjerojatno do kraja 1944. ili početka 1945. Tek je tada mogao otići u Zagreb. Tako u Zagrebu nije proveo »zadnju godinu« studija, nego samo koji mjesec.

²¹ Arhiv Provincije, Imenik franjevaca, str. 63., br. 566.

²² B. BRKIĆ, *Od Hercegovine do Konga*, str. 12.

²³ Č. MAJIĆ, *Zgaženi cvijet u rasadištu »devetorice«*, str. 25. Prema svemu sudeći, ipak ni fra Darinko nije ostao u Zagrebu, nego se i on uputio prema austrijskoj granici. Samo je tako, naime, mogao dospjeti u samostan u Krapini odakle su ga partizani početkom lipnja 1945. odveli i ubili, vjerojatno u Maceljskoj šumi (usp. A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, str. 157.).

²⁴ A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 444.

²⁵ Svjedočanstvo u Arhivu Vicepostulature na Humcu. Usp. A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 444.

²⁶ Č. MAJIĆ, *Zgaženi cvijet u rasadištu »devetorice«*, str. 25.

²⁷ I. ARALICA, *Četverored*, ZNANJE, Zagreb, 1999., str. 153. – 179. passim.

BIJELA PJESMA

Memento mučenicima i Srebrenicama našim

► Piše: Mile Pešorda

Bijela pjesma, sunčani mir
Živ od patnje spomenvir:

U sve kraje, u sve žice
Uvukli se ubojice

Ubijaju dan i noć
Ubojstvo je sva im moć

Kad su mrki, kad se smiju
Ubijanja samo sniju

S jednim, dva-tri, ili bez
roga,
Ubojice to su Boga

Božju kuću, ljudski dom
Ubijača cilja grom

Ubijaju kamen, njivu
Ubijaju zemlju, zrak

Ubijaju đjecu živu
Kao luč im dajući mrak

Usred dana, ili tmuše
Mladost radost oni guše

Od gradova prave greb
Otimaju selu hlijeb

Ubijaju duh i kruh
Ubijaju pjesmu, sluh

Jasenova krše snove

Croatia razapinju
Rugaju se moru sinju

Rugaju se Knjizi, Slovu
Nazarenskom mirozovu

Sa pet kraka po Širokom
Udarili svakim zlom

Hudojamski ubijači:
Dovom, zovom, sestro, plaći

Ubiše nas, al ne dosti
Ustanite, svete kosti

Dizite se, fratri, otci
Zbori kamen, vidioci

Rane vida Buna, Vuka
Spasiteša je li ruka

Oj maslinsko zelen-more
U biligu sunca gore

U rijeći nam gorja zore
Kraljice Naša, bili dvore

Behar bjelina, uskrnsni pir
Oprosta prepun spomenvir

Zagreb, na Blagovijest

2009. ☺

KORAK NATRAG U POVIJEST

Uломak iz poeme *Put u nedogled*

► Piše: Andrija Vučemil

Ako umre pjesnik
nebo i zemlja će se poisto-
vjetiti
i samo će krik i britki trag
svjetla ostati ono što su bili
upozorenje
ne brzaj
stani
osvrni se
pogledaj
barem tu stopu
to nastojanje
da budeš znak
u vremenu
u vremenu kojeg više nema...

...Ako na putu prema konač-
nom odlasku
na putu smrti,
putniče, ne zaustaviš svoj
korak
i ne krikneš
samo onako kako oni
koji su
krikove i riječ spoznali
ako ne staneš
u šumi kočevskoj
i ne znaš
što taj rog i koga skriva
taj rov uz mariborske ceste
ta šuma maceljska
te jame jazovske
ta gradiška tvrđava
taj jasenovački mračni pro-
stor
nikad istinom osvijetljen
ako ne prodeš taj
križni put
to nezaustavljanje zla koje
pokosi
cvijet jednog nesretnog na-
roda
koji nije znao kamo ide

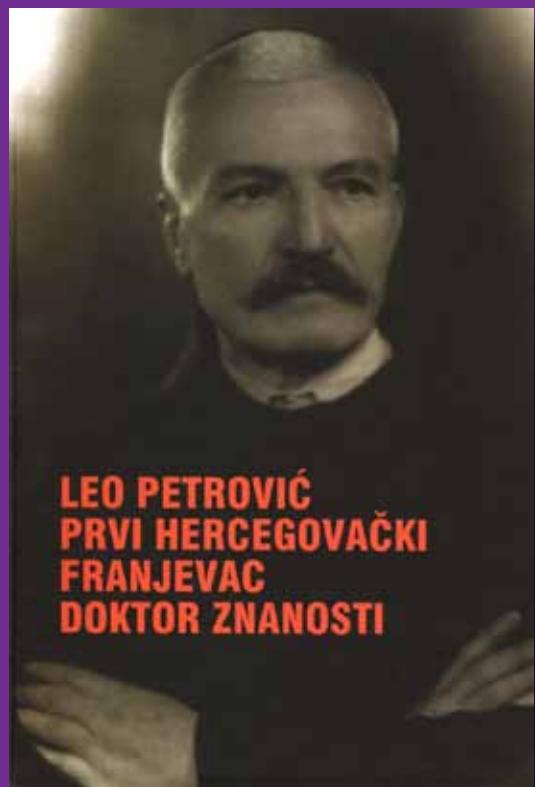

IZDANJA VICEPOSTULATURE

- Plakat *Pobijeni hercegovački franjevci* (48 x 33 cm)
- Sličica *Pobijeni hercegovački franjevci* (10 x 7 cm)

DRUGI IZDAVAČI

- don Anto Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Martyrium Croatie, Zagreb, 2007. (Petrova 47)
- Janko Bubalo, *Apokaliptični dani*, Gral, Široki Brijeg, 2002. (www.gral.ba)
- AA. VV., *Leo Petrović, prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 2008. (www.franjevci.info)
- fra Ante Marić, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratarata*, Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2007. (www.franjevci.info)
- *Hercegovački franjevci žrtve komunističkog zločina 1942. – 1945.*, plakat 98 x 68 cm, Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2006. (www.franjevci.info)
- Gojko Zovko, *Druga strana medalje*, Kigen, Zagreb, 2008. (www.kigen.hr)
- Fran Živičnjak, *U vječni spomen*, Udruga Macelj 1945., Zagreb / Đurmanec, 2008. (Zagreb, Vojnovićeva 15)

DAROVATELJI

Kroz proteklo vrijeme novčano su potpomogli rad Vicepostulature:

- fra Vladimir Kozina, Humac	100 KM
- Župni ured, Klobuk	110 KM
- HKM, Aarau	435 CHF
- fra Čestimir Majić, Chicago	100 USD
- fra Josip Nenad Gašić, Chicago	100 USD
- N. N., New York	100 USD

Najljepša hvala darovateljima i svima onima koji se mole Bogu da naša pogubljena braća što prije dođešiju na oltar kao mučenici.

Znanstveni simpozij, Široki Brijeg, 17. svibnja 2009.